

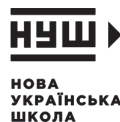
Живі письменники

як говорити з дітьми
про війну та мир

Київ — 2023

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
ЛІСКНИГИ

Посібник «Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир»

Керівниця проєкту:

Тетяна Стус

Голова експертної ради:

Галина Титиш

Експертки:

Марія Артеменко,

Ольга Купріян,

Анастасія Музиченко,

Світлана Ройз,

Тетяна Стус,

Галина Ткачук,

Анна Третяк.

Психологині:

Світлана Ройз, *психологиня проєкту,*

Вікторія Самохвал, *підліткова психологиня.*

Історик:

Євгеній Шелест

**Підготовлено за сприяння державної установи «Український інститут книги»
за кошти державного бюджету України.**

**Авторська думка може не збігатися з офіційною позицією
державної установи «Український інститут книги».**

«Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир» — складова комплексу культурно-мистецьких заходів із промоції читання ДУ «Український інститут книги», реалізована ГО «Смарт освіта» та лабораторією дитячого читання НЦ «МАНУ». Посібник систематизує дослідження літературознавців, психологів та істориків на тему «Як говорити з дітьми та підлітками про війну та мир засобами літератури» й пропонує для освітян, бібліотекарів і батьків інструменти для полегшення проживання дитячого та підліткового воєнного досвіду, травматичних подій через літературні твори сучасних письменників, які від 2014 року пишуть про російсько-українську війну.

Посібник є продовженням започаткованої в 2019 році «Українським інститутом книги» акції #ЖивіПисьменники, в рамках якої команда фахівчинь «Барабуки» та експертів-освітян і психологів «Смарт освіти» розробляє матеріали про сучасну українську дитячу літературу та в лаконічній і доступній формі презентує сучасні методи роботи з нею.

Зміст

Тетяна Стус.	
Вступне слово	4
Світлана Ройз.	
Психологічні настанови	8
Світлана Ройз.	
Як говорити про війну та мир із дошкільнятами й дітьми молодшого шкільного віку	12
Вікторія Самохвал.	
Як говорити про війну та мир із підлітками	16
Євгеній Шелест.	
Як говорити з дітьми про війну з точки зору світової історії	20
Анна Третяк.	
Дитяча і підліткова література на тему війни: як її читати й обговорювати з дітьми?	23
Ольга Купріян.	
Досвід дітей, що перебувають у вимушеній еміграції й повертаються додому	29
Анна Третяк, Ольга Купріян.	
Методика проведення інтеграційного уроку для 1-4 класів «Наші досвіди»	34
Живі письменники: пряма мова (Григорій Фалькович, Олена Максименко, Анна Просветова, Оксана Луцевська, Лариса Денисенко, Анна Хромова, Валентина Вздульська, Юлія Ілюха, Сергій Лоскот)	36
Перелік описаних видань	44
Опис видань для дошкільнят та молодшого шкільного віку	46
Опис видань для середнього шкільного віку	95
Опис видань для старшого шкільного віку	119
Довгий список дитячих та підліткових книжок на теми війни та воєнного досвіду, написаних українськими письменниками (станом на кінець 2023-го року)	140
Про команду проєкту	144
Про організаторів проєкту	145

ВСТУПНЕ СЛОВО

Тетяна Стус

Говорити про війну.

Варварська війна з тисячами невинних жертв у центрі Європи, вимушене переселення мільйонів осіб у пошуках безпеки, жорстоке руйнування цілих міст у технологічно та інформаційно прокачаному XXI столітті — такого досвіду ще не «опрацьовував» світ, і ніхто не дасть нам, українцям, рецептів подолання отриманих психологічних травм та супроводу в них. Трагічні досвіди, які переживає суспільство, змусили багатьох активістів освіти та культури розвернути свою професійну діяльність у напрямку супроводу дітей та дорослих у межових обставинах. У потребі напрацювання власних інструментів гостро пересвідчилася наша команда фахівців із дитячого читання лабораторії дитячого читання «БараБука» НЦ «Мала академія наук України» та експертів-освітян і психологів ГО «Смарт освіта» й активно шукала їх від того страшного лютого 2022-го.

Ми певні, що читання та контакт із книжкою є одним із найбільш ефективних інструментів у супроводі дітей та підлітків у небезпечних досвідах війни та в переосмисленні цих досвідів. Команда «БараБуки» впродовж усього часу «великої війни» збирала й систематизувала точки зору відомих психологів, педагогів, письменників, журналістів та правників для осмислення та створення тематичних матеріалів для педагогів і батьків. Було проведено низку публічних лекцій та обговорень на тему «Як говорити з дітьми про війну» та зібрано й проаналізовано кілька десятків видань сучасних українських авторів для дітей та підлітків, які прямо чи непрямо стосуються тем війни. Відтоді вийшло ще кілька десятків видань, і, на жаль, вони довго будуть актуальними. Щоб повністю використати їхній потенціал і при цьому не зашкодити, дорослим, які поруч із дітьми, важливо знати особливості читання та сприйняття різними віковими категоріями дітей творів на тему війни.

Говорити про мир.

Людяність дуже важлива в нинішні складні часи становлення міцності нашої нації та закарбування цього процесу в життях юних українців, що має стати міцною опорою для гармонії їхньої картини світу. Здавалося б — як можна зараз говорити про «гармонію картини світу»? Дійсно, важко. Та вже мусимо зазирати вперед. Коли ми лише почали публічні пошуки інструментів «як говорити з дітьми про війну», то мріяли вже в 2023-му змінити тему, додавши «...та перемогу». Тепер, після безлічі фахових та емоційних розмов, ми прагнемо йти глибше. У парі «війна — перемога» ми наче обмежуємо дітей (і самих себе) в часопросторі «до очікуваної миті радості». А що далі? Що там — за напругою протистояння, за фокусом уваги на травмах війни, за «передбаченнями» такої бажаної Пере-

моги? Тож ми свідомо вирішили, що будемо говорити про ще більш масштабний і бажаний фінал війни — МИР. Після пережитого нам усім треба буде шукати ресурси й способи жити в новому мирі, у новому світі, який ніколи не буде таким як був, і з досвідами, яких ми та наші діти краще б не переживали. Як після війни будувати мир, як під час війни втримати його у собі? У цьому посібнику ми шукаємо відповіді й на ці питання.

Тяглість і зміст проєкту.

Проєкт є продовженням започаткованої в 2019 році «Українським інститутом книги» акції #ЖивіПисьменники, в рамках якої команда фахівців із дитячого читання, педагогів, психологів розробляє методичні матеріали про сучасну українську дитячу літературу та в лаконічній і доступній формі презентує способи виховної та освітньої роботи з нею.

Попередні напрацювання можна знайти тут: <https://cutt.ly/GwYVW6IA>

Цього разу ми мусили збирати й систематизувати комплекс інструментів у літературних творах сучасних письменників, які від 2014 року пишуть про російсько-українську війну або про дитячі досвіди.

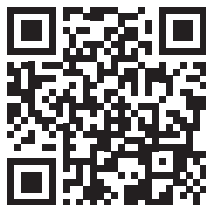
Проєкт відбувався у два етапи. Передусім експерти літературознавиці, методисти та дитячі психологині уклали тематичну добірку сучасних дитячих та підліткових книжок, які прямо стосуються тем бойових дій, травм, втрат, а також тих, що торкаються важливих у контексті війни аспектів життя — героїв та героїчного, вимушеного переселення та адаптації, втрати, підтримки тощо.

Другим етапом стала низка онлайн-подій, покликаних розповісти про можливість дитячого та підліткового читання як інструмента осмислення воєнного досвіду та способи роботи з посібником. Гостями етерів стали експерти проєкту, українські письменниці, автори рекомендованих книжок, педагоги, психологині-практики, громадські активістки, які мають безпосередній досвід таких розмов. Усі поради й коментарі, методи й способи читати й осмислювати ми прагнули зробити зрозумілими як досвідченим педагогам чи літературознавцям, так і батькам та опікунам, які прагнуть пояснити дітям, що відбувається навколо та як із цим жити.

Вебінари ви можете переглянути на ютуб-каналі ГО «Смарт освіта», вони доповнюють матеріали, розміщені в посібнику.

Серія вебінарів, розміщених на ютуб-каналі ГО «Смарт освіта»:

<https://cutt.ly/9wYVEW41>

1. Презентація апробованих методичних рекомендацій «Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир» як результату пошуків інструментів і способів осмислення та усвідомлення досвіду війни, спільного бачення щодо висвітлення теми війни в сучасній українській літературі. (Тетяна Стус, Галина Титиш, Світлана Ройз, Анна Третяк)

2. «Аналіз видань, які стосуються тем бойових дій, травм, втрат, а також тих, що торкаються важливих у контексті війни аспектів життя, для дітей віком 4–8 років. Вікові особливості сприйняття та проговорювання травматичного досвіду. Практичні поради від психологинь проєкту». (Тетяна Стус, Світлана Ройз, Анна Третяк, Анжела Фокіна)

3. «Аналіз видань, які стосуються тем бойових дій, травм, втрат, а також тих, що торкаються важливих у контексті війни аспектів життя, для дітей віком 9–13 років. Вікові особливості сприйняття та проговорювання травматичного досвіду. Практичні поради від письменниць». (Тетяна Стус, Ольга Купріян, Анастасія Музиченко, Галина Ткачук, Євгеній Шелест)

4. «Аналіз видань, які стосуються тем бойових дій, травм, втрат, а також тих, що торкаються важливих у контексті війни аспектів життя, для підлітків від 14 років. Вікові особливості сприйняття та проговорювання травматичного досвіду. Практичні поради від психологинь проєкту». (Тетяна Стус, Галина Ткачук, Юлія Ілюха, Вікторія Самохвал)

5. «Як говорити про війну та мир із дітьми з досвідом вимушеної еміграції. Особливості життєвого досвіду “втечі”, “втрати дому”, “адаптації” тощо, зміни в картині світу та шляхах самоідентифікації». (Тетяна Стус, Ольга Купріян, Марія Шубчик, Ольга Дужак)

Структура посібника.

Посібник складається з двох основних розділів.

1. Методологічні та психологічні статті, що пояснюють терапевтичний ефект читання, містять літературознавче й психологічне обґрунтування роботи з виданнями для різних вікових аудиторій дітей та підлітків, містять опис методик читання літератури на складні теми, роботи зі школярами тощо. Зокрема доросла

аудиторія отримує дієві підказки для відповідей на поширені дитячі запитання про війну й спрямування до відповідних видань.

2. Добрірки книжок із описами для дітей дошкільного, молодшого, середнього та старшого шкільного віку. У цих статтях є обкладинки видання, теги — теми, яких торкається твір, бібліографічний рядок, опис книги в контексті теми, коментар психологині Світлани Ройз. Біля багатьох видань можна знайти посилання та к'юар-коди, які ведуть на додаткові матеріали чи на можливість безкоштовно читати чи слухати книжку.

Усі описані методики, поради, інструменти є результатом понад півторарічної роботи фахівчинь та фахівців проєкту в прямих онлайн- та офлайн-контактах та бесідах із дітьми та підлітками в локаціях країн Європи. Це були десятки читань, обговорень, що відбувалися також і в педагогічних колективах, зокрема в Україні, Польщі, Чехії на освітніх, бібліотечних та громадських локаціях.

У посібнику містяться інформаційні довідки про експертів проєкту та організації, завдяки яким його реалізовано.

Принципи добору книжок.

Цей посібник — тематичний, тож головними критеріями розгляду та внесення видань до довгого списку була пряма чи дотична до війни тематика твору, авторство сучасних українських письменників, українське видавництво. Майже всі книжки про дитячий та підлітковий досвід війни видані від часу російського вторгнення в Україну в 2014 році, хоча є виняток.

На останніх сторінках розміщено довгий список видань, інформацію про які команді вдалося знайти у відкритому доступі. Майже сотня книжок, вражаюча цифра! Частина видань, згадана в цьому списку, не брала участі в експертному голосуванні, адже їх вихід у світ та передача до бібліотек, завдяки грантовій підтримці «Українського інституту книги», заплановані на кінець осені 2023 року. На час оприлюднення Посібника, зважаючи на тенденції, довгий список, вочевидь, не буде вичерпним. Наша команда хоче особливо підкреслити, що ми захоплюємося відповідальністю й сміливістю українських письменників та видавців, які послідовно працюють над книжками на непопулярну «некомерційну» тему, усвідомлюючи їхню важливість і виконуючи свій громадянський обов'язок.

Формування короткого списку для створення на його основі методичних порад мало кілька етапів. Експертки зважали на художній рівень та мову твору, ілюстрації, психологічну збалансованість, відповідність вікуванню. Та найскладнішим у доборі був суб'єктивний фактор — травматичний потенціал книжки. Крім художньої, естетичної та інформаційної цінності, книжки про воєнний досвід дитинства містять сугестивні нюанси, що можуть бути глибокими й звільняючими, або навпаки — болючими й шкідливими. Команда багаторазово підкреслює цю особливість видань у всіх матеріалах посібника та на вебінарах. Тож, зважаючи

на непередбачуваність реакцій дітей та підлітків на запропоновані художні розповіді, ми провадили двоетапне голосування. Мета — обрати максимально «безпечні» видання (хоча це в жодному разі не означає, що юний читач, ба навіть і дорослий, гарантовано уникне тригерів).

Спершу експертки виставляли від 1 до 5 балів книжкам довгого списку, й ті з них, що отримали не менше 4-х, пройшли у другий етап голосування. Важливо: експертки-письменниці не мала права голосувати за власні книжки, тож враховувалося середнє значення. Другий етап — добір за принципом одностайності: якщо хоч у когось виникали сумніви щодо зависокого травматичного потенціалу видання, книжка залишалася в довгому списку.

Відтак усього фахівчинями команди було описано 40 видань. Запропоновані методи роботи з ними можуть ставати інструментами для роботи з виданнями з довгого списку.

Кожен голос — важливий.

На одному з вебінарів від слухачів пролунало запитання: чи є видання, які ми категорично не радимо читати. Безперечно, для кожної з експерток такі книжки є. Однак заборонити щось читати ми не можемо. Ці книжки можна порівняти з ліками, вони не є універсальними «рецептами», що однаково ефективні чи отруйні для всіх. Кожен письменницький голос, кожне видання — важливе. Усі вони знайдуть своїх читачів: якісь — тисячі, якісь — кілька десятків. І роль у кожній книжки — власна. Перш ніж вона потрапить до свого читача відповідного віку, її мають прочитати дорослі. Лише близькі дорослі зможуть оцінити готовність дитини до змісту та форми оповіді та її потенціал. А потім, у процесі читання, будуть поруч і уважно стежитимуть за реакцією читача. Більше про це — у наступних статтях.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСТАНОВИ

(тези з циклу вебінарів «Як говорити з дітьми про війну»)

Світлана Ройз

Про досвід

Будь-яка правда зцілює, вона створює цілісну картинку. Важливо, в якій формі та яким способом ми доносимо цю правду. Також треба уважно стежити за станом, у якому ми перебуваємо, коли її доносимо. Дитина більше спирається не на наші слова, а на наші невербальні сигнали. Якщо в дитини залишаються

запитання, якщо є відчуття двозначності, то це додає їй невизначеності й підсилює тривогу.

Розмовляючи про складні досвіди з малюками, які ще біля маминих грудей, і зі старшими дітьми, ми коментуємо ситуацію, проговорюємо, що робимо і чому. В малюків іще немає сформованого наративу, немає історії, їхньої «книги буття». Коли ми проговорюємо все, що відбувається, то даємо їм ці знання, і це стає їхньою власною історією, створює досвід усвідомлення і впорядкування світу. Маленькій дитині ми спочатку маємо дати підтримку, розповісти про те, що відбувається саме зараз, і далі спостерігати за реакцією. Пам'ятаємо, що наша розповідь може бути ретравматизацією. Тож будь-які розмови на складні теми ми починаємо із зони своєї стійкості.

Ми розмовляємо з дитиною простими словами, простими реченнями, робимо паузи, адже ми всі перебуваємо в регресивному стані. Складні форми важко сприймати, і навіть метафори, які ми використовуємо у здоровому стані, тепер можуть не сприйматися. Травматичний досвід позбавляє нас уяви, нам складно концентруватися та уявляти щось неконкретне, те, що написано.

Законсервована лють може в будь-який момент спричинити вибух. Відчувати будь-які емоції — це нормально. Якщо на якусь емоцію можна відреагувати тілом (наприклад, побити подушку) — це прекрасно. Це не завжди про перемикання уваги, це більше про переспрямування енергії. Якщо дорослий поруч із дитиною боїться агресії, пропоную уявити, як уся злість, що на нас направлена, переходить на ворогів.

Буває так, що дитина не агресує, а навпаки — замикається в собі, стає пасивною, неухважною. Така поведінка зумовлена травмою, адже травма — це зовнішня дія такої сили, з якою наша нейроімунна ендокринна система регуляції не може впоратися. Це подія, яка перевищує наші ресурси настільки, що ми залишаємося у стані безпорадності.

Про травму

Травма — це подія, яку людина сама переживає, спостерігає чи дізнається про неї, це досвід, при якому ми безпосередньо стикаємося зі смертю чи ушкодженням. Коли ми накричимо на дитину або зробимо щось непедагогічне — це ще не травма. Травма стосується наднебезпеки, коли людина може втратити цілісність, і це обов'язково пов'язано з безпорадністю й безпомічністю.

Один досвід, який переживають дві людини, для однієї з них може бути досвідом травмування, а для другої — ні. Чи буде досвід травматичним, залежить від того, який у людини запас сил нервової системи, чи була в неї можливість протистояти або взагалі діяти. Безпомічність — травматична. Ще залежить, яким був цей досвід: одноразовим, комплексним чи хронічним; чи був поруч хтось надійний, завдяки кому можна було розслабитись, завдяки кому почнеться процес

стабілізації, хто може надати підтримку, емоційну й тілесну допомогу — та допомогти скласти новий наратив; а також чи є поруч люди, які можуть вмістити в собі цей біль, розпач, сум, страх і злість дитини.

Досвід травми розпорошує людину, ніби розділяє на пазли, позбавляючи її цілості. Тому якщо ми щось малюємо або пишемо, то маємо намагатися зробити так, щоб ця картинка була цілісною, щоб не було зображення руйнувань, щоб частини тіла не були пошкоджені і щоб пропорції тіла були не спотворені. Важливо уникати того, що може бути про насильство над тілом. Травма виникає тоді, коли зовнішній досвід набагато сильніший, ніж наші сили з ним впоратися.

Чи буде досвід травматичним, залежить від того, чи є у дитини (і в дорослого) ресурс нервової системи і чи збереглася дієвість. Травмування — це завжди безпорадність. Коли ми стикаємося з досвідом травми, то, якщо ми можемо хоч щось зробити, хоч якусь дію, — це вже вихід із вирви травмування.

Є такий вислів: «Я — океан. Я можу розчинити в собі будь-який досвід». Дитина спирається не тільки на нашу величину, вона спирається на нашу внутрішню велич. Вона спирається на наші цінності, на наш внутрішній об'єм. Дитина усвідомлює, що відбувається, завдяки всьому цьому об'єму, який ми їй пропонуємо.

Про читання

Читання й усвідомлення прочитаного — це внутрішня дія. Проте нині в людей бракує концентрації уваги та уяви. Тому діти краще сприймають картинки, зокрема комікси. У цьому форматі є зовнішня картинка, яку читач може для себе «взяти». Вихід із травмування — це якраз той момент, коли повертається уява, і ми починаємо малювати розмальовки не за номерами, а вигадуючи щось самі.

Читання стимулює мережу пасивної роботи мозку. А ця мережа активна, коли ми не зайняті направленою діяльністю. Ця мережа — про нашу силу впоратися з невизначеністю, вона про наш фон внутрішнього заповнення.

Сьогодні, коли автори пишуть книжки й розраховують, що діти й дорослі читатимуть їх саме тепер, вони мають бути дуже обережними з акцентами на емоційності, щоб не перевантажувати лімбічну систему. Коли в людини перенапружена, гіперактивна лімбічна система, це може викликати ще більшу емоційну реакцію. Так само й ми, підбираючи твори для читання та опрацьовуючи їх із дітьми, повинні стежити за тим, щоб не давати надміру емоцій. Якщо у творі є ситуації, де йдеться про якісь жахіття, зверніть увагу на те, щоб це подавалося у формі відповідного для віку дитини опису і щоб там не було перебільшеного фокусу на емоціях.

Ще можемо використовувати як інструмент сам формат книжки. Квадратна форма стабілізує, прямокутна — запрошує до розмови. Також звертаємо увагу на обсяг і структуру: саме тепер книжки мають бути з дуже короткими розділами, щоб читачі бачили, що вони швидко можуть щось закінчити. Це відразу додає дофаміну, уважності, бо сил у нас не так багато, а концентрація уваги не працює.

Книжка проходить такі фази: стабілізація, конфронтація та інтеграція. Фаза стабілізації — це коли ми відштовхуємося від ресурсу, конфронтація — коли проходимо через випробування, інтеграція — коли ми маємо ставити крапку. Інтеграція — це остання фаза: коли нам треба на щось зіпертися, на якусь нову силу. У такому випадку твір стає не травматичним, а сприяє посттравматичному зростанню.

Нині дуже добре писати й читати вірші, бо ритмізація — це транс. Він дає відчуття захисту, повертає відчуття стабільності. Рими ніби огортають нас, це впливає на наші ритми дихання й серцебиття, це дає стіни. Але якщо ми вводимо дитину в транс, нам потрібно бути особливо уважними до того, що ми в цей момент вкладаємо. Бо транс може бути й деструктивним. Зміст вірша дитина може не відразу осягнути, але відчуття вона візьме з собою. Коли ми працюємо з дитячими віршами, маємо пам'ятати про це і підбирати ті твори, які створять позитивний транс.

Казки тепер — безпрограшний варіант. Ми в регресі, і тому казки дуже важливі — і для дорослих, і для дітей. Якщо ми обираємо жанр казки, то розуміємо, що в ній буде надія. Ми всі тепер потребуємо щасливого фіналу й надії на чарівну силу. Це важливо для дітей, які вже починають розчаровуватися у величі батьків і яким потрібно спертися на силу супергероїв.

Для дітей після чотирьох років уже можна радити героїчні книги та історії, пов'язані з чарівними пригодами. Проте коли ми вибираємо твори про магію, то маємо наголошувати на особистій силі героя, його внутрішніх чарах. Важливо, щоб казки не позбавляли героя внутрішньої сили, а допомагали відшукувати її в його особистих якостях і вміннях. Наприклад, герой може хоробро долати свої страхи і знайти власну силу в сміливості — і це стане його чарами більше, ніж, скажімо, вміння користуватися чарівною паличкою.

Також важливо звертати увагу на лексику творів — щоб тексти й діалоги були для дітей правдивими, зрозумілими і звичними, щоб автори були чесними зі своєю аудиторією.

Коли читаємо книжки про героїв і довго проживаємо певну історію, потім треба обов'язково зробити екологічну практику й роз'єднатися з героєм. Коли ми закриваємо книгу, то виходимо з її світу з розумінням: світ книги — це світ книги, а я виходжу у своє реальне життя.

Книжка створює наш новий наратив. У дитини немає власного наративу: якщо ми не скажемо їй, що відбувалося раніше, якою вона була. Тому ми завжди наголошуємо на тому, якою дитина була сильною, як упоралася з завданням, акцентуємо на її суперсилах: «Було страшно, але ти впорався/впоралася. Ти зміг/змогла зробити це, і це, і це». Якщо дитина читає книжку, і батьки не можуть із нею поговорити, то книжка створює їй наратив. І це теж терапія, це те, що впливатиме на її життя.

Конспект (текстові матеріали на сайті):

Частина 1. <https://cutt.ly/6wYVREKG>

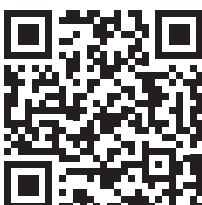

Частина 2. <https://cutt.ly/AwYVR9OA>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/mwYVTzcV>

ЯК ГОВОРИТИ ПРО ВІЙНУ ТА МИР ІЗ ДОШКІЛЬНЯТАМИ Й ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Світлана Ройз

Із дитиною будь-якого віку потрібно говорити, пояснювати події, які відбуваються. З віком ми змінюємо те, наскільки докладно розповідаємо і які інтонації використовуємо. Але навіть немовляті ми маємо пояснювати, що відбувається, й коментувати те, що робимо. Ми розповідаємо все це не для того, щоб налякати, а саме для того, щоб дитина могла спиратися на наш голос, на

наше знання: ми знаємо, що робити, ми можемо впоратися з досвідом, ми його усвідомлюємо і стабілізуємося. У дитини немає досвіду й розуміння причин і наслідків подій. Нам важливо, щоб із наших пояснень та наших розмов вона точно знала, що в тому, що відбувається, немає її провини та відповідальності (бо сприйняття світу в дитини саме таке). Ці знання стають її точкою відліку та опори для того, щоб відчувати контроль і почати робити дії — щонайменше, усвідомлювати свій стан і впливати на нього. Війна підриває у дитини відчуття довіри до світу і дорослих, відчуття сталості й нормальності світу. Наші розмови з дитиною, читання — усе це повертає ці відчуття. А читання дитини саме з дорослими чи поруч із ними допомагає відновити цей «простір нормальності» та контрольованості.

1. Коли дитина тримає в руках книжку, торкається її сторінок, відчуває, яка на дотик обкладинка, яка важкість книжки, як вона пахне, чує, як шурхотять сторінки, коли розглядає ілюстрації, — це все допомагає активізувати різні сенсорні системи, повернути дитину до контакту з тілесністю, можливо, допомагає вийти зі стану дисоціації (розділення з тілом).

2. Дитині, яка переживає стрес, безпечніше читати чи слухати книжки, ніж дивитися мультфільми й ілюстрації книжок. Коли дитина бачить героїв чи образи мультфільму, вони можуть стати для неї тригерами для загострення стану. Коли ж вона уявляє, самотійно створює героїв при читанні — тоді спрацює захисний механізм психіки, вона фантазує тільки те, що може витримати та опрацювати.

3. Діти, які пережили травматичний досвід, можуть обирати для своїх реакцій стратегії уникання (коли не хочуть говорити на якісь теми, уникають місць, де можна знову відчувати небезпеку). І книжка може стати обережним провідником у цей «заблокований» для усвідомлення досвід.

4. Травматичний досвід характеризується відчуттям втрати контролю — а контакт із книгою повертає цей контроль. Бо саме я вирішую, в якому темпі, як і скільки буду читати. І також обираю той момент, коли вирішу зупинитися.

5. Коли ми знаходимо слова для опису свого стану, сила цього стану стає більш придатною для того, щоб її витримати. Автори книжок формулюють і озвучують стани дітей та дорослих. І читач завдяки цьому впорядковує, усвідомлює власний досвід.

6. Діти не мають своїх знань про те, що відбувається, вони живляться нарративами дорослих. А дорослі, що самі переживають травматичний досвід, можуть не мати сил і можливостей розмовляти з дітьми. Книжка дає такі потрібні знання про те, що відбувається. І передає досвід тих, хто міг впоратися зі складними ситуаціями.

Коли починати розмову чи читання книжки і як до цього підготуватися:

- Для нас є два ключових маркери — коли дитина сама питає про те, що відбувається, чи коли дитина показово уникає теми, що проявлена в її житті. Ми можемо почати розмову з того, щоб розповісти про свої спостереження та інтереси. Наприклад: «Я зараз спостерігаю і думаю ось так. А що думаєш ти?». У таких розмовах нам важливо зрозуміти, що сама дитина знає, яке пояснення для самої себе вона створила. І далі можемо скеровувати дитину до книжки — яку, можливо, й починаємо читати разом.
- Якщо сама дитина перебуває в гострому стані, читання книжки на відповідну тему може тільки спровокувати ще більшу реакцію. На опрацювання складних тем мають бути сили. Але водночас якщо дитина читає книжку і починає плакати — це не є показником того, що інформація в книжці подана некоректно. Можливо, автор/авторка знайшов/знайшла слова для опису стану дитини, і саме ця реакція є показником того, що почався процес «відтавання», відреагування. Коли ми бачимо таку реакцію (йдеться саме про сльози, а не істерику), ми можемо запитати дитину: «Ти прочитав/прочитала те, що тебе зворушило чи засмутило?». І, можливо, так розпочати розмову.
- Дитина підліткового віку може відповісти, що не хоче про це говорити (і це нормально). І на таку відмову ми можемо зреагувати поясненням: «Я побачила, що ти плачеш, і хотіла дізнатися, що сталося. Ти для мене дуже важливий/важлива». Будь-які прояви можуть стати для нас розділенням, а чи містком до близькості.
- Книжки про війну (чи будь-який складний досвід) не можна читати на ніч. Чи тоді, коли дитина хворіє чи втомлена. Тому що ми не знаємо, яку саме реакцію книга може викликати.
- Вам і дитині має бути зручно (і, наскільки можливо, безпечно) — адже ми можемо торкатися складних тем, коли ми самі стійкі.
- Якщо ви знаєте, що є теми чи слова, які точно саме для вашої дитини травматичні, ви можете пропустити чи замінити їх. Але, будь ласка, будьте свідомі розуміти — ви уникаєте того, що для вас самих складно, чи впевнені, що це небезпечно для дитини.
- Якщо читаєте дитині книжку вголос (для дітей до підліткового віку це прекрасний досвід — спільного читання), намагайтеся виділити на це достатньо часу, щоб після читання ви змогли поговорити з дитиною.
- Якщо дитина читає книгу сама, попросіть її бути уважною до свого стану та почуттів. І робити паузи чи зупинятися в читанні, щоб відпочити. У дитини, яка разом із героями книжки проживала й власний досвід, після читання може бути емоційне відреагування (зміна стану; вона може стати більш мовчазна чи проявляти супротив). Було б добре сказати: «Я помітила

зміну твого настрою. Це пов'язано з книжкою?». Це дозволить дитині самій усвідомити те, що відбувається.

- Ми не зможемо спрогнозувати, що саме може виявитися тригером для нашої дитини. Саме тому варто уважно спостерігати за її та своїми реакціями. І розуміти, що в нас різний досвід і ми зовсім по-різному можемо реагувати на одне й те саме.

Що важливо знати або врахувати під час читання:

- Якщо в дитини вже сформовані навички читання й вона читає самостійно, маємо розуміти, що коли дитина переживає стрес, її читання може уповільнюватись, вона може починати читати вголос, а не подумки. Та й загалом — дітям, які відновлюються після складних випробувань, корисно читати вголос. Коли ми, дорослі, читаємо дитині вголос, то, навіть якщо нам здається, що вона слухає неухважно, наш голос, мелодика читання будуть стабілізувати її стан.
- Зараз, враховуючи ситуації стресу, коли ми обираємо книжку для дитини, то маємо бути готовими до того, що концентрації уваги на довге слухання у неї не вистачить. Під час читання потрібно робити паузи й пропонувати дитині порухатися, потягнутись, попити води. І взагалі — сприйняття інформації під час переживання стресу в дітей сповільнилося. Тому важливо пам'ятати, що саме зараз діти можуть сприймати інформацію з деякою затримкою (так впливає стрес). Важливо говорити з ними короткими фразами й достатньо повільно. А при читанні — робити більші паузи.
- Коли ми читаємо вголос книжку, яка торкається складної теми, нам важливо уповільнитися, спостерігати за реакціями дітей і намагатися не відігравати надмірно емоції.
- Коли ми читаємо слово, яке може бути незрозумілим для дитини, потрібно перепитати, чи знає вона значення цього слова (незнайоме додає відчуття неконтрольованості, тривоги в сприйнятті).
- Якщо ми пропонуємо дитині книжку, в якій описується досвід, схожий на той, що його переживала сама дитина, — то важливо спостерігати за її реакціями. Можливо — якщо дитина готова до цього, — можна зупинитися при читанні й пробувати поговорити про те, як це переживала сама дитина. При цій розмові варто наголошувати на тому, що дитина впоралася, і нагадати про ті її якості, які їй допомогли. Можна також запропонувати дитині написати чи намалювати власну книжку.
- Якщо ви бачите, що дитина почала часто змінювати позу, ставити багато запитань, відвертатися, перестала дивитись на вас, або ж її погляд став розфокусованим, а м'язи напружились, — усе це може означати, що саме зараз досвід, з яким вона стикається через книжку, для неї заскладний.

Ви можете сказати: «Я бачу, що щось зараз змінилося, чи не так? Може, тобі не цікаво, чи ти щось пригадав/пригадала, чи тебе щось налякало чи засмутило? Хочеш, зробимо паузу?». Ви можете обійняти дитину, запропонувати їй узяти в руки іграшку, а чи походити. Запитати, як, на її думку, вона могла б допомогти герою? А якби вона була автором чи авторкою — то яким було б продовження історії. Особливо важливо помічати моменти, коли дитина не хоче повертатися далі до читання. Можливо, саме над цією темою варто було би попрацювати з психологом.

- Якщо ви побачили, що дитина надмірно ідентифікує себе з героями книжки та зіставляє власний досвід з їхнім досвідом, можете зробити таку «чарівну» практику. Потрібно торкнутися до дитини і сказати: «Ти — це ти. Мою доньку (мого сина) повертаю. Героя книжки в його книжку відправляю. Ваші історії різні». Завжди, у будь-якому досвіді, важливо «ставити крапку». Це допомагає швидко відновлюватися й перемикатися між процесами. Ви можете також згорнути книжку зі словами: «З казкою прощаємося — у свою реальність повертаємося». І після читання запланувати щось, що було б пов'язане з тілесністю, — випити чаю зі смаколикami, піти на вулицю, обійнятися.

ЯК ГОВОРИТИ ПРО ВІЙНУ ТА МИР ІЗ ПІДЛІТКАМИ

Вікторія Самохвал

Підлітковий вік є одним із непростих, але водночас і дуже важливим періодом у становленні особистості людини. Відбуваються потужні зміни у гормональній системі й складні психічні процеси, мозок структурно змінюється — і з усім цим підлітки намагаються впоратися. Водночас батьки поринають у нову реальність, коли їхня маленька дитина стає дорослою. Так хочеться підтримати цю «дорослу дитину», але незрозуміло як, особливо коли підлітки закриваються, відсторонюються.

Слід пам'ятати, що теперішні підлітки більшу частину свого життя прожили за умов активно вираженої воєнної агресії росії проти України. Вони — інші: такі дорослі, але бувають такими розгубленими й дуже потребують батьківського доброго слова. Говоріть із підлітками про війну відверто й відкрито. Починайте цю непросту розмову, якщо бачите, що є необхідність підтримати дитину, щось їй пояснити. Часто підлітки самі починають говорити. Давайте дитині стільки інформації, скільки вона потребує і скільки запитує, не перевантажуйте її непотрібними

деталіями. Можете поділитися власним досвідом переживань, розповісти, як ви впоралися зі складнощами, але пам'ятайте, що в цій розмові ви — опорна фігура: дитина не може вас підтримати у необхідній мірі, тож якщо вам самим потрібна допомога чи підтримка, звертайтеся до інших дорослих або спеціалістів. Але від підлітка вам важливо отримати зворотний зв'язок, поспілкуватися: пам'ятайте, що ваша розмова — це діалог. Поважайте кордони співрозмовника: якщо дитина відмовляється говорити на якусь із тем, заглиблюватися, не тисніть на неї, дайте їй час та простір. Завершуйте розмову, запропонувавши обійняти дитину, а також скажіть, що ви завжди поруч і готові допомогти.

Сучасні підлітки шукають опори, на які можна спертися, авторитетів, на яких можна стати схожими, — і в цьому пошуку може допомогти книга. Через стрімкий розвиток технологій, гаджетів та комп'ютерних ігор все більше підлітків проводять час саме там. Ігри стають для них безпечним, стабільним середовищем, де можна усамітнитися, способом комунікації з друзями, які перебувають далеко, та окремою «мовою», якою вони можуть спілкуватися. Тому так важливо мотивувати їх повертатися до читання — адже в книжках можна побачити приклади тих, хто зустрічається з такими ж непростими ситуаціями, переживаннями, проблемами, як і вони, і хто знаходить шляхи, як із цим справлятися. Кожному з нас у певні моменти необхідно знати: я не сам, є ще хтось, і цей хтось зміг, тож зможу і я. Також книга може стати засобом відновлення спілкування між батьками та підлітками, дати спільні теми для обговорення. За допомогою книжок батьки можуть краще зрозуміти свою дитину, а дитина може впізнавати в героях книг себе — знаходити в них свої риси або якості. Книжки можуть дати відповіді на непрості запитання: як бути в цій війні? що робити з моїм страхом? як жити серед вибухів та обстрілів? чому я не бачу друзів? хто я, коли втрачаю домівку? ким я стану, коли виросту?

Саме розуміння себе і свого місця в суспільстві є одним із головних завдань розвитку в молодшому підлітковому віці (10-12 років). Дитина в цей період намагається відокремитися від батьків, зрозуміти, яка вона без них, стати самостійною і незалежною. Для дітей сьогодення ця задача ускладнюється двома факторами. По-перше, сучасній дитині доводиться надто швидко дорослішати, брати на себе ролі, яких вона ще не готова виконувати (і тут книга допоможе повернутися у дитинство, ще трохи побути в казці). А по-друге, через страх війни батьки ще більше підсилюють контроль, і це дратує дитину й провокує конфлікти. Так, у творі Олі Русіної «Абрикоси зацвітають уночі» Устиму довелося вивчити правила безпеки, зустрітися зі смертю, замислитися над тим, що життя не вічне. В той самий час йому так хотілося знову гуляти по полю та біля річки, бавитися із собакою, але батьки це забороняли, бо ці місця стали небезпечними. Ця книжка дозволить батькам поговорити з дітьми про контроль, свободу і відповідальність, про їхню роль у взаєминах із підлітком і про те, в яких ситуаціях важливо

дотримуватися правил (наприклад, іти в укриття під час повітряної тривоги, не відвідувати небезпечних місць тощо).

Дитина у підлітковому віці переживає своєрідну кризу ідентичності: хто я, якою мовою мені говорити, яку музику слухати? Це вік авторитетів і кумирів, обожнюваних зірок зі світу кіно або музики. Проте ситуація війни творить нових героїв — військових. Батьки можуть цікавитися у своїх дітей, які герої книжок їм ближчі, які риси їм подобаються у кумирах, чому саме ця людина є для них авторитетом.

Підліткам важливо зрозуміти свої ролі — але ж власну роль під час війни досягнути так непросто. Діти дуже гостро й болісно відчувають свою неспроможність хоч якось вплинути на воєнні події. Тому батькам слід пояснювати дітям, що вони — частина нації і країни, що надзвичайно важливою є їхня участь у боротьбі за ідентичність та у подальшому відновленні України. Одним із прикладів, на які можна спиратися батькам, є історія підлітків із твору Насті Мельниченко «Мій дім — війна». У книжці йдеться про окупацію Донецька в 2014 році, базовану на інтерв'ю з тими, хто в підлітковому віці там перебував. Підлітки у книжці чинять супротив, проявляють свою громадянську позицію, малюючи проукраїнські графіті, навіть ризикуючи життям. Один із героїв твору гине.

І тут ми торкаємося іншої важливої теми — втрати. Нині підлітки переживають різні втрати: близьких людей, батьків, друзів, рідного міста, домівки, а також — втрату відчуття безпеки. У підлітковому віці тільки формуються опори, сенси, цінності, розуміння поняття смерті. Підлітки вже сприймають смерть як дорослі, усвідомлюють її незворотність, але цінність власного життя у них ще не сформована. Важливо говорити з дитиною про смерть відверто, не знецінювати її почуття. Підліток може переживати своє горе по-своєму, тому будьте готові до різних реакцій і намагайтеся залишатися тим опорним, стійким дорослим, якого зараз потребує ваша дитина.

У підлітковий період дитина стає емоційнішою, її емоції можуть бути нестабільними, а зараз до них ще й додаються страхи війни. Тема страху добре підсвічується у книжці Олени Максименко «Пси, які приручають людей». Головна героїня Мірка страждає на фобію. Переселенця з Донецька Мирослава мучать постійні нічні жахіття. Уся Мірчина родина боїться за тата-пожежника, якого викликають щось гасити на передову... Важливо говорити з дитиною про її почуття та емоції — про те, що всі вони нормальні у теперішній ненормальній ситуації.

Ще один важливий процес розвитку в молодшому та старшому (15-17 років) підлітковому віці — це формування взаємин з однолітками, зокрема визнання своїх прав з боку інших. Зараз українське суспільство проживає етап співжиття людей із різними досвідами: одні виїжджають із небезпечних територій, інші приймають у себе біженців від війни. Якщо дитина сама є біженцем, якщо вона втратила домівку і звичне коло спілкування, важливо підтримати її в пошуку

нових друзів. А дітям, які зустрічаються із біженцями, проте самі не мають такого досвіду, варто пояснювати, що їхнім одноліткам довелося пережити та як їм можна допомогти.

На жаль, діти часто стикаються з булінгом і цькуванням як у нових групах та школах, так і в звичних для них групах, але за нових умов. Як-от у творі «Зеро» Юлії Ілюхи: головна героїня твору — підлітка, яка залишається в «сірій зоні», де переживає цькування з боку однолітків щодо зовнішності. У ситуаціях булінгу важливо, щоб у розв'язанні конфлікту брали участь як підлітки, так і їхні батьки, вчителі та адміністрація школи.

Коли в батьків є труднощі з забезпеченням дитини після переїзду всім необхідним, дитина може гостріше переживати кризу прийняття власного тіла, яке змінюється. Дитина може здаватися собі незграбною чи недоречною, а надто — якщо одяг став замалим, а сімейний бюджет при цьому вичерпаний через переїзд, і через це немає змоги виглядати й почуватися краще. Важливо говорити з дитиною про зміни в тілі та шукати варіанти вирішення проблем, щоб забезпечити дітей потрібними речами. Підтримати підлітка щодо цих питань зможе історія головного героя книжки Тетяни Стрижевської «Лінія Термінатора». У творі родина переїжджає із Донецька до Києва та втрачає всі статки, внаслідок чого соціальний стан родини різко змінюється. Хлопчик намагається знайти себе на новому місці й зрозуміти, як усі ці зміни вплинули на нього та його батьків.

Ще однією проблемою підліткового віку є відсутність у підлітків власного простору після евакуації та переїзду. Спробуйте організувати цей простір для дитини, щоб вона мала місце для усамітнення та її кордони не порушувалися.

Підлітковий вік — це також і час перших закоханостей та перших трагедій нерозділеного кохання. І ще гострішою ця трагедія стає під час війни, коли пара вимушена перевіряти стосунки на відстані. Поговоріть із дитиною, поділіться своїми історіями, підтримайте її в переживанні розлуки. Запропонуйте прочитати книжку Світлани Вертоли «Юна. Війна». В ній головна героїня Юна залишає окупований Іловайськ та їде з родиною до Києва, а її хлопець Рома залишається у їхньому місті. Підлітки переживають адаптацію до нових реалій, стикаються з непростими емоціями та шукають виходи із цієї ситуації.

Поруч із перерахованими проблемами, важливою у старшому підлітковому віці є тема вибору професії, профорієнтація. Непросто цим займатися, коли навчання нестабільне, коли немає зв'язку чи інтернету. До страху і тривоги щодо самого вибору професії додається й неможливість мати за опору стабільне навчання та підготовку. Не тисніть на дитину, обговоріть із нею можливі варіанти професій, підкажіть ваші ідеї та дайте простір для вибору.

Також у багатьох сучасних книжках для підлітків порушено проблеми, з якими в останні воєнні роки зіткнулися не лише підлітки, а й дорослі. Наприклад, це питання, що стосуються поведінки в екстремальних ситуаціях та посттравма-

тичного стресового розладу. Підлітки вже є достатньо дорослими та свідомими, щоб говорити з ними на ці теми. А ще дуже важливою є розмова про посттравматичне зростання — значущі позитивні зміни особистості через переживання важкої життєвої кризи. Бо ця війна нас точно зробить сильнішими — і, як пише авторка Оля Русіна, «незважаючи на все, абрикоси неодмінно зацвітуть, коли прийде весна».

ЯК ГОВОРИТИ З ДІТЬМИ ПРО ВІЙНУ З ТОЧКИ ЗОРУ СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ

Євгеній Шелест

Коли мене запитують, як говорити з дітьми про війну, я гублюсь. Дуже важко пояснювати юним безневинним створінням, що і чому коять у світі дорослі люди. У тому світі, куди вчителі, школа нібито їх готує й випускає. Але говорити — треба, не можна відмовлятися від такої розмови, якщо є запит.

Із дітьми молодшого віку говоріть про війни загально. Передусім — про причини воєн. Чому розв'язуються війни сучасності? Наводьте на кожну причину приклади як із давньої історії, так і з сучасності. Хай діти говорять самі, спрямовуйте їх своїми запитаннями.

Буде достатньо простого поділу причин воєн: загарбницькі та оборонні. Приклади загарбницьких: монгольські завоювання XIII ст., створення імперій (хоч Римської, хоч Британської), напад Німеччини на Польщу, потім на СРСР. Оборонні: захист Франції від нападу арабів у VIII ст., та ж оборона Київської Русі від монголів, оборона козаками українських земель від набігів татар.

Я використовую під час таких розмов дошку: записую всі думки дітей, намагаюся створити з них якусь схему. Це допоможе дітям із візуальним сприйняттям намалювати собі певні образи, аудіали ж будуть слухати. Не заважайте дітям, які під час розмови щось роблять руками, чи навіть рухаються. Це діти-кінестетики. Їм взагалі можна дати пластилін, хай ліплять. Так вони краще запам'ятають.

Обов'язково наведіть приклади справедливих війн — коли сторона, що зазнала агресії, перемагає. Тут стануть у нагоді розповіді про греко-перські війни, боротьбу американців за незалежність, перемогу Яхмоса над гіксосами у Єгипті, повстання в Ассирії у VII ст. до н.е., перемога над Німеччиною та Японією у Другій світовій війні.

Найважливіше, на мою думку, завершувати розмову міркуваннями про те, чи можуть люди жити мирно. Які є довгі періоди без війни? Чи могли жити люди

без воєн? Що легше: воювати чи співіснувати? Як підтримувати мир? Поговоріть про те, що уже з часів Першої світової війни вирішення суперечностей збройним шляхом вважається варварством та приносить більше шкоди, аніж користі. Підтвердити ці слова можна засудженням міжнародною спільнотою всіх воєн нині. Як, наприклад, росія і Китай засуджують конфлікт між Ізраїлем та Палестиною, Іран закликав припинити війну в Україні.

Навіть у розмовах ми обурюємося: «Як у XXI столітті люди можуть отак воювати?!». Це дещо наївно, але ми говоримо з маленькими дітьми, тож підважувати світопорядок їм ще рано. Тут не зайвим буде згадати глобалізацію, пов'язаність у світі — як війни тепер впливають на всі країни планети одночасно. Також, звісно, варто заговорити про економіку: закриті магазини, санкції, перебої з продовольством. У глобалізованому світі воювати дуже не вигідно.

Зі старшими учнями в розмовах про війну виникає значно більше запитань. Головне — «чому це сталося?». Чому росіяни напали на Україну? Коли я намагаюся пояснювати, одразу виникає потреба звертатись до недалекого минулого, хоча б і до часів проголошення незалежності. Можна й дещо раніше. Утім, сучасні події — це ще, строго кажучи, не історія. Їм бракує історичного аналізу, або банально — завершеності. Але без них важко хоч щось пояснити в причинах російсько-української війни. Відповіді на кшталт: «нас гнобили 300 років» — звучать дуже загально й нічого не пояснюють. Дітям важко зрозуміти, як події мезоархейської, у їхньому розумінні, ери, можуть вплинути на їхнє життя тут і зараз.

Тож перша і найважливіша рекомендація: говоріть із підлітками про сучасну історію й при цьому уникайте прогнозів. Історія не відповідає на запитання «що буде, якщо?». Просте знання контексту історії України та регіону за останні 30-40 років уже дасть учням достатньо матеріалу для роздумів. До того ж, допоможе сформувати власне бачення ситуації. Тут треба і варто говорити про:

- імперіалізм росії та СРСР;
- як розпадаються імперії (Рим, Британія, Франція);
- колоніалізм та його наслідки (русифікація, розмиття етнічного кордону, економічна зав'язаність);
- питання Криму, яке насправді має витоки ще від 1991 року;
- проросійські сили в Україні від 1991 року (комуністи, регіонали, ОПЗЖ);
- культурно-телевізійне поле, яке тривалий час між Україною та росією було майже нерозривне.

Якщо перша розмова проходила активно, а підлітки ще не вивчали історію XX століття, поглиблюйте розпочате хоча б на сторіччя. Це частково замінить стереотипне «ворогували 300 років». Бо ж дійсно воювали. Ось які можна навести приклади війн: більшовицько-українські війни, війна з білогвардійцями, Холодноярська республіка, польсько-радянська війна, насильницькі дії СРСР в Україні, напад на Польщу в 1939 році, діяльність УПА. Далі, після Другої світової, головною темою буде русифікація.

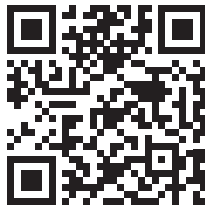
Коли будете проводити аналогії з російсько-українською війною, то найлегший варіант — це порівняти із греко-перськими війнами і їхнім впливом на подальшу цивілізацію. Більш просунутий рівень — розказати про деколонізацію після Другої світової війни, і як країни боролися за незалежність.

Намагайтеся виводити дітей на роздуми про причини російсько-української війни. Допоки немає аналізу документів або хоча би суду над російськими злочинцями, усі версії — не більше ніж припущення. Хай ці припущення роблять самі учні. А ви проговоріть із ними типологію воєн: загарбницькі, за ресурси, громадянські, ідеологічні, релігійні, революційні. Підлітки можуть вирішити, який варіант для них прийнятний.

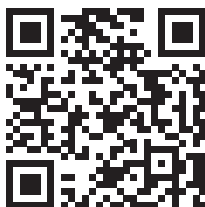
Як і з молодшими, тут варто говорити й про мир. Як його досягти? Як витримати? Чи допомагає миру гонка озброєнь і маніпуляції погрозами про удари ядерними ракетами?

Часто розмова з дітьми вестиме в неочікуваному напрямку. Підлітки легко радикалізуються й виголошують патетичні й жорстокі речі. Гадаю, доречно буде їм розповісти історію про лицаря, який переміг дракона, але й сам ним став. А ще — про недопустимість геноциду у відповідь на геноцид. Що, як мінімум, нераціонально й недалекоглядно. І, звісно, жакливо аморально.

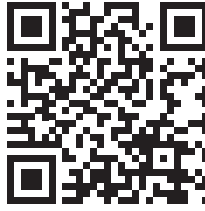
Від експертної групи: Для розмов про історичні передумови російсько-української війни радимо слухати подкаст «Валентність. Ниточки історії» співзасновниці альтернативної школи «БеркоШко», освітянки, письменниці Валентини Мержиєвської: <https://cutt.ly/TwYMzr9t>

Також стануть у пригоді аудіоуроки з історії України «Вчися вухами» від ГО «Смарт освіта»: <https://cutt.ly/WwYVPLou>

Добірку уроків Євгенія Шелеста ви можете знайти тут: <https://cutt.ly/lwYMbVdZ>

ДИТЯЧА І ПІДЛІТКОВА ЛІТЕРАТУРА НА ТЕМУ ВІЙНИ: ЯК ЇЇ ЧИТАТИ Й ОБГОВОРЮВАТИ З ДІТЬМИ?

Анна Третяк

Чи треба?

Чи треба говорити з дітьми про війну? Адже це така «доросла», складна тема, а дитинство має бути безтурботним. Коротка відповідь — так, говорити потрібно. Бо жодна дитина в Україні, як і жодна з тих, які поспіхом виїхали, не є поза контекстом. Наші діти вже в цій темі, хочемо ми чи ні. І якщо ми, їхні дорослі, про щось не говоримо, діти відчують, що це складне для нас питання і починають «оберігати» нас — не питаючи. Але якщо дитина вас ні про що не запитує, це не означає, що в неї немає запитань. Вона або шукає відповіді в інших місцях, або дофантазує — і, повірте, в дитячій уяві все може бути значно гірше, ніж є насправді. Тому говорити з дітьми про війну потрібно. Важливо тільки уточнити, що і як говорити.

Отже, найімовірніше, в дитини є думки й запитання про війну. Це **потреба дитини**, і її ми розглянемо далі. Але часом є також **потреба дорослих**, зокрема педагогічних працівників. Наприклад, коли у відносно спокійних регіонах з'являються діти, які змушені були покинути свій дім і/або які, можливо, переживають втрату. Тоді розмову про війну можуть ініціювати дорослі — вчителі, шкільні психологи. І ця розмова матиме на меті пояснення досвіду одним іншим, вибудовування простору розуміння, емпатії та підтримки. Ця потреба також виникає, коли ми хочемо поговорити з дітьми про мінну безпеку. Тож, як бачимо, розмов із дітьми не уникнути, тому варто до них підготуватися.

Що діти хочуть знати про війну? Типи питань і типи літератури до цих питань.

У цій частині матеріалу зосередимося на тих питаннях, з якими діти найчасті-

ше звертаються до дорослих. З-поміж них можна виокремити наступні блоки запитань:

- *Особисті*: чи я не загину, чи живі рідні, чи цілий дім, хто мене захистить, якщо ви (батьки) загинете, і навіть «скільки москалів убив мій тато?».
- *Філософські*: нащо це все, чому вони хочуть нас убити, чому хтось хоче навмисне робити іншим погано, чи будуть росіяни покарані, чи треба буде з ними потім миритися, чому не можуть вбити/арештувати путіна, скільки треба грошей, щоб закінчити війну?
- *Історичні*: чому напали саме на Україну, хто такі нацисти, Бандера, колаборанти?
- *Військові*: коли дадуть певний вид зброї, чим вона може бути корисна, що таке ГУР, ППО, які є способи знищувати ворога?

У книжках є відповіді не на всі ці запитання, але з їхньою допомогою можна розпочати розмову, під час якої дорослі відповідатимуть більш широко й розлого, використовуючи вже відому їм інформацію.

Які книжки дають точки входу в розмову?

До розмови про **особисті** запитання ми можемо заходити через щоденникову літературу й аналізувати, як діють у тих чи інших випадках персонажі.

Для **філософських** розмов можна брати казки й художні тексти з елементами фантастики, адже в них гарно й компактно показано принципи боротьби добра зі злом, походження зла тощо.

Відповіді на **історичні** питання ми шукаємо у літературі про видатних українців чи події минувшини.

Найменше книжок у нас про **військову справу**, але вони теж потроху з'являються.

Як саме говорити?

Говорити потрібно щиро і з позиції дорослого. Дітям важливо на когось спертися у складній ситуації, і цим кимось є ми. Проте подібні теми не завжди даються легко. Чому ми, дорослі, боїмося говорити з дітьми про війну?

Переважно нам страшно нашкодити. А раптом ми зачепимо якийсь тригер, і в дитини станеться зрив? «Тригер» — це маленький спусковий гачок, який запускає певні процеси. Коли ми говоримо на тему війни, такі тригери можуть бути очевидні та неочевидні.

Очевидні тригери — це коли ми точно знаємо, що у конкретної дитини є певний травматичний досвід, і дуже бажано певний час обережно діяти в цій темі. Наприклад, нещодавно був запит до літературознавців — для групи дітей, що втратили батьків, шукали розважальну літературу: важливо, щоб у цих

книжках не було образів щасливої повної сім'ї. Або якщо дитина залишилася без дому, її, найімовірніше, засмутять книжки, в яких нагадується про цей досвід. Проте водночас та сама книжка може допомогти створити поле підтримки й емпатії в колективі, куди ця дитина потрапила. Тож варто пам'ятати: вивчайте поради, ознайомлюйтеся з рекомендаціями, але завжди реагуйте на емоції конкретних дітей, з якими ви маєте справу. Загалом же якщо є травма і є очевидний тригер, то це робота насамперед для психотерапевтів. Ще один очевидний тригер — дітям нестерпно бачити зображення скаліченого дитячого тіла. Тому якщо ілюстрації у книзі недостатньо коректні, бажано це видання до дітей не пускати.

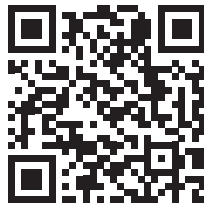
Тепер про неочевидні тригери. І тут усе простіше: ви їх не зможете передбачити. Вони ситуативні, виникають несподівано — під впливом сукупності зовнішніх чинників. Наведу приклад: на початку червня дитина принесла мені погортати книжку закордонного автора про дитячі емоції. Підкреслюю — це абсолютно «мирне» видання, де ані слова про війну чи травму. Я розгорнула, прочитала першу сторінку, й у мене спрацював тригер. На сторінці ми бачимо дівчинку, яка дивиться в нічне небо й описує, що відчуває спокій. Я, мешканка Києва, прочитала цей абзац після цілого місяця, коли майже щоночі за моїми вікнами ППО трощило ворожі ракети і БПЛА, а щовечора я не знала, чи прокинуся вранці. Тому абзац про спокійне споглядання нічного неба в мені викликав біль і злість — «це брехня, нічого ви не розумієте!». Проте буквально за кілька хвилин я себе опанувала, проаналізувала, що відбувається, і далі все було гаразд. Більше того: якби ці рядки трапилися мені зараз, після кількох місяців «майже спокійних» ночей, я би, певно, не зреагувала. Проте мені 38 років, за моїми плечима чимало життєвого досвіду, а в моєму багажі — цілий асортимент інструментів опанування стресу. А що робити, коли такий неочевидний тригер спрацює під час читання у дитини?

Що робити, якщо спрацював тригер?

Якщо розмова або читання запустили в дитини стресову реакцію, варто зупинитися, повернути дитину в стан сприйняття «тут і тепер», зокрема використовуючи запитання або завдання (поглядом знайти у кімнаті якусь річ, відчути запах, почути звук), тактильні відчуття (обійняти, полоскотати, поплескати) та інші відомі вам інструменти подолання стресу в дітей. Наприклад, їх можна знайти в таких матеріалах:

Долаємо паніку. 46 вправ і порад, як стабілізуватися під час війни, від Світлани Ройз. Доступно на сайті НУШ:

<https://cutt.ly/pwYVD2Jd>

Дихальні картки, розроблені ЮНІСЕФ, Світланою Ройз і ГО «Смарт освіта». У вільному доступі за посиланням:

<https://cutt.ly/4wYVFQin>

Тригер запускає механізм стресу, який дитина вже переживала раніше. Щоб його подолати, потрібно усвідомити, що небезпеки тут і зараз немає, і що ми, дорослі, знаємо, як діяти, якщо щось раптом відбувається. Тобто якщо спрацював неочевидний тригер, ми дитину стабілізуємо за допомогою цих інструментів, повертаємо їй відчуття реальності й питаємо, чи хоче вона продовжити читання. Якщо ні — на цьому зупиняємося (і міркуємо над тим, чи може це бути трохи глибшим питанням і чи не треба поспілкуватися щодо цього випадку з дитячим психологом).

Чим у розмові про війну допоможе читання?

У дитячого читання є дві суперсили, важливі для розмов на складні теми, зокрема про війну. Перша — це те, що воно розширює досвід дитини, який є обмеженим, з огляду на її вік. Дітям, які прочитали про певні теми / сюжети / пригоди, не обов'язково отримувати цей досвід у реальному житті, адже за допомогою літературної ситуації вони дізнаються, що можна діяти так чи так, а ось так чинити не варто, бо можуть бути ось такі наслідки. Друга суперсила читання — це дистанція: саме те, що події відбуваються не з дитиною, а з персонажами, створює захисний проміжок, безпечну відстань, із якої ми про цей досвід дізнаємося. І це дуже важливо, особливо в обговоренні безпекових питань: на прикладі персонажів дитина дізнається, наприклад, як діяти, якщо випадково загубилася

від дорослих. Проте маємо пам'ятати, що діти все ж схильні ототожнювати себе з персонажами, тож вкрай важливо, аби нічого жахливого з героями в книжці не ставалося, бо це буде не терапевтичне, а травматичне читання. Також важливими є засоби літератури — метафори, порівняння, які дозволяють на безпечних прикладах проговорити якесь складне питання.

Як читати дитячу літературу про війну?

Підготовка полягає в попередній організаційній роботі дорослих, які або бачать потребу дитини щось з'ясувати, або мають власну потребу щось пояснити — наприклад, план дій на випадок тривоги, раптової евакуації, основи мінної безпеки чи інших ситуацій. Тож насамперед ми *з'ясовуємо нашу мету* — що саме хочемо зробити, навіщо, для якого результату? Від цього залежатимуть подальші кроки. Далі ми маємо *зрозуміти умови читання* — з якою кількістю дітей плануємо читати, в родинному колі чи в класі? На цьому етапі ми також з'ясовуємо для себе, *яке питання будемо обговорювати*, яку думку хочемо транслювати дитині й чи готові ми вислухати саму дитину.

Після цього *шукаємо* серед рекомендацій експертів такі *книжки*, у яких необхідна нам тема може звучати тією чи іншою мірою (неважливо, основною чи другорядною сюжетною лінією). *Обов'язково прочитати книжку на етапі підготовки*, а не взяти її лише за назвою й одразу почати читати з дитиною. Попереднє читання допоможе дорослим побачити, чи немає у тексті або на зображеннях очевидних тригерів і чи підходить меті запланованого читання ця подача. Якщо з книжкою визначилися, останній етап підготовки — *зібрати матеріали для дії* (але про це ми поговоримо трохи згодом).

Читання. Цей процес доволі очевидний, але далеко не завжди передбачуваний. Бажано мати текст такого *обсягу*, який можна повністю прочитати за один раз, або ж такий, що залишає місце для логічної паузи, якщо ви запланували читання з продовженням. Готуючись до читання, намагаємося організувати максимально *комфортні умови* — щоб було вдосталь часу і щоб залишалось відчуття безпеки у просторі. Якщо це група дітей чи клас, можна запропонувати сидіти не за партами, а півколом на стільчиках чи на килимку, щоб усі учасники читання бачили книгу й зображення в ній. Під час читання уважно *стежи-мо за реакцією*, залишаємося відкритими до діалогу. Також маємо бути готові зупинити читання, якщо бачимо, що дитині або комусь із дітей у групі важко впоратися з цією темою. Проте перед цим запитуємо: «Все гаразд? Можливо, ти хочеш зупинитися на цьому? Чи ми можемо продовжити?». Після того як ми прочитали обраний текст / фрагмент тексту, починаємо його *обговорювати* — від широких питань про загальне враження, що сподобалося, що не сподобалося, і до вузких, підводячи до запланованої теми. Пам'ятаємо, що ця розмова — це діалог, у якому важливо вислухати дитину: в її словах ви можете почути

ключик до дитячих емоцій. І коли ви побачите, що загалом обговорення себе вичерпало, переходьте до дії.

Дія — важлива складова терапевтичних читань. Події війни викликають у дітей (та й у дорослих, але нам ідеться зараз про дітей) надзвичайно сильний стрес через те, що здебільшого це страшні зовнішні обставини, на які вони не мають жодного впливу. Переживання втрати контролю над ситуацією можуть спричинити виникнення багатьох психологічних проблем. Тому ми намагаємося повернути дітям відчуття контролю — і найкраще це робити через дію. Насправді читання з обговоренням уже саме по собі є дією, та його можна посилити. Як саме? За мотивами прочитаного/обговореного ми можемо *стимулювати дитину до творчості*.

Наприклад, пропонуємо намалювати персонажів, дописати/переписати твір, зліпити щось із пластиліну, скласти оригамі, написати листа персонажам. Варто заздалегідь подумати, що саме можна робити за мотивами книжки, і подбати про те, аби на момент читання під рукою було все необхідне для продовження заняття. Як приклад доповнення читання дією — матеріали на ютуб-каналі методистки МАНУ Марії Артеменко «Творча читальня», де письменниця показує, як можна поєднати читання із творчістю. Також можна досить швидко знайти нескладні майстеркласи для дітей за запитом *DIY for kids* або *5 minute crafts for kids*.

Старшим дітям такі активності можуть бути не актуальними, проте їм можна запропонувати долучитися до діяльності в інший спосіб — як-от через волонтерство. Чимало волонтерських рухів потребують допомоги, яка під силу підліткам: наприклад, це може бути допомога при волонтерських штабах у сортуванні/фасуванні товарів, які передають військовим чи постраждалим, чи допомога з доглядом у притулках для врятованих тварин. Та навіть якщо нікуди не йти, можна написати листи військовим, поділитися з ними своїми думками і подякувати за захист. Військові дуже вдячні за листи й малюнки дітей і підлітків.

Що саме читати?

Тепер, коли ми вже знаємо, як говорити і читати про війну з дітьми, перейдемо до конкретних книжок. Для цього в посібнику є практична частина, в якій експерти з дитячого читання оглянули низку видань із дотичними темами. Ми ще раз наголошуємо, що немає універсальних книжок, які точно підійдуть усім дітям. У практичній частині ми зібрали дороговказ для вас, розподіливши книжки за орієнтовним віком читачів, прописавши чутливі теми, які в них постають, та окресливши, як за допомогою певного видання можна «увійти» в те чи інше питання.

Також опис кожної книжки супроводжує коментар Світлани Ройз, яка оглядає твори з точки зору дитячої психології і підкреслює різні аспекти цих видань. Ще раз нагадую, що називаючи певний набір книжок, команда експертів посібника окреслює потенціал, який вони можуть мати для терапевтичних розмов із

дітьми, але ми наполягаємо, аби щоразу таке читання проходило лише після попереднього ознайомлення дорослих із рекомендованим виданням.

Маємо надію, що посібник допоможе вам впевнено почуватися у будь-яких розмовах із дітьми та підлітками. Будьте щирими, проявляйте інтерес у цих діалогах, і перед вами постануть дивовижні люди майбутнього — глибокі, з розкутим мисленням, часом наївні, часом цинічні, але саме такими вони й мають бути у своєму віці. Бажаємо вам цікавих розмов!

ДОСВІД ДІТЕЙ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У ВИМУШЕНІЙ ЕМІГРАЦІЇ Й ПОВЕРТАЮТЬСЯ ДОДОМУ

Ольга Купріян

Українські діти в різних частинах світу та України переживають абсолютно різні досвіди. Ми говоримо про дітей, які бачили війну, переживали ракетний терор, убивства цивільних, смерті рідних і близьких, каліцтва, були змушені покинути свої домівки, переїжджати в нові країни або залишатися під тривогами й небезпекою ракетних обстрілів. Важливо говорити й писати про кожен із цих досвідів — у безпечний і прийнятний для дітей спосіб, враховуючи вікові особливості читачів та читачок. Таким чином можна скорочувати емоційну дистанцію між дітьми й попереджувати формування стереотипів і упереджень до певних груп.

Коли я в серпні повернулася до Києва після майже півтора року вимушеної еміграції в Польщі, мала перші читання в одній із точок від ЮНІСЕФ. Я взяла на зустріч дві книжки: книжку-картинку «Мамонт», написану до «великої війни», й польсько-українську білінгву «Муркиця загубилася / Zagubiona Mruczusia», написану після 24 лютого. Діти вибрали другу, бо в ній ішлося про пошуки загубленої в евакуаційному вагоні киці.

Завжди хвилююся, читаючи цю книжку українським дітям. Хоч я делікатно «маскувала» в тексті сліди війни, все ж у ній є згадки про перші вибухи, переховування у ванній, а ще книжка містить великий розгорт, де летить ракета. Я спитала дітей, чи не злякаються вони, якщо я про це читатиму. Вони відказали зі сміхом, що ще й не таке бачили.

Власне, ми завжди мусимо тримати на думці: ми не знаємо, який саме досвід мали діти, з якими працюємо. Що вони бачили і що пережили, який їхній контекст за останній рік, два чи день. Ми мусимо бути гнучкими й делікатними, працюючи з дітьми, що переживають війну.

Які досвіди актуальні для дітей, що перебувають у вимушеній еміграції?

У літературному творі діти безпечно стикаються з подіями, які вони пережили, або яких не переживали — і яким можуть співчувати через образи персонажів.

Від 2014 до 2023 року українська дитяча й підліткова література значно поповнилася текстами про війну. Є історії про життя підлітків і дітей у «сірій зоні» («Пси, що приручають людей» Олени Максименко, «Абрикоси зацвітають уночі» Олі Русіної, «Зеро» Юлії Ілюхи), є кілька повістей у жанрі щоденника, написаного про перші дні й тижні після повномасштабного вторгнення росії в Україну («Це тиха ніч, мій астронавте» Оксани Луццевської, «Мої вимушені канікули» Катерини Єгорушкіної, «Діти повітряних тривог» Лариси Денисенко). Ми також маємо художні твори про оборону Києва та області («Битва за місто» Володимира Чернишенка, «Жерар-партизан» Івана Андрусика). І — невеликий корпус текстів, присвячений персонажам, які є внутрішньо переміщеними особами («Вовчик, що осідлав бомбу» Юрія Нікітінського, «Детективна агенція “САМ” в Ужгороді» Ольги Куждіної, «Мирослава та інші з нашого двору» Ольги Купріян).

Для повноцінного розкриття в книжках тем, актуальних для дітей з різними досвідами, важливо описувати також ситуації, в які потрапляють діти у вимушеній еміграції. Зокрема — показувати приклади їхньої **адаптації та взаємодії**: взаємини дітей, які емігрували до різних країн, або ж зав'язування дружби на новому місці, а також приклади підтримки зв'язку між дітьми, що перебувають далеко одне від одного.

Центр досліджень та аналізу міграції (CReAM) стверджує, що станом на 26 вересня 2023 року Агентство ООН у справах біженців зафіксувало 7 109 770 біженців з України по всій Європі. Згідно з дослідженням Громадянської мережі ОПОРА, на кінець червня 2023 року за кордоном перебувало близько 1,8 млн дітей до 18 років. Точну кількість дітей неможливо вирахувати, зокрема через недостатню взаємодію між службами захисту дітей за кордоном та в Україні. За інформацією Державної служби якості освіти, ідеться про майже 672 тис. учнів (українські діти продовжили за кордоном навчання в закладах освіти різних типів: у дитячих садках, школах, коледжах, університетах). Тільки в Польщі станом на вересень 2022 року навчалось 185 тис. українських дітей (не враховуючи тих, що вчилися дистанційно в українських школах), про це в інтерв'ю розповів Міністр національної освіти Польщі Пшемислав Чарнек.

Тож, за різними підрахунками, **у вимушеній еміграції внаслідок воєнних дій за 2022–2023 рр. побувало майже два мільйони українських дітей**. Усі ці діти переживали спільні досвіди безсилля (адже найчастіше рішення про еміграцію приймалося без урахування думки дитини), адаптації в нових країнах, вивчення нових мов, ознайомлення з новими традиціями та чужими культурами, пошуку своїх серед чужих, підтримки зв'язку зі своєю культурою і мовою, переживання війни на відстані, хвилювання за родину, своїх дорослих на війні або на загроже-

них територіях України. Вони водночас почувалися відірваними від українського контексту й разом із тим прагнули його зберегти. Часто при цьому діти мали подвійне навчальне навантаження: очне навчання в місцевій школі та дистанційне — в українській.

Для дітей поза межами України книжка українською мовою — водночас один із небагатьох способів **підтримувати рівень володіння рідною мовою**. Тож також важливо вибудовувати сюжети й прописувати образи персонажів, близькі дітям, які перебувають не в Україні.

Для дітей, що перебувають у вимушеній еміграції, ключовою є **ідентифікація «я з України»**. У повісті Галини Ткачук «Блакитний записник» розповідається про дітей, що евакуювалися до Польщі. Авторка створила позитивні образи головних героїв книжки — дітей, які тримають зв'язок із Батьківщиною і пишаються тим, що вони є українцями.

Через війну діти можуть почуватися стигматизованими, адже найперше, що знають у світі про Україну, — це війна. Галина Ткачук пропонує дітям інакше бачення: «Усі вважають, що Україна — це місце, де відбувається війна. І все. [...] Але це не так. Не зовсім так! [...] А НАСПРАВДІ в нас є купа всього цікавого. І це важливіше, ніж вибухи. У тому сенсі, що війна мине, а Україна завжди була й завжди буде крута, еге ж?». Авжеж, війна також проникає на сторінки книжки. Але вона є одним із мотивів, тлом для розповіді про життя дітей, а не основним нарративом твору.

Галина Ткачук акцентує на тому, які **позитивні моменти дитина може знайти в еміграції**. Ознайомитися з іншою культурою, вивчити іноземну мову, знайти нових друзів, отримати досвід «належності» до культури й народу, якими захоплюється весь світ.

Обговорюючи книжку «Блакитний записник» із учнями й ученицями молодшої школи, варто акцентувати на позитивних досвідах і суперсилах, яких діти набули за час розлуки. Хтось міг опанувати нову мову (для ілюстрації цього можна запропонувати дітям щось сказати цією мовою), хтось міг завести нових друзів (можна зробити проєкт про цю дружбу), хтось — здобути нові знання чи враження (можна доручити дітям розповісти про країни і міста, в яких вони бували).

Які труднощі виникають при поверненні додому?

За розрахунками Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на 25 травня 2023 року 4,8 мільйонів людей в Україні повернулися до своїх домівок після певного періоду переміщення внаслідок повномасштабного вторгнення. Серед них приблизно 463 000 дітей шкільного віку (6–17 років).

Повертаючись додому, ці діти проходять черговий етап адаптації — до старої або нової школи, шкільної програми, друзів, які підросли й змінилися, реальності, яка може різко відрізнятись від тієї, що була в іншій країні. Адже коли тобі

шість, один рік, проведений не вдома, — це шоста частина життя. Усі ці хвилювання можуть бути незрозумілі дітям, котрі не виїжджали за межі України. Тож дитина, яка повертається додому, може почуватися покинутою. Черговий переїзд може позначитися на академічній успішності, здатності засвоювати новий матеріал і соціалізуватися серед однолітків.

Як книжка може допомогти дітям, що перебувають у вимушеній еміграції або повертаються додому? Найперше — показати героїв, які б переживали такі самі відчуття та емоції і тим самим легалізували право на смуток, горе, злість. Втрачаючи звичне середовище, дитина може відчувати безсилля та образу на батьків, які забрали її з нової школи, відірвали від нових друзів. Книжка може показати позитивний образ тих, хто повертається додому, — і тих, хто чекає вдома (друзі, родина, сусіди, клас, учителі). У книжці Мар'яни Савки «Залізницею додому» приклад позитивного персонажа, який проводить і зустрічає всіх мандрівників, — це провідник потяга: «Доброго вечора, принцесо і шановні кавалери! — усміхнувся він до нас. — Як я і казав, ви повертаєтесь додому! [...] Дім на вас чекає. Україна. Де б ви не були — це ваш дім». Читаючи цю книжку з дітьми молодшого шкільного віку, варто запропонувати їм обговорити, в яких містах та країнах вони бували, як поверталися додому, яка різниця між транспортом в Україні й країнах, які вони бачили, а також хто найперший зустрічав їх удома (звісно, перед цим уточнивши, чи не буде розмова про дім і родину травматичною для дитини).

Для прикладу пропонуємо **скорочений план інтеграційного заняття у класі**.

1. Читання книжок «Блакитний записник», «Муркиця загубилася» або «Залізницею додому».

2. Обмін досвідом: що робили діти, котрі виїхали (перемістилися в межах країни або за кордон), що робили ті, які нікуди не виїжджали.

3. Заохотити дітей цінувати досвіди одне одних, підсилювати те, що їх об'єднує. А саме — належність до однієї країни, спільні цінності (дружба, рівність, гідність, свобода, любов, правда) й захоплення (домашні тварини, спорт, книжки, мультики, комп'ютерні ігри тощо).

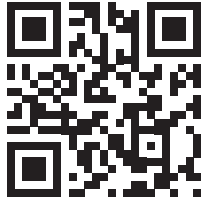
Для заняття зі старшими дітьми можна запропонувати книжки «Детективна агенція "САМ" в Ужгороді» Ольги Куждіної, «Мене звати Мар'ям» та «Яблука війни» Надійки Гербіш. Більше книжок на цю тему можна знайти у практичній частині посібника за тегами «переселення» та «повернення додому».

З кожним днем різниця досвідів і контекстів, у яких формуються українські діти, усе більше поглиблюється. У цей же час російська пропаганда вкотре намагається роз'єднати українське суспільство, розбурхуючи зокрема й конфлікт між тими, хто «виїхав», і тими, хто «залишився». Діти мимоволі стають заручниками

ситуацій, у яких перебувають їхні близькі дорослі. У цьому разі вкрай важливо прописувати в літературі для дітей і підлітків ті наративи, які допоможуть подолати бар'єри та упередження щодо різних соціальних груп. А дітям продемонструють прийнятні моделі поведінки й ефективні способи взаємодії з однолітками.

Визначення груп населення цитується за джерелом: «Україна — методологічна записка — опитування загального населення Україна»:

<https://cutt.ly/9wYVGynZ>

1. Згідно з Глосарієм МОМ, **внутрішньо переміщені особи (ВПО)** — це особи або групи осіб, які були змушені або зобов'язані втекти або покинути свої домівки чи звичне місце проживання, зокрема в результаті або з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, широкомасштабного насильства, порушення прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон країни. Операційно в межах даного дослідження ВПО визначають як осіб, які були змушені тікати чи покинути свої домівки або залишилися поза звичним місцем проживання внаслідок повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. (включно з усіма ВПО де-факто), незалежно від того, чи зареєстровані вони як ВПО.

2. У глосарії МОМ термін «**повернення**» визначений як «дія або процес повернення особи до точки відправлення». Повернення може бути в межах територіальних кордонів держави або з транзитної країни або країни призначення в країну походження. Для цілей цього дослідження терміни «**повернення**» і «**особа, що повернулася**» вжито без обмежень щодо статусу на позначення будь-яких осіб, які повернулися до свого звичного місця проживання після тривалого періоду переміщення (щонайменше два тижні, починаючи з лютого 2022 р.), незалежно від того, чи вони повернулися з-за кордону, чи з місць внутрішнього переміщення в межах України. Це визначення не охоплює осіб, що повернулися в Україну з-за кордону, але не повернулися до свого звичного місця проживання у країні.

3. **Місьцеве (непереміщене) населення** включає осіб, що мешкають у звичному місці проживання і не виїжджали з нього через поточну війну довше ніж на

два тижні, а також осіб, що тимчасово перебувають поза звичним місцем проживання з причин, не пов'язаних із поточною повномасштабною війною.

Глосарій MOM:

<https://cutt.ly/KwYVGFO3>

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОГО УРОКУ ДЛЯ 1-4 КЛАСІВ «НАШІ ДОСВІДИ»

Анна Третяк, Ольга Купріян

Мета уроку: створення сприятливої / приязної / доброзичливої / дружньої психологічної атмосфери в класі, де опинилися діти з різним досвідом війни.

Навички, які розвиваються в ході уроку:

- Робота з текстом: читання/слухання художнього тексту чи його фрагменту, обговорення тексту.
- Взаємодія з людьми: уміння донести до інших свій досвід / переживання / емоції.
- Емоційний інтелект: уміння вислухати досвід інших та співпереживати йому.
- Креативність: за умови виконання творчого завдання до уроку.

Хід уроку:

1. Ознайомлення учнів із темою уроку, короткий опис того, що відбуватиметься на уроці.
2. Введення до теми. На цьому етапі вчителі пояснюють, що на всіх дітей України так чи інакше вплинула війна, але в кожного з присутніх у класі різний досвід. Щоб краще розуміти одне одного, ми поговоримо про наші

досвіди. А спершу прочитаємо книжку (на вибір учителя: «Муркиця загубилася» О. Купріян, «Залізницею додому» М. Савки, «Блакитний записник» Г. Ткачук — описи цих та інших книжок дивіться у практичній частині посібника).

3. Читання вчителями (для перших класів) чи учнями обраної книжки (у випадку «Блакитного записника» зачитуються фрагменти, до яких учителі дають стисле пояснення сюжету книги та запрошують ознайомитися з повним текстом видання у межах позакласного читання).
4. Обговорення сюжету книжки, пошук відповідей на запитання щодо сюжету чи його сприйняття учнями. Наприклад, для книжок «Муркиця загубилася» і «Залізницею додому»: хто з учнів подорожував залізницею, чи мали вони досвід виїзду евакуаційним потягом, яким був цей досвід? Чи губили діти щось у поїздках, як шукали, хто допомагав у пошуках? Як відрізнялася поїздка-евакуація від поїздки-повернення? Для книжки «Блакитний записник»: якби ви хотіли розповісти іноземцям про Україну, що саме ви розповіли б? Чи був у вас досвід вимушеного проживання за кордоном унаслідок воєнних дій? Що вам там сподобалося, що здивувало? Яким був ваш шлях додому? Як ви підтримуєте спілкування з друзями, які вимушено виїхали?
5. Психоемоційний супровід обговорення: вчителі уважно стежать за реакціями дітей, за потреби зупиняють чи змінюють певну тему. У межах цього обговорення важливо створити атмосферу довіри й підтримки, показати, що в кожного з нас — і тих, хто виїхав, і тих, хто залишився — є як позитивні, так і негативні емоції з цього приводу. Можна розповісти власну історію переживання через початок вторгнення, та обов'язково при цьому вказати на те, що допомогло вийти зі стану стресу. На другому етапі обговорення ми переходимо до теми опори, сили і підтримки: що саме підтримувало вас у важкі хвилини? Яку силу ви відкрили в собі? Чи доводилося вам підтримувати інших у складний час? Якщо так, то що ви для цього робите?
6. Творче завдання (опційно): за книжками «Муркиця загубилася» О. Купріян і «Залізницею додому» М. Савки можна запропонувати намалювати потяг із різними вагонами — в одній або кількох техніках (колаж, малювання фарбами, олівцями, пастелями, простим олівцем, пластиліном). Обговорюючи роботи, варто заохочувати дітей розповідати, хто саме їде у вагонах і куди, про що вони розмовляють, що вони їдять і п'ють, із яким настроєм мандрують. Що вони передусім зроблять, коли приїдуть і вийдуть із потяга? Хто їх зустрічатиме на пероні? За книжкою «Блакитний записник» можна запропонувати створити власний записник із кількох аркушів паперу та кольорового картону. Доречно попрактикувати жанр щоденника: що діти можуть записати в нотатнику про себе, про те, як минув їхній

ранок, які враження від заняття? Спонукайте дітей вигадати свою назву власному записнику.

7. Завершення уроку: похвалити учнів за чудову роботу на уроці, висловити слова поваги до їхніх досвідів та віднайдених сил.
8. По завершенні уроку можна зробити виставку робіт учнів та учениць у класі.

ЖИВІ ПИСЬМЕННИКИ: ПРЯМА МОВА

Григорій Фалькович, дитячий письменник, дитина війни:

Про війну обов'язково потрібно говорити, але спершу визначитися, ЯК і ДЛЯ ЧОГО. Кожен робить цей вибір сам, виходячи з власного інтелектуального та емоційного досвіду. Коли йдеться про сучасних дітей, виникає певна дихотомія. Що для них потрібно? Заспокоєння, умиротворення, адаптація до умов війни, чи навпаки — невротизація, активне налаштування проти агресора тощо? Кого ми хочемо в перспективі виховати? Людину мілітаризовану, налаштовану на протистояння, чи навпаки — толерантнішу, діалогоздатнішу.

Головним наративом для всіх вікових категорій лишається одне: не можна позбавляти дітей відчуття любові до землі, дорослих і впевненості в їхньому щасливому майбутньому попри все.

У текстах і в ілюстраціях про війну, орієнтованих на дітей, варто оминати відчуття безвиході й трагізму, невідповідного вікові. Головне, щоби не було текстів, напряду чи опосередковано позбавлених любові до світу, до живого, до Життя.

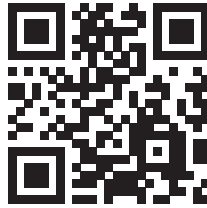
Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/7wYVG89z>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/AwYVHESF>

Олена Максименко, дитяча письменниця, журналістка:

Тригери, як і проживання травми, для кожного індивідуальні. Вони залежать від досвіду дитини, сім'ї, її вразливості та чутливості. Усі проживають цей досвід по-різному, тому навряд тут є універсальний «рецепт» чи формула для письменників.

Для багатьох підлітків війна стала своєрідним поштовхом. Діти багато отримують від цього досвіду, і це не тільки травми, а й щось корисне. Читання книжок про сучасні події може стати для дітей якщо не терапевтичним досвідом, то підтримкою.

Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/EwYVH4KX>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/FwYVJbw6>

Анна Просветова, психологиня, письменниця:

Постать вчителя не має бути постаттю судді. Саме вчителі мають бути поза воєнним контекстом, демонструвати приклад поважливого і неупередженого ставлення до будь-кого. Керуватися загальними гуманітарними принципами, а не власними уподобаннями. Звісно, це важко, адже вчителі — це люди, які теж мають свою суб'єктивну точку зору стосовно того, хто з якого міста «більш культурно розвинений» або «хто з якими поглядами й орієнтацією є більш правильним». Але важливо пам'ятати, що жодні події не мають впливати на вчительську неупередженість.

Аби підтримати себе, вчителям важливо адекватно оцінювати себе і свої стани. Навіть за мирних часів освітяни неймовірно виснажуються у своїй роботі. Тепер, коли всі живуть під тиском стресу, страху і невизначеності, вчителям слід особливо уважно відстежувати межу виснаження. Адже коли дорослі люди впадають у нестабільні стани, страждають передусім діти поруч. Аби допомогти стабілізувати дитину, дорослому треба оволодіти навичками самопомоги. Що б не відбувалося навколо, перед тим, як іти до дітей, спочатку треба подбати про себе.

Війна налякала багатьох, але вона також стала рушійним важелем до зближення. Підтримка та емпатія — ось ще один ключ, який має бути у всіх нас в кишені.

Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/NwYVJ6Wz>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/AwYVKQhF>

Оксана Луцевська, дитяча письменниця, докторка наук у галузі освіти за спеціальністю «Дитяча література і грамотність»:

Ми маємо навчитися працювати інтердисциплінарно. Залучати вікову психологію, терапевтичні практики, сторітелінг, бібліотерапію. Причому використовувати це як у практичній роботі з дітьми, так і в текстотворенні для дітей.

Допоки українці продовжують переосмислювати війну, американці пишуть про неї. І трапляється, що вони (американці) дають свою історичну перспективу, часом викривлену... Тож нам, українцям, варто вмикати активність у пошуках смислів. Не зволікати.

У текстах про війну для дітей є вагомим уникання темних кольорів. Адже ми зчитуємо коди візуально. І несвідомо прагнемо кольоровості. Згадайте кольори нашого національного ДНК, наші барвисті вишиванки.

Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/ewYVKByA>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/kwYVLx3o>

Лариса Денисенко, правозахисниця, письменниця:

Слухайте своїх дітей, як вони говорять і як сприймають обставини. Думайте, що говорите ви. Діти допідліткового віку узалежнені від думок дорослих. Якщо ви не полишаєте себе в спокої стосовно розвитку, читаєте літературу, слухаєте лекції, вивчаєте тему і рефлексуєте щодо можливих помилок / образи інших / визнання хиб / чесності з собою, тоді менше можливостей зробити fuck-up.

Ми маємо побути в «стадії ненависті», але ж далі треба думати над тим, як нам усім лікувати свої душі.

Виносити публічні історії в ілюстрації можна після їхнього офіційного оприлюднення. Зокрема, з метою адвокації. Проте задля уникнення ретравматизації дотичних до зображення осіб не зловживайте з деталізацією.

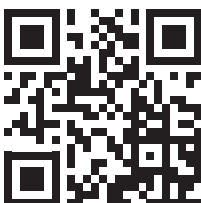
Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/OwYVLCRK>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/uwYVZu3r>

Анна Хромова, дитяча письменниця (Ізраїль):

За історію існування держави Ізраїль ставлення до війни, потенційного ворога й загалом збереження емпатії в дитячій літературі зазнало великих змін. Так, у дитячих книжках 1970-х років можна побачити образ героя, теми героїзму, боротьби за батьківщину, що подається в широкому спектрі вікових категорій. Тепер ці теми відійшли, на зміну літератури війни прийшла література миру. Пошук діалогу, всебічний заклик роздивитися людину у ворогові — ось теми сучасної дитячої ізраїльської літератури. Та й саме слово «ворог» не використовується письменниками вже протягом багатьох років.

Через тривалість конфлікту змінюється ставлення людей до нього. У сучасній літературі Ізраїлю представлено гуманні форми боротьби за свою державу, намагання побачити людину у ворогові, постає питання «чому існує це протистояння?», відсутня дегуманізація постаті військового — як свого, так і ворожого. Нині письменники, які все ж таки торкаються теми війни, зосередилися на терапевтичних темах: як подолати напад паніки під час повітряної тривоги, як упоратися зі страхом і неспокоєм.

Головний принцип дитячої літератури — завжди говорити правду. Це основний принцип і повсякденного спілкування з дитиною, котра перебуває у важкій ситуації. Ми можемо тлумачити цю правду по-своєму, але вона не має бути у протиріччі з тим, що бачить і чує дитина навколо себе. Бо саме ці протиріччя породжують у ній страхи, паніку, дитина починає відчувати, що їй чогось не договорюють, десь брешуть — і тут-таки «вмикається» уява. А ось куди може завести уява — це складне питання.

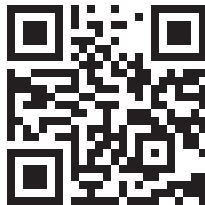
Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/iwYVZRKz>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/7wYVZ1qG>

Валентина Вздутьська, дитяча письменниця:

Дитячий письменник — завжди трошки більше, ніж дорослий. Якщо узагальнити, то що чекають від дорослого письменника? Класну історію для задоволення. А от у дитячій літературі, окрім власне письменницької майстерності, існують два важливих «але»: ідеологія та вікові вимоги. Якщо автор/-ка на цьому знається й враховує відповідні особливості, то зможе якісно впоратися з воєнною тематикою. Саме тому варто більше говорити про найкращі зразки такої літератури.

Війна стала каталізатором. І для деяких письменників — своєрідним способом подолання стресу, зокрема через щоденникову форму письма (перші дні після повномасштабного вторгнення). Як результат — маємо фахові книжки для подальшого проговорення теми війни з дітьми. Персонажі створюють своєрідний кокон захищеності навколо маленького читача й відтворюють спільний досвід, відчуття єдності.

Створюючи книжки про війну для дітей, ми не можемо застерегтися від усього — і від усіх можливих тригерів. Але є речі принципові, як-от уникання навмисного нагнітання. Натомість потрібно наповнювати книжки турботою, транслюючи її за межі видань.

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/KwYVXoIQ>

Юлія Ілюха, письменниця:

Немає тем, яких треба уникати або які замовчувати в книжках для підлітків. Інша справа — як про це говорити. Не варто заглиблюватися в деталі, але говорити треба. І про те, що підлітків турбує, і про війну, булінг, насильство, і про те, що вони бачать, із чим стикаються щодня. До підлітків-читачів я звертаюся на рівних.

Діти значно подорослішали, інакше бути їм не могло, враховуючи те, в яких умовах вони опинилися.

У книжках про війну має бути надія, а не поштовх у прірву депресії.

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/VwYVXE7e>

Сергій Лоскот, дитячий письменник, ветеран:

Коли людина перебуває на війні, у жорстких умовах під страхом смерті, її еґо розчиняється, як і всі попередні прагнення, бажання, звички. Натомість залишаються рептилоїдні налаштування та інстинкт збереження життя. А повернути знову все так, як було раніше, вже ніколи не вдасться. Тож, як і багато людей, я заховав своє еґо в «коробочку» — у казки.

Я не хочу писати про війну. І тоді (у 2014 році), і тепер. Писати про війну важко. І хтозна, скільки часу повинно минути, аби серце не стискалося від трагічних спогадів.

Надзвичайно важливо вже зараз думати про тривалі наслідки війни. Нам потрібно через тексти попереджати дітей і нагадувати їм про правила безпеки, зокрема мінної.

Конспект (текстові матеріали на сайті):

<https://cutt.ly/lwYVXKe0>

Запис ефіру:

<https://cutt.ly/3wYVX6CA>

ПЕРЕЛІК ОПИСАНИХ ВИДАНЬ

1. Зоряна Живка. Півник. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. — 36 с.
2. Ольга Купріян. Коляда з лицарями. — Київ : Портал, 2020. — 96 с.
3. Іван Малкович. Золотий павучок. — Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. — 26 с.
4. Оля Русіна. Тор — тракторець, що тягне танк. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. — 64 с.
5. Мар'яна Савка. Залізницею додому. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. — 32 с.
6. Григорій Фалькович. Руді і Чумацький Шлях. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. — 72 с.
7. Іван Андрусяк. Жерар-партизан. — Харків : Vivat, 2022. — 48 с.
8. Валентина Захабура. Лео-Фу, або Я народився собакою. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. — 80 с.
9. Романа Романишин, Андрій Лесів. Війна, що змінила Рондо. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. — 40 с.
10. Упор. Валентина Вздольська, Оксана Луцевська. Листи на війну. Діти пишуть солдатам / Letters on the war. Children write to soldiers. — Київ : Залізний тато, 2022. — 24 с.; Листи з війни. Солдати пишуть дітям / Letters from the War. Soldiers Write to Children. — Київ : Залізний тато, 2023. — 24 с.
11. Оксана Луцевська. Триматись за руки, сестричко. — Харків : Крокус, 2022. — 32 с.
12. Юлія Рацбуржинська. Як створюють монстронароди? Книжка про пропаганду, дурнероб і Чухлера. — Чернівці : Чорні вівці, 2023. — 152 с.
13. Таня Стус. Таємні історії маленьких і великих перемог. — Київ : #книголав, 2023. — 88 с.
14. Ольга Войтенко. Кожна грудочка землі. — Київ : Портал, 2023. — 80 с.
15. Катерина Єгорушкіна. Мої вимушені канікули. — Харків : Vivat, 2022. — 48 с.
16. Сергій Лоскот. Чубзики. — Харків : Ранок, 2020. — 272 с.
17. Оксана Луцевська. Як у казці. — Київ : Залізний тато, 2023. — 40 с.
18. Галина Ткачук. Блакитний записник. — Харків : Vivat, 2023. — 96 с.
19. Сашко Дерманський. Клуб врятованих. Непухнасті історії. — Харків : Vivat, 2023. — 80 с.
20. Настя Музиченко. Врятовані хвостики. — Тернопіль : НК Богдан, 2023. — 48 с.
21. Олександр Шатохін. Жовтий метелик. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. — 64 с.
22. Надійка Гербіш. Мене звати Мар'ям. — Харків : Vivat, 2017. — 48 с.
23. Лариса Денисенко. Діти повітряних тривог. — Київ : Видавництво, 2022. — 56 с.

24. Ольга Куждіна. Детективна агенція «САМ» в Ужгороді. — Харків : АССА, 2023. — 176 с.
25. Ольга Купріян. Мирослава та інші з нашого двору. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. — 128 с.
26. Юрій Нікітінський. Вовчик, який осідлав бомбу. — Київ : Час майстрів, 2019. — 136 с.
27. Ірина Озимок. У міста є я і не лише. — Київ : #книголав, 2023. — 76 с.
28. Оля Русіна. Абрикоси зацвітають уночі. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. — 144 с.
29. Євген та Соломія Степаненки. Абетка війни. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. — 144 с.
30. Олександр Корешков. Мій тато повернувся з війни. — Київ : Spring Comics, 2023. — 40 с.
31. Надійка Гербіш. Ми живемо на краю вулкана. — Київ : Портал, 2020. — 64 с.
32. Світлана Вертола. Юна. Війна. — Чернівці : Видавництво 21, 2022. — 192 с.
33. Надійка Гербіш. Яблука війни. — Київ : Портал, 2020. — 80 с.
34. Олена Захарченко. Метро до Темного Міста. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. — 232 с.
35. Олена Максименко. Пси, які приручають людей. — Київ : Портал, 2021. — 128 с.
36. Тетяна Рубан. На північ від кордону. — Київ : Наш Формат, 2021. — 176 с.
37. Володимир Аренев. Трилогія «Сезон Кіноварі» (Володимир Аренев. Порох із драконових кісток. — Харків : АССА, 2015. — 288 с.; Володимир Аренев. Дитя песиголовців. — Харків : АССА, 2018. — 416 с.).
38. Юлія Ілюха. Зеро. — Харків : Ранок, 2023. — 224 с.
39. Тетяна Стрижевська. Лінія термінатора. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. — 416 с.
40. Настя Мельниченко. Мій дім — війна. — Вінниця : Теза, 2023. — 248 с.

ВИДАННЯ ДЛЯ ДОШКІЛЬНЯТ ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Вікування: **4+**

Теми: боротьба добра і зла, герої, сила, сила слабких, взаємодопомога, захист свого міста, евакуація, перемога, повернення додому

Зоряна Живка

ПІВНИК

іл. Олі Гайдамаки. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 36 с.

Анотація

Ця літературна казка, вдало стилізована під українську народну, оповідає про літню самотню жінку, яка рятує й виходжує хворе курча. Воно стає півником. Тим часом у місто жінки надходить біда — вороги, на боці яких також нечиста сила, беруть його в облогу. У найнебезпечніший момент півник чарівним чином перетворюється на Чорного козака, який допомагає врятуватися з облоги жінкам, дітям, стареньким, а також послати звістку на Січ по підмогу. Казка завершується перемогою, поверненням додому, шаную захисникам міста.

Класичний спосіб оповіді, ретельно й талановито підібрані образи та метафори занурюють юних читачів у світ нашої традиційної культури, давньої епічної

традиції, у якій добро завжди перемагає, а також знайомлять із законами й естетикою українського фольклору.

Коментар психолога:

Прекрасна казка-метафора. Про вірність, любов і надію. Самотня жінка прихистила маленьке слабке чорне курчатко, яке здавалося їй таким же самотнім. Від її любові й турботи курчатко зцілилося і виросло в міцного півника. Воно стало її другом і охоронцем від тяжких думок. Коли в місто прийшла війна, а разом із нею страх руйнування і страх голоду, жінка відганяла чужі навіювання про те, що може зрадити довіру свого друга. Вона розділила з ним Любов — і через метафору останніх хлібних крихт-життя оживила його. Півник перетворився на людину, Чорного козака, її названого сина. У цій казці є багато метафор сили та надії: вогонь, який люди передають одне одному, спів півня, який на світанку допомагає розвіяти темні чари. Після книжки у дорослих і дітей може виникнути відчуття світанку і надії.

Кольори, образи, візерунки, обрані ілюстраторкою Ольгою Гайдамакою, неймовірно тонкі, сильні, наповнені природною, саме українською силою. Вони ще більше заглиблюють у метафору, самі стають інструментом у заземленні, доповнюють відчуття ресурсу та стійкості. Книжки-метафори ми зазвичай намагаємося не пояснювати: потрібно, щоб вони проросли всередині дитини. Але тут у кінці можна поміркувати з дитиною про те, що всі наші добрі й погані вчинки мають свої наслідки. Що після ночі завжди приходиться світанок. Що нам часто зустрічаються ті, хто можуть допомогти (можна запитати в дитини — хто наші друзі, хто є нашою підтримкою). І що після тяжких випробувань обов'язково настає мир і радість. У цій книжці чудово розглядати ілюстрації Ольги Гайдамаки — за ними дитина може й сама створювати власну казку.

Вікування: **4+**

Теми: історія України, лицарі, повернення з війни, тато військовий, прапор, Батьківщина, дружба, свято, Різдво, святкування, коляда, родина, спільнота

Ольга Купріян
КОЛЯДА З ЛИЦАРЯМИ

іл. Юлії Вус. — Київ: Портал, 2020. — 96 с.

Анотація

Події книжки відбуваються у часи Великого князівства Литовського. Лицар Іванко, вертаючись із Великої війни, приходять у невелике містечко на Львівщині, де викликає величезний інтерес у місцевих дітей. В одного хлопчика, Мстислава, обличчя якого лицарю Іванкові здається знайомим, батько теж лицар, зараз на війні. І Мстислав дуже за ним скучив. Прагнучи відчутти близькість до батька, хлопчик випадково викрадає в Іванка прапор із Левом: саме Левові служить і його тато. Та Іванко проявляє лицарські якості й чесноти — він не тільки пробаचाє хлопчика, коли той зізнається, а ще й, розуміючи переживання Мстислава, нікому не розповідає про те, що сталося. Лицар пригадує, чому йому таке знайоме обличчя хлопця: виявляється, батько Мстислава на цій війні врятував само-

го Іванка. Поки Мстислав чекає на тата, його з мамою підтримує рідний дядько Василь, який розмовляє з племінником про лицарів, що служать своїй державі, розповідає про лицарські турніри і навіть «влаштовує» їх для розваги. Починаються зимові свята, і на самий Святвечір стається найочікуваніше диво — батько Мстислава повертається до родини та громади.

Коментар психолога:

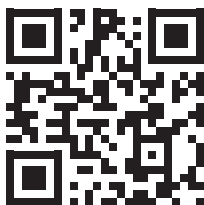
Під час читання цієї книжки можна поговорити з дітьми про багато важливих речей. Про те, як часто українцям доводилося воювати. Про те, хто такі лицарі, і чи можемо ми самі бути «лицарями честі» — чи є у нас в нашому мирному житті певний «лицарський кодекс». Про те, яких помилок ми припускалися і як їх виправляли. Про те, які традиції були в українців у давніші часи і чи збереглися вони до нашого часу. І, звісно ж, про те, як і ми зараз чекаємо рідних і близьких, які перебувають на військовій службі, й віримо в те, що вони повернуться з війни.

У книжці авторка обережно показує, які наслідки можуть мати наші дії і як ми повинні брати відповідальність за свої вчинки. Після читання можна поговорити з дитиною про крадіжки, про те, що навіть найдобріші наміри не виправдовують недоброчесних вчинків. І взагалі — можна обговорити тему честі та чесності. Якщо дитина сумує чи чекає на повернення своїх близьких із війни, ми можемо також поговорити про це: сказати, спираючись саме на героїв книги, що своєю вірою та силою можемо додати сил тим, кого любимо.

А ще можна озвучити думку про те, що зараз кожен із нас — Лицар/Лицарка: якщо ми чесно захищаємо те, у що віримо.

Лінк на рецензію

<https://cutt.ly/WwYVCnAl>

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/PwYVCCQA>

Вікування: **4+**

Теми: завершення війни, тато військовий, відновлення справедливості, розлучена родина, повернення додому, перемога, надія

Іван Малкович
ЗОЛОТИЙ ПАВУЧОК

іл. Катерини Штанко. — Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. — 26 с.

Анотація

«Золотий павучок» Івана Малковича та Катерини Штанко — класична літературна казка зі щасливим фіналом і дивом наприкінці. Вона була написана ще задовго до нинішньої гострої фази російсько-української війни та вміщена до Хрестоматії сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах. Ця казка описує умовну війну з умовним ворогом (хоч у тексті й сказано прямо, що ворог напав із півночі). На початку ми бачимо щасливу повну сім'ю, що живе в достатку. Війна приносить лихо в їхню родину: тато йде захищати країну, а мамі бракує коштів, щоб прогодувати трьох дітей.

Скоро свята, але діти хвилюються, що дива цього року не станеться, і ніякий Святий Миколай не зможе ані принести їм подарунків, ані повернути додому тата,

ані розвеселити зажурену маму. Тому маленькі герої — активні й працьовиті, хоч і живуть убого, — вирішують влаштувати свято самостійно. Ось вони вимінюють ялинкові прикраси на картоплю, а ось уже їдуть у ліс по ялинку — щоб прикрасити деревце до Різдва. Мама знаходить у собі сили трохи підбадьорити малих і пропонує їм святково вбратися й поспівати колядок. На щастя, в них є фортепіано — щоби заграти веселу мелодію. Їхні старання й зусилля справді додають радості й віри, і диво зрештою таки стається.

Казка «Золотий павучок» дарує дітям і дорослим омріяну візію дня Перемоги, а також надію на те, що і в нашому житті також є місце для здійснення бажань — і що наші рідні й близькі повернуться з війни цілими і здоровими. Усі війни завершуються, — мовби промовляє казка з погляду давньої мудрості, — і ця війна також рано чи пізно завершиться нашою Перемогою.

Коментар психолога:

Ця історія складніша, ніж може видаватися на перший погляд. Батько пішов захищати країну від ворогів, але сталося так, що не мама, а саме діти залишилися в родині «головними». У мами могло не вистачати чи то сили, чи відчуття спроможності брати відповідальність за дітей та себе. Під час читання ми можемо на це звернути увагу: «Мені б так хотілося, щоб мама сказала дітям: ми разом, ми точно впораємося, давайте з вами зробимо ось так...». І обійняти свою дитину — щоб вона відчувала опору. А одночасно наголосити: «Дивись, які діти сильні! Вони не розгубилися й піклувались і про себе, і про матусю. І я теж так пишаюся тобою і твоєю силою. Навіть коли мені не вистачає сил і я втомлена/втомлений — ти мені допомагаєш».

Після читання можна поговорити і про те, як важливо зберігати традиції — попри все, що відбувається. Тому що вони дають нам силу. Можна пригадати й назвати традиції саме вашої родини (в класі — родин учнів). І акцентувати увагу на тому, що будь-яка наша навичка/вміння стає місточком для нашої сили. А також поговорити про те, яка величезна сила міститься в пісні, в творчості і в нашій надії.

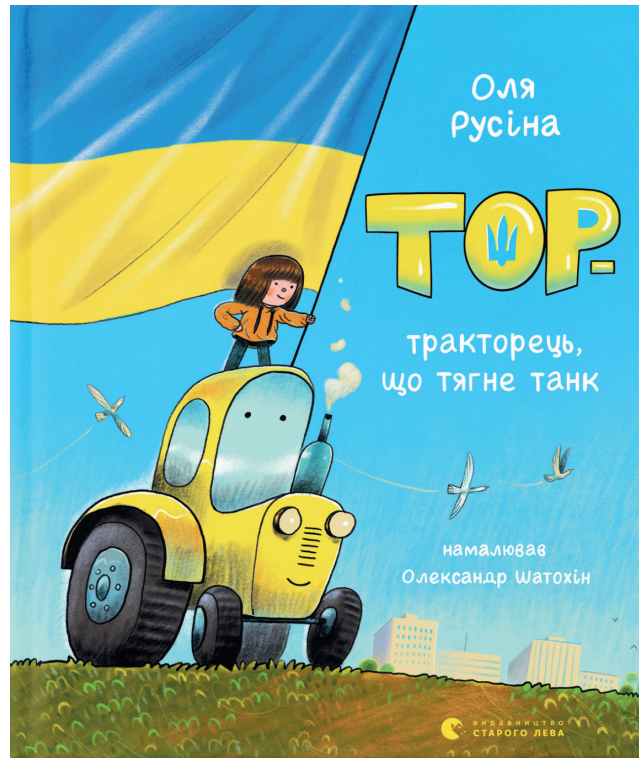
Книжка доступна в начитці автора у телепрограмі «Казка з татом»:

<https://cutt.ly/5wYVVpHC>

Вікування: **4+**

Теми: евакуація, переселення, страх повітряної тривоги, завершення війни, сила, сила слабких

Оля Русіна
ТОР — ТРАКТОРЕЦЬ, ЩО ТЯГНЕ ТАНК

іл. Олександра Шатохіна. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. — 64 с.

Анотація

Одного ранку тракторець Тор прокидається від того, що навколо все бахає, гуркоче, машини сигналять, а люди бігають. Тор спершу думає, що це завітав якийсь велетень і йому потрібно допомогти, але люди пояснюють, що це сусідня країна напала з війною. Тракторець спершу розгубився, адже все, що він уміє, — це тягати різні речі з місця на місце. Та скоро він знаходить свою важливу роль у цьому вирі, знайомиться з Сиреною Повітряної Тривоги й допомагає їй також віднайти свою силу.

Головна теза цієї книжки — в тому, що в кожного з нас є своя суперсила. І вона може проявитися зокрема тоді, коли нашій домівці або комусь, кого ми любимо, загрожує небезпека. Історія про Тора мотивує поговорити про те, що корисного

чи важливого можемо зробити ми всі, навіть найменші, і вийти на ресурсну розмову про силу й унікальність кожного. Також у книжці є кілька розділів про сирену повітряної тривоги, і ці фрагменти можуть допомогти дітям подолати страх цього гучного звуку. Крім того, в тексті можна знайти відому в дитячому середовищі пісеньку з лайливою лексикою, яка символізує легалізований спосіб скинути напругу страху й тривоги. Завершується книжка перемогою та відбудовою міста, і цей позитивний фінал пропонує читачам таке необхідне бачення майбутнього, коли війни більше не буде.

Коментар психолога:

Перед нами — погляд на війну очима тракторця Тора, який у перші дні вторгнення дивувався тому, що відбувалося навколо і, мов дитина, ставив запитання й отримував відповіді. Тракторець Тор лякався гучних звуків, переховувався під захистом великого дуба — подібно, як і люди в підвалах та укриттях, — шукав, що ж він може зробити, щоби допомогти своїй країні. І в якийсь момент відчув свою суперсилу — допомагати іншим та оберігати тих, хто цього потребує. Тор побачив, що якщо робити те, що вмієш, то з кожною справою та дією можна ставати дедалі більшим. І навіть якщо ти маленький — як-от протитанкові їжаки, яких він зустрічає, — в тобі також є власна сила: наприклад, зупиняти щось велике і небезпечне (на цьому прикладі ми можемо пояснити дитині, навіщо саме на дорогах стоять протитанкові їжаки).

Тракторець знайомиться із Сиреною, яка сповіщає про повітряну тривогу, і після прочитання фрагменту з їхньою розмовою читачі можуть відчувати зміну: замість боятися сирени — почати співчувати їй. У книжці Тракторець пояснив і Сирені, і всім читачам, яка в неї важлива роль і кого та від чого вона захищає. Після свого гучного сигналу Сирена також спустилася в одне з укриттів, і разом із нею ми зустрічаємо там дівчинку Мирославу й дізнаємося, як вона бореться з тривогою за допомогою смішного віршика. Усі ці моменти можуть бути знайомими маленьким читачам.

Через діалоги героїв ми можемо разом із дитиною шукати відповідь на питання, чи всі росіяни винні у війні: «Це ж не одна людина запускає сюди солдатів, танки, ракети та іншу зброю... Їх дуже багато. А ще є інші люди, які самі нічого не роблять, але вважають, що нападати на когось і воювати — це правильно. Вони просто сидять і чекають, коли їхня армія переможе. І їх насправді набагато більше, ніж тих, що воюють і запускають ракети. Якби ці люди так не думали, то їхні війська на нас би не напали».

Закінчується книжка радістю та відновленням, поверненням у свої міста дітей і дорослих, відбудовою міст та відродженням мирного життя. І ми бачимо, що сила Тракторця вже потрібна саме в цих процесах. Як і наша сила.

Вікування: **4+**

Теми: евакуація, повернення додому, Батьківщина, дружба

Мар'яна Савка
ЗАЛІЗНИЦЕЮ ДОДОМУ

іл. Марти Кошулінської. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 32 с.

Анотація

Історія евакуації та повернення додому, яку розповідає головна героїня книжки, дівчинка Єва, може відгукнутися багатьом читачам. Адже саме залізницею мільйони українців рятувалися й тікали від війни на початку повномасштабного вторгнення. На сторінках книжки Єва згадує, як її разом із мамою проводжав на евакуаційний потяг тато, яка атмосфера панувала на вокзалі й у потязі, кого вона зустрічала дорогою і з ким знайомилася. Їхня вимушена подорож Київ–Львів–Краків тривала аж три місяці, після чого Єва повертається до України. Їдучи в купе поїзда, дівчинка та її друзі почувуються сповненими радості й любові до Батьківщини, проте вони свідомі, що повертаються в країну, де війна досі триває. Провідник пояснює дітям, як реагувати на тривогу та як поводитися в інших

можливих небезпечних ситуаціях. Книжка містить завдання і практичні вправи, які допоможуть читачам підготуватися до нових для них воєнних реалій. Деякі сторінки містять завдання на уважність, а також — розмальовки або ж чисті аркуші для нотаток і власних історій чи малюнків.

Коментар психолога:

Це чуйна розповідь-практикум дівчинки Єви, яка повертається додому з найбільшої у її житті мандрівки — евакуації. Вона розповідає про поїздку до Кракова, знайомство з новими друзями і з провідником — його образ показує не тільки справжнього провідника в потязі, але й «провідника» до спокою та стійкості. Цей персонаж проводжає з України і зустрічає в ній, проявляє допомогу щодо різних складнощів. Важливий акцент у розповіді — на мавпеняті, іграшці, яку дівчинка загубила дорогою, а провідник її знайшов. Але Єва запропонувала залишити іграшку в потязі «помічником». Це метафора того, що навіть якщо ми губимо те, що нам важливе, або прощаємося з ним — ми не втрачаємо його назавжди: воно залишається всередині нас самих і, можливо, повернеться до нас в інших проявах.

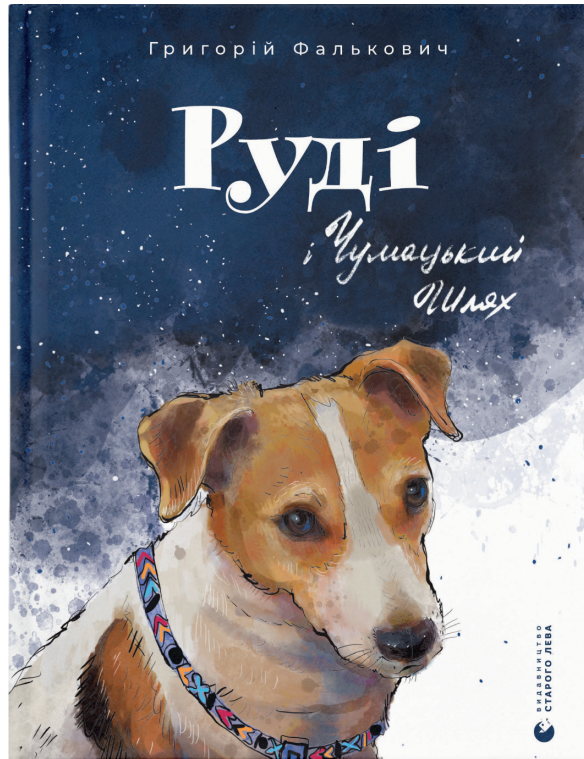
Ця книжка — про шлях від страху до зцілення, про «повернення до себе», про дорогу й Дороги воєнного часу: дорогу в евакуацію і дорогу додому. Діти й дорослі можуть впізнати в цій історії себе і свої великі й маленькі зустрічі, дороги, втрати і здобутки. Книжка легка (не за сенсами, а за сприйняттям), а думки, закладені в неї, будуть супроводжувати навіть після читання — як настанови мудрого провідника у потязі, який каже своєчасні й глибокі слова, важливі й корисні пасажирам.

Читання книжки варто доповнювати проговоренням власних спогадів. Можна читати й час від часу зупинятися разом із дитиною, зі словами: «А пам'ятаєш, як ми... (думали, що щось загубили / відправлялися в дорогу / зустріли когось тощо)?».

У книжці є можливість малювати й виконувати прості арттерапевтичні практики.

Вікування: **4+**

Теми: евакуація, тварини, повітряна тривога

Григорій Фалькович
РУДІ І ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

іл. Ірини Потапенко. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. — 72 с.

Анотація

Це книжка віршів, головний герой якої — джек-рассел Руді, чотирилапий друг родини Григорія Фальковича. Через війну пес виїжджає разом зі своїм господарем у Коломию. Тут він чує сигнали тривоги, спускається в укриття, ходить по вулицях міста і мріє:

«Щоб добро перемогло,
Щоб навіки зникло зло,
Щоб сирени не звучали,
Щоб лунала пісня й сміх,
І собаки не втрачали
Щоб господарів своїх».

У віршах Руді розповідає про все, що бачить і чує: про перебування в укритті, про новини, про реакцію на страшні звістки з Бучі та Ірпеня, про коломийський щедрий Ярмарок і місцевих собак та котів. А ще про тих людей і тварин, які по завершенню життя перетворюються на зірки на Чумацькому Шляху. Руді дуже мріє про повернення з евакуації — нехай хоч уві сні, але полетіти до друзів і братів, поглянути на зранене місто, рідний дім. Адже «хоч у гостях добре, все одно — годі, повертаймося додому!».

Коментар психолога:

Ця дуже ніжна й чуттєва поетична збірка обережно проводить через досвід та емоції дітей і дорослих, що переживали та переживають війну, виводить назовні спогади та сподівання. У книжці немає відчуття трагічності, а є сум, ніжність і спокій. Ілюстрації доповнюють та посилюють ці відчуття.

Віршовані тексти вже самі працюють як терапевтичний інструмент. Вони задають певну форму руху, допомагають нам повернути власний природний ритм і відчуття безпеки. Римовані, ритмічні рядки огортають дитину і створюють простір для відновлення. Але ми маємо бути уважними, бо саме віршовані рядки, насичені метафорами й емоціями, можуть мати навіть більший вплив на стан дитини, аніж текст у прозі. Тому важливо робити паузи, разом із дитиною пригадувати зі свого досвіду те, що здалося знайомим у вірші. А щоб дитина могла відпочити, запропонуйте їй уявити себе собакою (запитайте — якою вона себе уявляє: якої породи? маленькою чи великою? пухнастою чи гладенькою? якого кольору?). Попросіть «помахати хвостиком», почухайте її за вушком.

Вікування: **5+**

Теми: сила слабких, захист свого дому, образ ворога

Іван Андрусяк
ЖЕРАР-ПАРТИЗАН

іл. Анни Майти. — Харків: Vivat, 2022. — 48 с.

Анотація

Товстенький морський свин Жерар, відомий читачам із книги «Морськосвинський детектив», наприкінці зими 2022 року разом зі своїми людьми й друзями-тваринами опиняється у дачному будиночку в селі Витівка. У цей час орки лісом підкрадаються до села, намагаючись перехитрити місцевих тероборонців. І хтозна, скільки лиха вони нарobili б, але їх вчасно помітили пухнасті друзі. Тож цього разу перед детективом Жераром постає дуже відповідальне завдання — треба вигадати, як силами зв'язчопартизанського загону захистити село.

Видання розраховане на читачів дошкільного та молодшого шкільного віку. У цій книжці немає особливо небезпечних ситуацій, усі учасники успішно виконують свою місію та неушкодженими повертаються додому. Разом із тим на

прикладі «Жерара-партизана» можна поговорити з дітьми про силу слабких і важливість скоординованої командної роботи. Адже жодне зі звіряток не змогло би протистояти ворогу наодинці, вони переважно дрібні й не надто сильні. Втім, спільними зусиллями, хитрістю і розумом вони змогли знешкодити ворогів. Ще одна тема для ресурсного обговорення — різноманіття: морський свин, пес, коти, миші, цап та інші тварини мають різні особливості, які в певних випадках є перевагами, а в інших створюють додаткові складнощі. Проте особливість кожного може бути важливою в загальній командній роботі. Наприклад, крихітний розмір мишей дозволяє пролізти їм у найменші шпарини танків, вправність котів надається для псування ворожої оптики, а рогата голова кози в потрібний момент справляє на ворогів сильне враження.

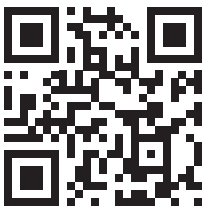
Коментар психолога:

Під час війни ігри наших дітей змінились. Вони почали грати в партизанів, будувати блокпости. Це дає їм можливість досягнути те, що відбувається зараз із нами, та вмістити цей досвід у звичайні рамки життя. Через пригоди звіряток, які створюють свій звірячопартизанський загін, читачі можуть в ігровій «детективній» формі торкатися складного досвіду. Ідентифікуючи себе з героями книжки, вони мають змогу самі «вплинути» на хід війни: «стати розвідниками», «піти в мишачу тероборону», «вкрасти в орків танк», «узяти ворогів у полон»... І все це робити нібито таємно від людей. Книжка залишає відчуття легкості, а ще — важливості турботи про інших. Під час її читання разом із дітьми можна уявляти, як нас потайки захищають наші домашні улюбленці.

Після читання історій про Жерара та його друзів можна запропонувати дитині «стати» детективом чи волонтером. «Перетворити» її на смішну тваринку (щоб дитина грала роль тваринки, обравши її для себе) і загадати їй, щоб вона знайшла загублену чи заховану вдома річ або, скажімо, відгадала продукти за запахом. Також можна озвучити ідею створити листівку чи приготувати смаколики, які можна було б надіслати знайомим чи рідним у ЗСУ, проявивши так турботу про них.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/twYVV0w0>

Вікування: **5+**

Теми: евакуація, тато військовий, ракетні обстріли, одужання після травми, подолання стресу

Валентина Захабура
ЛЕО-ФУ, АБО Я НАРОДИВСЯ СОБАКОЮ

іл. Вікторії Солтис-Доан. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. — 80 с.

Анотація

Французький бульдог Лео живе безтурботним собачим життям у люблячій сім'ї, грається з іншими песиками на прогулянках, намагається зрозуміти дивну поведінку людей і загалом — проживає щоденні захопливі пригоди, які кумедно описує. Та одного дня все стає догори дригом: рідна «зграя» Лео чомусь починає подовгу зачинятися у ванній кімнаті після гучного виття слоникотів, а згодом — виїжджає з дому.

«Лео-Фу, або Я народився собакою» — книжка переважно про мирне життя, і лише останні кілька розділів показують події лютого-березня 2022 року очима домашнього улюбленця. Це гарний приклад очуднення та дистанціювання —

коли події війни подаються крізь призму сприйняття істоти, яка не уявляє, що відбувається, і намагається дати цьому власні пояснення. Також делікатними на черкамах у тексті звучать історії людей, якими ті діляться у лікарні, в якій опиняється песик. Це історії бабусі, що потрапила під обстріл у черзі по собачий корм, етнографіні, яка під час евакуації втратила колекцію вишивок, що їх вона збирала все життя, хлопчика, який став погано бачити після вибуху. До кожного з них песик знаходить підхід, і наприкінці книжки він уже не Лео-Фу, а «Лео-антидепресант».

Коментар психолога:

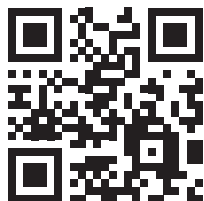
Потішні історії цуценяти, яке зростає поруч із сім'єю. Кожен розділ дає милі описи щенячого життя. Веселого життя, навіть із котом-компаньйоном. Але коли до людей приходить війна — усе змінюється. Лео разом із дітьми й дорослими перечікує тривогу у ванній, йому здається, що звук тривоги — це крики величезної кількості котів. Також він спостерігає за тим, як знайомих дітей на вулиці стає все менше. Складна сцена, до якої важливо бути уважними під час читання (хоч авторка описує її дуже обережно), — це епізод, коли сусідка песика, яка разом із ним ходила до магазину, отримує від вибуху контузію, а людина поруч, імовірно, гине. Сусідка потрапила в лікарню, і Лео — з нею: «Ви вже, мабуть, здогадалися, що я залишився жити в лікарні? Так, моя згряя разом із рудою Карою поїхала в далекі гори. Дітиська плакали, хотіли мене розшукати, Кохана ледь не відмовилася їхати, але не можна було відкладати від'їзд, бо російських слонокотів ставало все більше. А Коханий попросив пані Світланочку (лікарку) приглянути за мною, поки не оклигає людина-сусідка. Адже наразі він не живе вдома, бо пішов полювати на тих слонокотів, щоб не давати їм стрибати де заманеться». У лікарні Лео стали назвати «антидепресантом»: він покращує настрій тим, хто одужує, рятує їх від суми й тяжких спогадів. Тож тепер у нього важлива робота: «Бувайте! І не хворійте! Слава Укр-р-раїні! Ваш Лео-Фу — антидепресант».

Під час або після читання книжки ми можемо розповісти дитині, що таке антидепресанти, навіщо їх використовують і що для нас самих є умовним «антидепресантом» — можливо, обійми, близькість, творчість, спорт, мрії. Можна поміркувати вголос про те, як важливо бути вірними тим, за кого ми взяли відповідальність і кого любимо. І що це загалом дуже відповідально — запросити в родину домашню тваринку.

Можна поговорити з дитиною і про те, як ми самі можемо розрізнати емоції одне одного і як здатні допомагати тим, кому, як ми бачимо, стає складно. Насамкінець можна, за прикладом історії про Лео-Фу та людей поруч із ним, вигадати власні сімейні особливі слова, милі чи кумедні прізвиська або незвичайний спосіб обіймів.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/PwYVBIEd>

Вікування: **6+**

Теми: сила слабких, надія, сліди війни, перемога

Романа Романишин, Андрій Лесів
ВІЙНА, ЩО ЗМІНИЛА РОНДО

іл. Романи Романишин, Андрія Лесіва. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. — 40 с.

Анотація

Рондо — чарівне місто з особливими мешканцями, які вирощують квіти, будують химерні будинки, співають, малюють і тішаються життю. Особливо люблять Рондо троє друзів — Данко, Фабіан і Зірка. Та одного дня у місто прийшла Війна, несучи з собою руїни, безлад і суцільну темряву. Мешканці не знали, як її спинити, аж раптом Данко помітив, що Війна боїться світла. Тож усі об'єдналися і діяли як єдиний механізм, аби силою свого світла розігнати темряву Війни й перетворити її чорні будяки на маки пам'яті.

«Війна, що змінила Рондо» — коротка метафорична книжка-картинка про те, як звичайні мешканці спільними зусиллями дають відсіч сильному ворогу.

Сюжет казки простий, та саме це разом із візуальною мовою видання допомагає обговорити з дітьми питання філософського рівня — як можна перемогти війну, коли ви були народжені, щоб літати, співати і творити? Війна не має серця, вона не розуміє слів, і її не так просто здолати силою. Але навіть найтендітніші створіння можуть перемогти, коли разом творитимуть світло. Завершується текст надією і тихим смутком: «Мешканці міста стали іншими. У кожного є сумні спогади про Війну, яка назавжди змінила Рондо». Втім, попри сліди війни, мешканці Рондо змогли відбудувати своє місто і знову повернутися до справ, які наповнюють життя світлом і сенсом.

Коментар психолога:

Це дуже важлива книга і важлива тема. Про дозвіл собі на боротьбу і про самозбереження. Ця книжка — привід поговорити з дітьми про те, що відбувається з нами саме зараз. Про те, як ми одночасно можемо любити — і при цьому злитися й ненавидіти ворогів. Бо це природно. Але водночас як нам саме зараз, попри гнів, важливо не втратити свою чутливу частину, зберегти силу любові, творчості та віри. І кожен складний досвід — привід ще більше любити.

Ця книжка писалася до повномасштабного вторгнення, і є те, що нам зараз важливо додати до цієї прекрасної казки: ми маємо робити акцент, що потрапивши в такі умови, мусимо себе захищати. І коли ворог чи недруг іде на нас зі зброєю, ми повинні вміти дати відсіч. Але маємо також намагатися не поринути цілком у лють та ненависть. Після читання книжки разом із дитиною можна пригадати реальні розповіді про те, які наші воїни нещадні до ворогів — і водночас як вони дбають про тваринок і зберігають життя тим, хто слабший і потребує допомоги. І також можна поговорити про те, як ми самі зараз відчуваємо всередині «силу захисту» і «силу любові».

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/AwYVBDW1>

Вікування: **6+**

Теми: Батьківщина, перемога, свобода, герої, тато військовий, надія, майбутнє, мир, підтримка

ЛИСТИ НА ВІЙНУ. ДІТИ ПИШУТЬ СОЛДАТАМ / LETTERS ON THE WAR. CHILDREN WRITE TO SOLDIERS

упор. Валентина Вздульська, Оксана Луцевська; іл. Олени Старанчук. —
Київ: Видавництво «Залізний тато», 2022. — 24 с.

Анотація

Ця документальна книжка-картинка-білінгва містить десять дитячих листів до військових, написаних іще 2015 року. Діти дякують військовим, пишуть, що пишуться ними, бажають швидко повернутися додому з перемогою. У листах звучать ноти віри, надії та любові, мрії і бачення мирного майбутнього України, розуміння важливості військової служби. Збережені стилістика й орфографія листів та малюнки до них передають атмосферу щирості, правдивості й чарівності.

Коментар психолога:

Діти різного віку, з різних областей України пишуть листи воїнам на фронт. Пишуть слова підтримки, подяки, передають малюнки. Це дуже щирі листи. І книжка настільки турботливо ілюстрована й змакетована, що все в ній посилює відчуття надії та життєвості.

Можна разом із дітьми читати листи й запропонувати їм писати й малювати свої послання — нам, знайомим, близьким, воїнам, які зараз на фронті. Можна зробити домашню (або класну) виставку малюнків дітей — але це мають бути малюнки підтримки й сили. Не варто просити дитину намалювати війну, страх чи випробування — слід зробити акцент тільки на силі, на мріях, на тому, що символізує життя.

Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/4wYVB8zZ>

ЛИСТИ З ВІЙНИ. СОЛДАТИ ПИШУТЬ ДІТЯМ / LETTERS FROM THE WAR. SOLDIERS WRITE TO CHILDREN

упор. Настя Швайко, Оксана Луцєвська; іл. Настасьї Шигаєвої. —
Київ: Видавництво «Залізний тато», 2023. — 24 с.

Анотація

Ця книжка-білінгва є своєрідною збіркою-відповіддю на книжку «Листи на війну». Вона об'єднала десять листів від військових до дітей — це відповіді, написані вже самими захисниками і захисницями, які перебувають на фронті. Військові дякують дітям за підтримку і віру, наголошують на важливості цього історичного моменту, пишуть про цінності свободи й миру. Висловлюють надію, що покоління сучасних дітей відбудуватиме Україну після перемоги, яка, звісно ж, не може бути миттєвою, тому все суспільство має об'єднатися заради неї. Кожен лист просякнутий любов'ю, сподіваннями, важливими побажаннями для дітей. В одному з листів, зокрема, звучить прохання «розвиватися і пам'ятати про нас».

Коментар психолога:

Ці щирі відповіді — справжні листи від чоловіків і жінок різного віку, які саме зараз воюють на фронті, — наповнюють силою і вдячністю. Вони дуже сердечні, людяні й здатні надихати як дітей, так і дорослих. І ще ці листи дають відчуття поєднаності світів — фронту й тилу. І посилюють та наповнюють думки про те, як важливо підтримувати контакт, зв'язок.

Після читання збірки ми можемо запитати дитину: «А про що ти хотів би / хотіла б поговорити з військовими? Які запитання ти поставив би / поставила б? Як ми можемо висловити нашу вдячність тим, хто зараз на фронті?».

Особлива увага: якщо дитина втратила близьку людину (тата чи маму), можна попросити, щоб побратими цієї людини написали дитині листи чи побажання, або ж записи зі спогадами. І роздрукувати чи зібрати ці листи й нотатки в окрему особисту збірку. Це стане підтримкою дитині на роки.

Вікування: **6+**

Теми: сила слабких, розлучена родина, дружба, надія

Оксана Луцевська
ТРИМАТИСЬ ЗА РУКИ, СЕСТРИЧКО

іл. Анни Сурган. — Харків: Крокус, 2022. — 32 с.

Анотація

Цей текст — п'єса-діалог, яку можна зачитувати в ролях, а можна вивчити і поставити на сцені. Дійові особи — десятирічні Віта і Злата, двоюрідні сестри, які через війну не можуть зустрітися. Але вони не припиняють спілкування, обмінюються щирими повідомленнями, в яких діляться своїми думками, спостереженнями і мріями. Дівчата розмовляють про прочитане, про те, що підтримує їх у скрутну хвилину, що дає сили. Важливим є рефрен, який періодично промовляють обидві героїні разом: «Сестричко, я мрію, щоб було, як колись... / і щоб ми міцно за руки взялись...».

Коментар психолога:

Мудра і ніжна поема-пісня — розмова чи переспів двох сестричок. Зараз нам дуже потрібні віршовані тексти. Завдяки ритму та чіткій структурі такі тексти самі

працюють як техніка стабілізації. Книжка починається з ілюстрації двох дівчат на гойдалці — і це одночасно посилює відчуття ритму і створює метафору: «ми тримаємося на гойдалці» наших емоцій і подій. На кожній сторінці є головне, що нам допомагає триматися: «Ти знаєш, сестричко, я десь прочитала: добра на нашому світі немало. І ще там писали: хай що би було, добро завжди переможе зло». Тут ми можемо запропонувати дитині: «А давай кожного дня помічати “промінчики добра” (події, думки, випадковості, які викликають радість та усмішку)».

Дівчата розмовляють про те, що навіть маленькі дії важливі, і якщо ти не чиниш погано — це теж уже добре. Ми можемо казати дитині — іноді нам здається, що ми замалі й заслабкі, щоб на щось впливати, але навіть наші найменші дії — важливі. Так ми переводимо дитину й себе зі стану жертви в позицію сили: «Які твої дії сьогодні є важливими?».

Вагомий акцент: щоб триматися, потрібно знати своє коріння (дівчата з книжки пригадують, що «ми з роду великого Котигорошка, ми з роду великого Кожум'яки...» — вони називають героїв, яких діти знають як величних). Крім того, важливо відчувати свою опору. І те, що ми можемо бути поруч одне з одним, а також те, що залишається в нашому житті незмінним, — це і є зокрема нашими опорами. А ще дівчата мріють. Мрії, надія — те, що дає сили витримувати негаразди. Разом із дівчатами-сестричками ми можемо створювати й свої «патронуси» та обереги, щоб допомагати дитині залишатися дитиною.

У книжці є й сумні емоції. Наприклад, ми бачимо образ мертвої пташки, яку знаходить Віта. Це про смуток за тим, що втрачено. Бо ми справді можемо сумувати і тривожитись. Але при цьому — триматися за руки. Ми тримаємося за контакти, коріння, мрії, за свої якості, за свої чарівні та наявні сили, тримаємося за когось і водночас тримаємо тих, хто поруч, — усе це є нашим зціленням. І важливо, щоб діти це відчували. Після читання книжки можна запропонувати міцно взятися за руки і сказати: «Я не випущу руки, я завжди тебе тримаю за руку, навіть подумки — коли ми не поруч».

Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/pwYVNvKF>

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/awYVNXzr>

Вікування: **6+**

Теми: пропаганда, походження зла, фейк, ненависть, упередження, сила слабких, завершення війни

Юлія Рацебуржинська

ЯК СТВОРЮЮТЬ МОНСТРОНАРОДИ? Книжка про пропаганду, дурнероб і Чухлера

іл. Анастасії Ярощук. — Чернівці: Чорні вівці, 2023. — 152 с.

Анотація

На горіщі будинку №3 на вулиці Сонячній не помічені людьми живуть крихітні істоти — лепетунчики. Вони схожі на пухнасті кульки з руками і ногами. Сині лепетунчики — знані інженери-винахідники, зелені — фермери, жовті мають здатність будувати й лагодити, помаранчеві влаштовують чудовий відпочинок для інших. Усі ці охочі до роботи лепетунчики називають себе доладиками. А поряд живуть абищойці — сіренькі незадоволені життям лепетуни, які не дуже люблять працювати, а у своїх негараздах звинувачують сусідів. Одного разу абищойці обрали головним плюгавого Чухлера, який, бажаючи заграбастати побільше собі,

почав силами пропаганди налаштовувати абищойців проти доладиків, аж до початку відкритої війни.

Книжка Юлії Рацебуржинської в казковій формі дає відповіді на питання, чому одні народи нападають на інші, з якими до того мали мирні стосунки. Видання розповідає про п'ять законів пропаганди, про те, як поступово ця інформаційна отрута впливає на наші переконання і навіть на наші дії: «Фейкомет жбурлявся в абищойців оберемками новин. Він не міг ранили чи вбивати. Але робив свою роботу так, щоб ранили й убивати були готові всі, хто слухав ці новини». Ця книга допоможе поговорити про інформаційну гігієну і про важливість критичного мислення як протидії пропаганді.

Коментар психолога:

Це важлива книжка, яка допоможе знайти відповіді на питання: як цілий народ може стати керованим виконувачем злої волі; як хтось може зробити так, щоб люди перестали критично сприймати інформацію; і, зрештою, для чого й кому це може бути потрібно. Почати розмову ми можемо, сказавши дитині: «Пам'ятаєш, ти питав/питала, чому росіяни вірять у те, що їм розповідають?». Можемо читати розділ за розділом і поступово аналізувати разом із дитиною: як працює пропаганда на телебаченні; що ми дізналися про створення фейків; як бути уважними і критичними й чому це важливо. Після прочитання книжки можна запропонувати дитині розпізнати фейки (наприклад, показати та обговорити фейки, які поширюються в соцмережах). Можна також пояснити, як перекручуються факти та історія і як ті, кому це вигідно, можуть впливати на людей, використовуючи брехню, страх і паніку.

Мені сподобалася фраза-жарт одного з героїв на початку книги: «Краще довіку їсти зіпсований йогурт, ніж стати бранцем лихих ідей. Бо від них може почати лихоманити цілий світ». Оскільки книжка містить інформацію, яку варто обговорювати, і дає прямі аналогії з тим, що відбувалося в росії протягом останніх десятиліть, її потрібно читати разом із дитиною. Між розділами краще робити паузи, щоб відповідати на запитання дитини, пояснювати деталі й давати конкретні приклади з життя.

Основною лінією книжки є взаємини між двома країнами. На прикладі двох сусідніх народів — доладиків та абищойців — авторка розповідає про те, як можна перетворити сусідів на ворогів за допомогою пропаганди, фейків, страху. Але в книжці є й додаткові, вужчі питання. Скажімо, можна детальніше зупинитися на темі пліток. Або на тому, чому саме люди потребують так багато влади і впливу: може, тому що вони хочуть відчувати свою значущість і не знають, як інакше цього досягти? Або поговорити, як проходять вибори «першуна» — президента чи правителя. І чому правителі в країнах саме такі: «Як може бути інакше? Першуна,

як і будь-яку владу у світі, обирають. Якщо народ, м'яко кажучи, не дуже чесний, не добрий та інтелігентний, то звідки в нього візьметься чесна, добра та інтелігентна влада? Це як очікувати, що на яблуні раптом виросте ананас». І це — важлива тема для окремої розмови з дитиною: про нашу відповідальність, коли ми обираємо, і про те, що ми завжди маємо робити вибір, спираючись на наші цінності.

Досліджуючи разом із героями книжки питання про те, з чого складаються маніпуляції та які є закони у пропаганди, ми можемо нагадати дитині також і про її поведінку, обговорювати конкретні випадки, наводити приклади з особистого життя. Буде корисним сказати, що кожен із нас має стежити, щоб не маніпулювати іншими. Можливо, ви разом пригадаєте ситуації, коли сама дитина намагалася зманіпулювати, або ж обговорите, чи були такі ситуації з її друзями.

Ще одна надважлива тема для обговорення — уміння не мовчати й казати вголос про те, що вважаєш неправильним. Можна пояснити дитині, що це важливо і для неї, і для вас. І що ви прагнете, щоб дитина не боялася ані зізнатися у власних помилках, якщо вони трапилися, ані сказати вам про вашу помилку, якщо бачить, що помиляєтеся ви.

У книжки — неочікуване і навіть смішне закінчення. Головного злодія — першуна — забрав голуб. Тож для легкого завершення розмови можна разом із дитиною пригадати цей фінал і уявити, як усіх наших ворогів також відносять геть голуби.

Вікування: **6+**

Теми: евакуація, переселення, батьки військові, ракетні обстріли, страх повітряної тривоги, руйнування будинка, загибель воїна, втрата кінцівки, біль, зцілення

Таня Стус

ТАЄМНІ ІСТОРІЇ МАЛЕНЬКИХ І ВЕЛИКИХ ПЕРЕМОГ

іл. Марти Кошулінської. — Київ: Книголав, 2023. — 88 с.

Анотація

Улянка, Святник та Лев через вторгнення «поганих поганців» змушені терміново виїхати з домівок. Вони разом опиняються у безпечному місці, де намагаються зрозуміти, що відбувається, й адаптуватися до нових обставин. Діти переживають різні почуття — сум, злість, розгубленість — і разом із тим прислухаються до світу навколо й чують неймовірні історії, які їм розповідають годинник, рюкзак, будинок, автівка і навіть сирена, уламок ракети та зцілення.

«Таємні історії маленьких і великих перемог» — це оповідання й казкові історії з терапевтичним ефектом. Видання розкриває різні теми, які зараз стали актуальними для українських дітей: страх обстрілів, розлуку з батьками та друзями, руйнування будинків, загибель і поранення воїнів. Проте всі ці складні теми проговорені надзвичайно делікатно, через кілька рівнів літературних засобів, що

допомагає знайти нетравматичний підхід до розмови, зняти напругу і зменшити тривогу.

Коментар психолога:

Це терапевтична книжка. В ній переплітаються реальність і метафора — казка. Кожна історія тут пов'язана з найболючішими темами нашого воєнного часу, що під час читання стають більш цілісними у сприйнятті. Провідниками у зцілення стають речі та явища, що оживають, — і будинок, і рюкзак, і квітка, що залишилася сама вдома, і сирена, і навіть біль та ракета. Кожна історія має важливу будову: вона починається з реальності, з конкретної ситуації, яку ми бачимо і впізнаємо, а потім ми занурюємося у світ метафори, отримуємо новий досвід та відкриваємо новий погляд на сенси того, що проживаємо під час війни. І зрештою виходимо назовні з новою силою. Насправді ця книжка може стати терапевтичною не лише для дітей, а й для дорослих.

У темах, які пов'язані зі складним досвідом, завжди є техніка безпеки. Тому, готуючись до читання цієї книжки, будь ласка, обов'язково прочитайте передмову, яка міститься на її початку. Теми, які ми можемо обговорювати з дітьми після прочитання цих історій, — і страх звуків, і смерть воїнів, і переселення, і контакт із домом, і відчуття втрати дому чи того, що було важливим, і зустріч із людьми з інвалідністю та їхнім болем. Кожна історія одночасно складна, глибока, але не залишає відчуття смутку. Радше — дає відчуття сили.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/fwYVMzcX>

Лінк на безкоштовну аудіокнигу:

<https://cutt.ly/fwYVMAy6>

Вікування: **7+**

Теми: переселення, евакуація, тато військовий, втрата кінцівки, захист свого дому, Майдан, кордони

Ольга Войтенко
КОЖНА ГРУДОЧКА ЗЕМЛІ

іл. Софії Томіленко. — Київ: Портал, 2023. — 80 с.

Анотація

Соня дуже сумує за татом, адже він на війні — разом з іншими татами і мамами захищає «нашу землю і наші грудочки землі». Що таке війна, дівчинка не знає, як і що таке кордони й хто такі «зелені чоловічки». Про все це вона розпитує у Мама, Бабусі та Дідуся, які дуже просто і зрозуміло пояснюють складні для малої дитини поняття. Оповідь на сторінках книжки ведеться від імені самої Соні. Завдяки цьому авторка звичною для дошкільного віку мовою та доступними образами розповідає читачам про війну, обстріли, а ще про будиночки, що хитаються, ніби в грі «дженга». У цих розповідях немає паніки чи страху, для Соні усе це більше схоже на гру або казку.

Події охоплюють початок війни, перші обстріли, евакуацію та переселення. Разом із тим у книжці чимало уваги приділено темі військових, адже тато Соні — військовий медик. Через образ тата авторка порушує багато важливих ветеранських тем, зокрема говорить про втрату кінцівок і протезування, повернення військових із фронту та їхню адаптацію в цивільному житті. Наприкінці книжки окремо розміщено кілька оповідань про буденне й важливе в житті малої Соні: наприклад, про втечу свиней і порятунок їжака, — а також містяться розповіді про Крим, Майдан і про кіборгів.

Коментар психолога:

Чи думали ми, як сприймає війну дитина? «Дідусь каже, що це Війна прийшла і змусила нас переїхати. Але, якщо чесно, я її не бачила: ані як вона прийшла, ані як нас змушувала. Я навіть не знаю, яка вона з себе». Для дитини війна персоніфікована, пов'язана з її буттєвістю та особистим досвідом — коли тата немає поруч, коли друзі роз'їхались. «Усі вони тепер живуть, як каже Бабуся, деінде. Де це Деінде, я не знаю. На дідусевій карті такого села, міста чи області немає. Але це точно далеко, бо вони більше не приходять у гості, і ми не граємо в падучих зайців, ферму чи дженгу».

Текст допомагає зібрати фрагменти спогадів, тож, читаючи книгу, ви разом із дитиною можете почати пригадувати те, що відбувалося на початку війни. Можна обережно говорити з дитиною, запитуючи: «А пам'ятаєш життя до війни? Я не вірила, що вона може прийти на нашу землю. Війна мені здавалася чорною хмарою, яку хочеться розігнати, наче вітром, і розтопити сонцем».

За сюжетом книжки маленька Соня, яка була вимушена поїхати зі свого рідного Луганська, розмовляє з їжачком, якого вони привезли з собою в безпечне місто. Вона пояснює йому те, що сама намагається осягнути: що означає «моя» і «чужа» земля. І як це — коли хтось хоче забрати мою грудочку землі. І чому вони мали поїхати зі свого дому, коли «будинки почали хитатися» від вибухів. І зрештою — чому тепер дівчинка не любить грати в дженгу. Вона пригадує, як уперше була в підвалі з мамою та друзями: там вони ховалися від ракет, але завдяки її мамі в пам'яті дівчинки це закарбувалося як гра. А ще мама пропонувала «гру в посміхеньки» — хто гучніше сміятиметься, — і це допомагало не боятись. В одному з розділів Марко, старший брат Соні, розповідає про те, як це — бути переселенцем, як іноді сприймають новеньких, як непросто стати своїм. А мама, бабуся й дідусь тепло підтримують дітей.

Велика увага в книжці приділена також військовим. Маленька Соня своєю дитячою мовою розповідає про те, що її тато — військовий медик, що він рятує життя інших тат. Розповідає, як вони з мамою і братом поїхали в шпиталь, де тато після поранення лежав у комі (і тут нам важливо пам'ятати, що цю книжку не можна

читати у сім'ях, які переживають стан гострого горя, наприклад, якщо в сім'ї була втрата). Але книжка обережно торкається того, як це — коли у людини протези. Тато Соні втратив ноги, тепер він вчиться ходити на протезах, і Соня з братом називають його «залізною людиною». Зрештою з дитячої розповіді Соні ми дізнаємося, хто такі ветерани і як їм може бути складно адаптуватися до цивільного життя. Як вони шукають своє місце й потребують розуміння. І як її тато вчиться бігати на своїх «нових ногах». Книжка завершується відчуттям сили, близькості та надії. І впевненістю — що «люди взагалі можуть усе!».

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/8wYV1qwc>

Вікування: **7+**

Теми: волонтери, переселення, евакуація, мінна небезпека, ракетні обстріли

Катерина Єгорушкіна
МОЇ ВИМУШЕНІ КАНІКУЛИ

іл. Софії Авдеєвої. — Харків: Vivat, 2022. — 48 с.

Анотація

«Мої вимушені канікули» — це художня оповідь у формі дитячого щоденника, який веде дівчинка Віра. Вона описує свій досвід, реалії та переживання перших днів повномасштабної війни росії проти України. Віра з мамою і молодшим братиком спускаються в підвал будинку, поки її тато волонтерить, годує тварин, привозить їжу, воду й ліки сусідам. У підвалі дорослі й діти гуртуються, співають пісні, моляться, займаються арттерапією. Дівчинка згадує про своїх друзів, які стали біженцями, сумує за ними і навіть грає онлайн у гру, в якій вони відбудовують понівечені ворожою армією міста. Коли в підвалі зникає вода, світло і зв'язок, родина Віри наважується їхати з міста, проте тато лишається, щоб їм було куди

повернутись. Останній запис у щоденнику Віра пише вже у Львові, куди вони разом із мамою і братиком дісталися поїздом. Цей запис сповнений надії на перемогу й повернення до звичного життя після вимушених канікул.

Розповідь у книжці глибоко доповнюється ілюстраціями, що повністю відображають стан дівчинки, її напругу і хвилювання, які до кінця щоденника вгамовуються, а в серці з'являється надія.

Коментар психолога:

Ця книга — щоденник війни. Вести нотатки та щоденники — одна з прекрасних технік: і для того щоб мати змогу вивільнити напругу, і для рефлексії над тим, що відбувається, і щоб зберегти контакт зі своїм досвідом. Травматизація впливає на наше відчуття часу та на роботу пам'яті. Тож вести щоденники — це терапевтична практика. У книжці ми бачимо головну героїню, дівчинку, яка щодня занотовує свої спостереження, міркування і прості дії. Вона намагається відрефлексувати все, що відбувається навколо. Розмірковує над тим, яке саме зараз її місце, яка її роль, як змінюються стосунки з близькими, з друзями, як переживають війну ті, хто поруч. У дівчинки є маленький братик, немовля, і до нього прикута увага мами. За допомогою цього авторка показує, як у героїні поглиблюється почуття самотності. Під час війни багато дітей почуваються суб'єктивно більш самотніми. Спостерігаючи за героїнею, ми бачимо, які реакції у них можуть бути через це: дитина може вдатися у регрес, намагання стати малесенькою, повернути себе умовно в раннє дитинство, коли їй співали колискові й вона мала відчуття безпеки. Також у книжці обережно показані реакції та різні стани батьків і висвітлюється те, що дає можливість відчувати стійкість і надію, впливає на вибір переїхати в інше, безпечніше місце. Книжка закінчується порадами та практиками стабілізації від психологині.

Вікування: **7+**

Теми: походження зла, боротьба добра і зла, завершення війни, відновлення справедливості, захист свого дому, сила слабких

Сергій Лоскот
ЧУБЗИКИ

іл. Сергія Лоскота. — Харків: Ранок, 2020. — 272 с.

Анотація

Живуть у мальовничій місцині різні створіння: бабусі з котами, водяники, лісовики, мавки та чубзики. Не чули про чубзиків? Це маленькі істотки, схожі на реп'яшки з вушками та оченятами-гудзиками. Один із них — Пензлик — одного дня познайомився просто на своєму подвір'ї з трьома дивними мишами, які повідомили йому, що після столітнього сну прокинулася лиха Біла Королева. І хоча Пензлик не планував ставати на шлях боротьби зі злом, доля змусила його шукати зустрічі з цією темною силою.

«Чубзики» — це фантастична повість для молодшого і середнього шкільного віку, за допомогою якої можна проговорити чимало пов'язаних із війною питань.

На відміну від видань реалістичних жанрів, ця чарівна казка не пояснить, як дітям діяти у небезпечних ситуаціях, проте вона надається для філософських розмов про добро і зло. У свою сповнену гумору повість автор вклав багато глибоких тем: про походження і розвиток зла, про дію обману і клевети й те, як від них захиститися, про те, як маленький недобрый вчинок може вирости у катастрофу. З героями повісті раз за разом відбуваються десятки конфліктних ситуацій, кожен з яких можна і варто розібрати, адже подібні часто трапляються і в нашому житті. Разом із тим книжка показує, як навіть крихітні істоти, які не мають жодних суперсил, спільними зусиллями можуть здолати потужне зло.

Коментар психолога:

Під час або після читання цієї книжки разом з дітьми можна поміркувати над багатьма цікавими питаннями. Наприклад, чи буваємо ми схожі на Білу Королеву — персонажку, яка готова на все заради любові, але й не помічає, що іноді зі страху самотності здатна робити дивні й страшні речі. Можна обговорити, як людьми можуть маніпулювати ті, хто знає їхні слабкі місця. А ще — що неможливо нікого насильно зробити щасливими і що штучна посмішка більше лякає, ніж звеселяє. Запропонуйте дитині подумати про те, що робить нас щасливими і що викликає щирий відгук. А на прикладі мишок (персонажів казки) можна поговорити про вірність мрії. У книжці також побіжно проходить тема прийняття свого віку — як дітьми, так і дорослими. Тож можна простежити й проговорити її за тими епізодами, в яких вона проявляється.

Важливими питаннями у «Чубзиках» є розуміння сили й мотивація до різних вчинків. Під час читання ми можемо зупинитись і разом із дітьми міркувати про те, коли і як маленькі «істотки» (а в нашому реальному світі — й самі діти) можуть проявляти свою силу. І обговорити, чи завжди ми вчиняємо чесно, і що саме може штовхати людей на лихі вчинки.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/uwYV1vkV>

Лінк на безкоштовну аудіокнигу:

<https://cutt.ly/twYV11ge>

Вікування: **7+**

Теми: завершення війни, батьки військові, тато військовий, відновлення справедливості, сила, повернення додому, розлучена родина

Оксана Луцевська
ЯК У КАЗЦІ

іл. Надії Максець. — Київ: Залізний тато, 2023. — 40 с.

Анотація

1958 рік. Друга світова війна давно закінчилася, але її наслідки відгукуються й досі. Головні героїні, сестрички Саша і Шусик, випадково дізнаються, що в них є брат. Виявляється, їхній тато, перебуваючи на війні й загубивши на якийсь час свою родину, створив нову. Згодом він зміг повернутися додому, проте його син, брат дівчаток, лишився зі своєю мамою десь під Станіславовом. І от дівчатка вирушають у подорож, щоб знайти рідну людину, — а дорогою їм вдається ще й урятувати кількох малих істот. Це книжка, заснована на реальних подіях, проте авторка спеціально дофантазувала їй щасливий фінал. У такому вигляді повість «Як у казці» дарує надію на відновлення справедливості й віднайдення всіх загублених на війні.

Коментар психолога:

У кожної війни і трагедії є наслідки. І є рани. Ця книжка обережно торкається неочевидних ран, що можуть боліти. У книжці — багато тем, про які батькам може бути важливо поговорити з дітьми. Про те, що стосунки і сім'ї бувають «складнішими», ніж нам здається. Про те, кого ми вважаємо своєю родиною і як ми можемо приймати когось у коло своїх рідних.

«Слухати тата дівчатам хотілося, але водночас і не хотілося. Говорити про війну тяжко. І не говорити про війну тяжко. Слухати про війну тяжко. І не слухати про війну тяжко». Це рядок із книжки — і він про всіх нас і, напевно, про всі війни. Ми можемо зробити наголос на цьому в розмові з дитиною: про війну говорити так тяжко, але й не говорити не можна.

«Дорогою додому тато вперше розказував про війну. Він говорив про світле і темне. Про цінність життя. Про втрати. Про смерть. Про добро людей. Про ненависть людей. Про любов у серці». Ми можемо сфокусувати дитину — навіть у складні часи є те, що викликає усмішку, те, що засмучує та лякає, але й те, що додає відчуття сили.

Ця книжка — також і про те, як у своїй уяві можна зцілити те, що потребує зцілення, знайти тих, хто важливий, і з'єднатися з ними. Ще вона про те, як за допомогою книги, яку ми беремо в дорогу, можна розважатися, набиратися сил, відпочивати й долати перешкоди. З дітьми, героями повісті, у всіх дорогах була книжка — можливо, як метафора дитинства, яке ми зберігаємо. Також ця повість — про ревності, і про турботу про тих, хто ще менші, ніж діти, і про те, як важливо знати правду. А ще вона про силу уяви та надії — те, що нас рятує, і те, що дає сили.

Ось іще кілька важливих цитат, про які можна поміркувати разом із дітьми:

«Щоб знати, хто ти, треба розуміти, звідки ти йдеш і куди».

«Мама сказала, що сімейні справи треба вирішувати інакше: усім разом».

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/3wYV0pFA>

Вікування: **7+**

Теми: евакуація, подолання стресу, розлучена родина, тато військовий, переселення, еміграція, розлука з рідними, життя в іншій країні, адаптація до нових умов, дружба, нові друзі, нова школа, творчість, взаємопідтримка

Галина Ткачук
БЛАКИТНИЙ ЗАПИСНИК

іл. Марії Глушко. — Харків: Vivat, 2023. — 96 с.

Анотація

«Блакитний записник» — щоденникова історія, написана від імені записника. Головна героїня — дівчинка Влада, яка у перші дні повномасштабної війни вимушено виїхала з мамою до Польщі. Спостерігаючи за нею та її мамою разом із записником, ми знайомимося з реаліями життя в евакуації, із тим, як поляки добросердно намагаються допомогти українським дітям, однак часом через різницю мов та культур трапляються бентежні чи кумедні ситуації. У школі Влада знайомиться з двома іншими українськими дітьми, Настею та Семеном, і разом

вони беруться робити творчий проєкт про Україну. Через невлаштований побут (що характерно для евакуації) виникають різні непередбачувані обставини. Та зрештою за допомогою взаємопідтримки та підтримки дорослих дітям вдається завершити й гідно презентувати свій проєкт — книжку про Україну.

Ця історія — про важливість дитячої творчості загалом та під час війни зокрема. У творчому процесі звичайні побутові події отримують особливе значення, і дитяче щодення (шкільне та домашнє) наповнюється новими сенсами. Евакуація та еміграція за кордон — велика частина сучасного українського дитинства. Ця книжка проговорює з читачами неочевидні й важливі сторони цього явища.

Коментар психолога:

Коли родина прокинулася одного ранку від вибухів і вирішила евакуюватися, мама дозволила доньці — головній героїні Владі — взяти з собою лише одну іграшку й лише одну книжку. Дівчинка змогла втиснути у свій наплічник значно більше. І так блакитний записник почав свою подорож. Саме цей блакитний щоденник веде розповідь про життя дівчинки і її мами — про те, як вони знайшли порятунок у Польщі і що з ними там відбувалося. Записник занотовує багато деталей: і яку піжаму подарували дівчинці, і яку іграшку, і те, що їй довелося записатися в нову школу. У Влади з'являється нова подружка — Настя з Харкова, — і ось за якийсь час дівчата розуміють, що ніхто з тих, хто є поруч із ними тут, у Польщі, не знає, що насправді відбувається в Україні. Як і не знає про Україну. Тож вони вирішують написати власну книжку. До дівчат приєднується Семен — ще один хлопчик з України. «Коли йому зранку тато не пише повідомлення: “Підйом, Семене, уперед до перемоги!” — то в хлопця цілий день поганий настрій. А збоку це має такий вигляд, наче в нього дуже суворе обличчя». Усі втрьох — з пригодами, жартами, з маминою допомогою і використовуючи нотатки, що вже назбиралися в блакитному щоденнику, — друзі готують свою книжку до презентації. У їхній книзі є навіть розділ: «Що я зроблю, коли повернуся». «Обійму тата й бабусю. І ще раз! І ще, і ще, і ще... Кожен-кожен вечір розмовлятиму з тими, кого люблю і з ким дружу, довго-довго-довго і не по телефону!»

Це дуже легка й весела книжка на складну тему. Ви точно будете усміхатися, коли читатимете її разом із дитиною. Після читання ви можете запропонувати дитині створити власний щоденник-записник, або щоденник для малюнків, або такий, у який ви будете записувати те, що малеча вам диктуватиме.

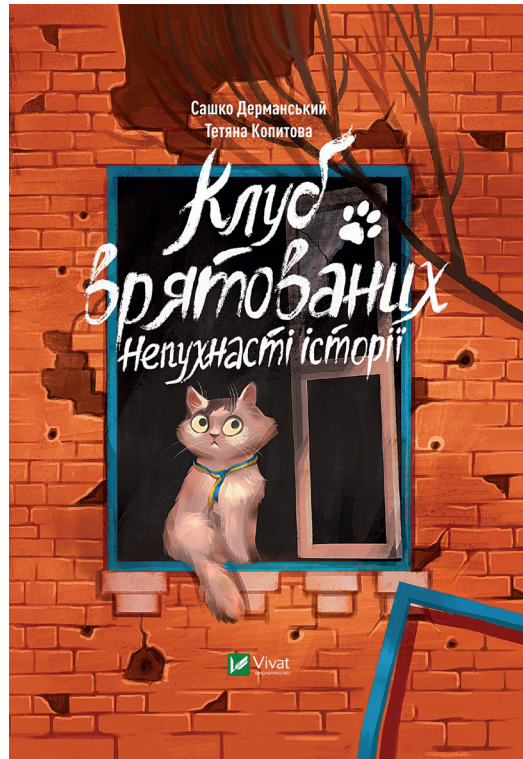
Якщо ваша родина зараз живе чи жила якийсь час раніше в іншому місці, не вдома, разом із дитиною можна пригадати, як ви збиралися в дорогу, що вона взяла з собою. Але коли почнеться розмова, будь ласка, робіть акцент на тому, як ви пишася дитиною, як вона вам допомагала в дорозі, які зараз у неї є друзі.

Можна окремо поговорити про тих друзів, близькі яких перебувають на фронті: поговоріть про їхній стан та емоції, про те, чому вони іноді сумні, іноді роздратовані, і що це не стосується дружніх взаємин, просто ці друзі можуть хвилюватися за своїх рідних.

А на розділі «Що я зроблю, коли повернуся» можна разом мріяти про повернення, писати плани, малювати мрії. Це буде додавати сил, щоб витримати розлуку з домом і друзями, які зараз не поруч.

Вікування: **8+**

Теми: евакуація, тварини, руйнування будинка, повернення додому

Сашко Дерманський
КЛУБ ВРЯТОВАНИХ. НЕПУХНАСТІ ІСТОРІЇ

іл. Тетяни Копитової. — Харків: Vivat, 2023. — 80 с.

Анотація

Це збірка оповідань про тварин, які опинилися в епіцентрі воєнних дій і змогли врятуватися завдяки небайдужості людей. Усі вони потрапляють у різні ситуації. Пухнаста кішка Ласочка, яка жила в місті, окупованому ворогами, і чекала на свою хазяйку, знайшла нову родину завдяки тому, що її фото виклали в соцмережу. Кішка Кава та Пес Ральф з Ірпеня залишилися оберігати дім, щоб туди могли повернутися їхні люди: «Я б теж подалася шукати своїх, але хтось же має дбати про дім. Якщо в будинку ніхто не живе, його душа згасає». Мейнкун Макс, якого вороги вивезли в пральній машині з Бучі, вибрався з неволі та й ще й зміг помститися злодюгам. Головними героями оповідань є не лише котики та песики, адже під час війни страждають свійські й дикі тварини теж. Тож у збірці

є оповідання і про оленятко, яке втратило маму через обстріл, і про корову Малу й коня Оскара, які дивом урятувалися і тепер мають надію на нове життя. Ці оповідання є свідченнями того, як важливо дбати про тварин і не забувати про них у скрутний час. Вони показують: чуйність, доброта і сміливість людей часом здатні врятувати чиєсь життя.

Коментар психолога:

Ласкаво просимо до клубу врятованих! Це дуже добра книжка. Кожне з оповідань у збірці вчить емпатії та небайдужості. Ці історії можна й потрібно читати, якщо у вас є пухнастий друг, чи якщо дитина саме зараз просить тварину — тоді за допомогою цих оповідань можна з нею говорити не тільки про радість, яку дає домашній улюбленець, а й про відповідальність, яку ми маємо брати на себе. Адже якщо хтось із пухнастих обирає нас «своєю людиною», його не можна зраджувати.

У цій книжці — щемливі історії, але вони сповнені почуття гумору та сили, і мають сприйматися безпечно. Під час читання ми можемо мотивувати дитину до корисних думок або дій: поміркувати разом, як і чим можна допомогти притулку для тварин, підписатися на сторінку UAnimals, на якій постійно є важлива інформація про допомогу тваринам, купити квитки в зоопарк, щоб підтримати його мешканців. Можемо з дитиною поговорити про те, що ставлення до тих, хто слабший, якраз і є ознакою нашої сили.

Читання книжки було б добре закінчити саме питанням: «А що ми з тобою можемо зробити для тварин, які потребують допомоги?». І відповіддю на нього може бути навіть проста дія — поставити мисочку з водою в спеку на вулиці, зробити годівничку, передати корм у притулок для тварин.

У кінці книжки є історії про реальних прототипів її героїв. Загалом уся книжка — це історія людяності, щирості, вірності та відповідального ставлення до тварин.

Вікування: **8+**

Теми: тварини, руйнування будинка, повернення додому, волонтери, евакуація

Настя Музиченко
ВРЯТОВАНІ ХВОСТИКИ

*іл. Марини Шутурми. — Тернопіль:
Видавництво «Навчальна книга — Богдан», 2023. — 48 с.*

Анотація

«Врятовані хвостики» — це повість в оповіданнях про домашніх тварин, яких волонтери евакуювали зі щойно звільненої від російських окупантів Київщини та прилаштували у тимчасовому притулку. Всі оповідання пов'язані спільним персонажем — котом Борисюком, який мешкає поруч із притулком. Почувши незнайомі голоси, кіт вирішує познайомитися з прибулими песиками й котиками і розпитати, звідки вони та як тут опинилися. Тут є і цуценята, народжені в підвалі поруч із людьми, що ховалися від обстрілів: «...Ми тягнули носами повітря, намагалися визначити, чим же пахне та велика небезпека, яка вигнала людей зі

своїх домівок під землю. Вона смерділа згарищем, чорним і липким...». І пес, якого не пустили до евакуаційного автобуса разом із господарями, тож він лишився охороняти дім. Окрім собак, у притулку Борисюк знайомиться і з котами, кожен з яких має свій характер і непросту долю. Про одне таке знайомство йдеться зокрема в щемкій історії про котика-підлітка, якого назвали Дурком, — і про його улюблену людину, волонтера-іноземця.

Наприкінці повісті волонтери влаштовують у притулку день відкритих дверей, тож кожна врятована тварина отримує шанс на нову родину. Таким чином книжка дарує надію читачам і спонукає долучатися до зооволонтерства.

Коментар психолога:

Книжка починається з ілюстрації: у людини, яка тримає коробку з «врятованими хвостиками», на руці — татуювання «Роби добро». І вся ця книжка — саме про добро і про надію. Щемкі та зворушливі оповідання є свідченнями не лише жахливої трагедії, а й небайдужості людей, які так само опинилися у вирі війни. Ці історії порушують соціально важливі теми, зокрема такі, що стосуються відповідального ставлення до тварин. Один із пухнастих персонажів говорить досить гіркі слова: «Як вибухівку шукати й поля розміновувати, то пес потрібен; як людей рятувати чи отару стерегти, теж вас кличуть; а як на килимок у хату пустити, то їм, бачте, шерсть муляє. Ото через таких людей я й залишаюся безхатком».

Ця повість має прекрасний кінець: усі тварини, про яких розповідав нам рудий кіт Борисюк, знайшли своїх людей. Точніше, люди їх знайшли. А після читання книжки думаєш: а як я можу допомогти притулку для тварин? Це можна обміркувати та обговорити разом із дитиною.

Вікування: **8+**

Теми: ракетні обстріли, руйнування, сила слабких, надія, зцілення, подолання стресу, перемога

Олександр Шатохін
ЖОВТИЙ МЕТЕЛИК

іл. Олександра Шатохіна. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 64 с.

Анотація

«Жовтий метелик» належить до книжок жанру «сайлент бук», дослівно — тиха книжка. Особливістю цього жанру є відсутність тексту: оповідь розгортається суто візуальними засобами. Дійова особа — дитина, яка поступово вибирається з тенет колючого дроту, проходить крізь сліди війни, крізь біль та фрустрацію від руйнувань, але завдяки світлу всередині себе та інших — проживає цей досвід і відновлюється з новими силами. Чорно-білі ілюстрації на початку історії поступово наповнюються світлом завдяки образу жовтого метелика, який аж сяє на монохромному фоні. Впродовж оповіді кольору поступово стає дедалі більше, і наприкінці образ головної дійової особи постає вже на ясному тлі великої кількості жовтих метеликів і синього неба.

«Жовтого метелика» непросто «читати», адже тут немає тексту, а візуальні образи діти можуть сприйняти по-різному, однак при подальшому обговоренні можна дізнатися, що саме побачили юні читачі. До видання варто підходити з особливою увагою ще й тому, що візуальні образи в ньому надзвичайно сильні, тож якщо в дитини є переживання через ракетні обстріли чи руйнування, ця книжка може нагадати про травматичний досвід. Однак «Жовтий метелик» також є книгою про вихід із прірви негативних емоцій, про надію, силу слабких і про подолання життєвих складнощів.

Коментар психолога:

Книжка без жодного слова. Але вона народжує багато змістів і слів усередині. Передивляючись зображення, ми можемо вкласти в них свій наратив, розповісти свою історію. Можливо, ця книжка — про посттравматичне зростання: коли ми, попри всі колючі дроти, втрати й біль, стаємо більш «золотими», легкими, ціннісними. Можливо, жовтий метелик — і дівчинка, яка проходить шлях у книжці, — це кожен із нас: у своєму польоті, у своїх зустрічах ми можемо торкати серця і зцілювати те, що можна зцілити. Ми не можемо змінити досвід, який зараз проходимо, — але можемо бачити в ньому багато сенсів. Дозволити собі побачити.

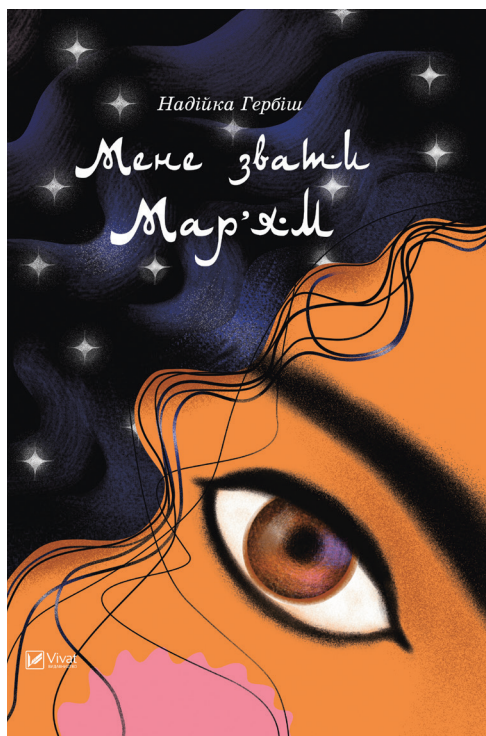
Досвід травматизації — внемовлений. Дуже складно його виразити словами, бо ті зони мозку, що відповідають за мовлення, при травматизації блокуються. Але якщо ми зуміємо розповісти про свій досвід, переглядаючи ілюстрації, якщо зможемо знайти власні описи до зображень — то наш досвід стане більш усвідомленим і почне опрацьовуватися. Під час читання ми можемо запропонувати дитині розповісти свою історію. А потім — намалювати власних метеликів, пригадуючи свій досвід, коли змогли «злетіти» над складнощами і стати більшими.

ВИДАННЯ ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Вікування: **9+**

Теми: евакуація, переселення, біль, зцілення, сила, одужання після травми, подолання стресу, сила слабких, Батьківщина, упередження, дружба, розлучена родина, смерть

Надія Гербіш
МЕНЕ ЗВАТИ МАР'ЯМ

іл. Марії Фої. — Харків: Vivat, 2017. — 48 с.

Анотація

«Мене звали Мар'ям» написано ще до повномасштабного вторгнення росії в Україну. У 2017 році видання отримало відзнаку «Соціальна книжка року» в рамках «Топу БараБуки». Книжка особливо актуалізувалася після 24 лютого 2022 року, коли мільйони біженців із різних регіонів України почали шукати безпечного притулку за кордоном.

Надія Гербіш поступово знайомить читачів із головною героїнею — дев'ятирічною Мар'ям, яка розповідає історію своєї родини, м'яко торкаючись болісних досвідів війни, руйнувань та втрати дому, роблячи акцент на близьких дітям справах — дружбі, любові, іграх.

Ідеться про родину біженців (це можуть бути люди з Сирії або будь-якої іншої країни, авторка не акцентує походження героїв), що опиняється у вимушеній еміграції далеко від рідного дому. У їхній країні війна, тож сім'ї з п'ятьох осіб доводиться тіснитися у крихітній квартирі в одній із європейських країн. У цьому місці наші досвіди біженства дуже подібні: Мар'ям також змушена взяти з дому всього дві речі, одну іграшку і книжку (як і Влада у книжці Галини Ткачук «Блакитний записник») — та замість книжки дівчинка бере музичний інструмент (танбур). Не всі діти й дорослі приязні до біженців: хтось не приховує своїх упереджень, хтось прямо називає їх «терористами». Вони мають яскраву зовнішність, що виділяє їх у натовпі, розмовляють своєю мовою, дотримуються своїх культурних практик. Та попри все авторка знаходить те спільне, за що можна зачепитися в новому житті, — смачну їжу, музику і співи, історії, переживання народження і смерті.

У тексті є чудовий епізод святкування різноманіття, знайомства з іншими культурами. Мар'ям — єдина представниця іншої культури у своєму класі. Тож по суті ми маємо приклад інтеграційного уроку — як у приязній атмосфері підкреслити сильні сторони людини, що приходить у групу.

Коментар психолога:

Ця книжка торкається рівня цінностей, вразливості, відчуття «скарбів», які дає приналежність до нації, роду. За допомогою цього твору можна «коректно» поміркувати з дітьми про те, що таке тероризм, чому починаються війни, чому людям іноді доводиться переїжджати зі свого міста/країни, про наше ставлення до «чужих» і «своїх», про ті ситуації, в яких ми самі відчуваємося «іншими». І як «дивний» і «чужий» перетворюється на «цінний» та «особливий». Можна поговорити про близькість, сім'ю, емпатію. Про те, як ми готуємося і підтримуємо дитину перед новими маленькими й великими кроками (наприклад, походом до школи). Про те, що може нас підтримати, і як ми можемо підтримати тих, кому це важливо. І, звичайно, про любов. Ця книжка саме зараз зможе допомогти дітям, які живуть в інших містах та країнах. І може допомогти тим, хто їх приймає, — щоб бути більш чуйними.

Якщо саме ваша дитина була вимушена переїжджати в інше місце — спостерігайте за її реакціями при читанні, робіть паузи та за потреби проявляйте підтримку: «Я пригадую, як нам було складно в перші місяці, і зараз буває складно. Але ти впоралась/впорався. Як думаєш, що саме тобі допомагало?».

Якщо серед друзів вашої дитини чи у вашому класі є діти, що мали покинути свої домівки, запитайте у вашої дитини (дітей): «А як ми можемо підтримати тих, хто втратив дім, друзів і, можливо, починає в новому місці жити, наче заново? Що ми можемо зробити, щоб допомогти йому або їй “вкорінитися”?».

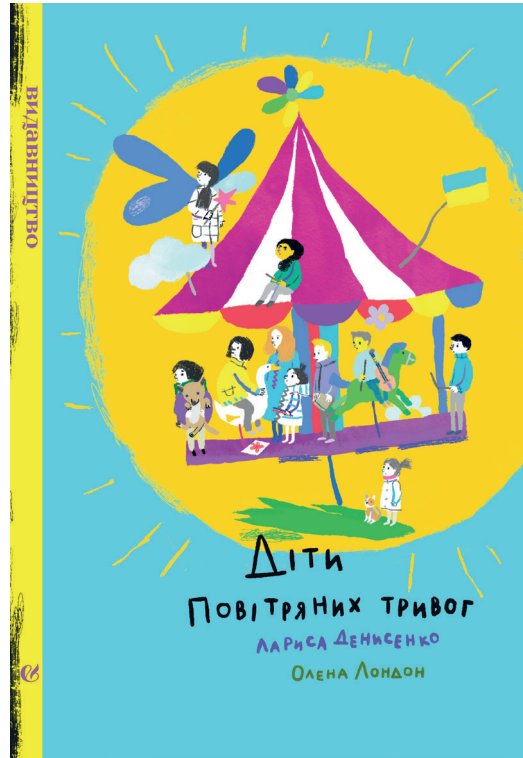
Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/8wYV2Te7>

Вікування: **9+**

Теми: ракетні обстріли, повітряна тривога, діти у бомбосховищі, евакуація, переселення, розлучена родина, загибель дитини, батьки військові, волонтерство, екоактивізм, сила, сила слабких, боротьба добра і зла, втрата подруги, тварини, дружба, родина, надія

Лариса Денисенко
ДІТИ ПОВІТРЯНИХ ТРИВОГ

іл. Олени Лондон. — Київ: Видавництво, 2022. — 56 с.

Анотація

Ця книжка об'єднала вісімнадцять історій українських дітей різного віку, які проживають перші дні повномасштабної війни у різних містах та за різних обставин. Видання дає портрет покоління «дітей повітряних тривог», описуючи множинність досвідів: бомбосховища, евакуацію, окупацію, близькість фронту, переселення, еміграцію. У книжці можна простежити, як відрізняється досвід різних дітей також залежно від складу їхніх родин та від професії батьків. Однак усіх героїв поєднує важлива риса: вони свідомі та діяльні. Авторка вдало показує

саме ті важливі справи, що відповідають віковим можливостям дітей та підлітків. Герої ламають російські чати, ліплять вареники для переселенців, малюють фантастичних істот-захисників, роблять важливі мультики та відеоблоги, прикрашають тимчасові сховища, варять борщ для воїнів, допомагають батькам наближати перемогу (сортуючи ліки, перекладаючи), доглядають родичів, які потребують опіки... Найскладніші та найтрагічніші досвіди, такі як втрата подруги, яка залишилася у Маріуполі, та смерть дівчинки під час спроби евакуації, прописані максимально делікатно і чутливо. Наприкінці книжки бринить нота світла й надії.

Коментар психолога:

Діти різного віку із різних міст України зростають під час війни. Та вони пов'язані між собою. І в цьому дивному контакті можуть передавати одне одному підтримку і досвід. Коломия, Харків, Львів, Ізмаїл, Київ... Усі діти по-своєму реагують та переживають цей «час повітряних тривог», і під час читання книжки читачі різного віку й різних досвідів можуть упізнати свої реакції та відчуття. Але кожна історія дитини — про те, як саме вона долає «лихосилля». У книжці багато болю, але водночас — сили і надії. Надії на те, що скоро діти повітряних тривог перетворяться на дітей повітряних поцілунків, любові, безпеки і радості. Під час читання з дитиною можна міркувати про те, що ми самі обирали, щоб вистояти і щоб зберегтися. Що нам допомагало і допомагає. Але краще читати книгу в спокійному стані та за спокійних умов. Не варто читати її під час повітряної тривоги чи коли дитина загострено переживає небезпеку.

Також ми можемо уявляти, як ми зі своєю дитиною, наче герої книги, пов'язані невидимими зв'язками любові й передаємо її на будь-яку відстань. Можемо взяти останні слова книжки як метафору для створення родинного ритуалу близькості чи ритуалу, який би фіксував закінчення повітряної тривоги: «Ми з тобою родина повітряних поцілунків» чи «Повітряна тривога закінчилась», і як крапка — повітряний поцілунок.

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/YwYV8Paf>

Вікування: **9+**

Теми: евакуація, переселення, ракетні обстріли, зцілення, сила, подолання стресу, дружба, волонтери, сила слабких, страх повітряної тривоги, батьки військові

Ольга Куждіна

ДЕТЕКТИВНА АГЕНЦІЯ «САМ» В УЖГОРОДІ

іл. Ганни Гаюнової. — Харків: АССА, 2023. — 176 с.

Анотація

«Детективна агенція «САМ» в Ужгороді» Ольги Куждіної розповідає нам про перші місяці після повномасштабного вторгнення росії в Україну. П'ятеро дітей, двійко мам і одна бабуся змушені евакуюватися зі своїх домівок в Ужгород. Соня, Андрій і Марійка з Кривого Рогу — «кістяк» детективної агенції «САМ», а ще є Ілля, який став біженцем у Польщі й ніяк не може там адаптуватися. Діти поселяються у школі, сплять, тісненько притулившись одне до одного, на підлозі. Під час повітряних тривог ходять до укриттів. А між тривогами розплутують «неправильні» детективні загадки, ставлять концерти, хвилюються за рідних і волонтерять у ресторані, що годує новоприбулих.

Розгадуючи загадки, діти виконують кілька важливих місій. По-перше, таким чином вони відволікаються від тривожних думок і зосереджуються на грі. По-друге, завдяки мудрій і ненав'язливій допомозі дорослих вони з'ясовують важливу істину: «Під час війни кожен виконує свою справу». Годувати голодних так само важливо, як і захищати наші кордони, а боротися з фейками — не менш цінно, ніж роздавати їжу. Усім є справа під час війни, головне — не залишатися осторонь. А ще — маємо приклад неймовірного оптимізму, який втілює бабуся Валя. Хай які занепадницькі настрої бувають у дітей чи їхніх дорослих, бабуся Валя завжди вміє знайти світлий бік проблеми й підсвітлиє тим самим силу кожного і кожної із їхньої компанії.

Коментар психолога:

Це одночасно весела, дотепна, глибока і сумна книжка. Бо тема її надскладна. Коли я читала, дивувалась, як авторці вдалося в дитячий формат вмістити стільки сенсів. Герої книжки, найімовірніше, будуть впізнавані дітьми: це хлопчики й дівчата, бабусі, мами — ті, хто були вимушені поїхати зі своїх домівок задля безпеки, і хто опинилися перед необхідністю жити в складних побутових умовах. Але вони не дозволяють собі почуватися жертвами. Всі герої книжки, маленькі й дорослі, демонструють свої моделі реакції на те, що відбувається, але це все ж таки «реакції сили».

Деякі діти не знають, як можуть почуватися ті, хто живе в евакуації, бо самі не проходили такого досвіду. Таким читачам ця книга може дати розуміння, як почуватися інші, і також дати поштовх до усвідомлення та емпатії, а, можливо, й до бажання підтримати чи допомогти.

Під час читання книжки можна запитати у дітей: «А що робив би / робила б ти? Уяви, якби нам довелося скласти все цінне в валізку і виїжджати — що ти з собою взяв би / взяла б?».

У розділі, де шукають дитину, що загубилася, ми можемо поговорити про загальні реакції на стрес і про те, як для нас важливо, щоб дитина була в безпеці, і як ми боїмося її загубити. І проговорити алгоритм можливих дій.

Ця книжка насичена подіями і зовні виглядає «заплутаною», як лабіринт, із якого детективи — головні герої — знаходять вихід. Та при цьому важливо, що вона залишає відчуття: вихід і рішення точно є.

Вікування: **9+**

Теми: переселення, переселенці, дружба, родина, двір, мирне життя, ігри, брат військовий, хвороба батьків, розлучення, втрата

Ольга Купріян
МИРОСЛАВА ТА ІНШІ З НАШОГО ДВОРУ

іл. Альбіни Колесніченко. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. — 128 с.

Анотація

Це оповідь про життя дітей київського двору, їхні ігри, емоції та думки, повір'я і стосунки. Троє героїв — Микита, Мирослава і Денис — вчаться взаємодіяти, дружити й підтримувати одне одного, а ще — піклуватися про менших дітей, старших людей, домашніх тварин, спілкуватися з дорослими. При чому кожен із них має свій виразний характер, тож потрапляє у цілу низку бентежних ситуацій і відвертих халеп. Щоденність київського двору показана крізь цікаві й драматичні випадки. Комічні та радісні, як-от викликання Гумової Дупи чи святкування днів народження; а також болісні й трагічні — зламана нога, розлучення батьків, втрата тата через онкологічну хворобу. У мирне щодення київського двору вплетена також тема війни: родина Дениса — переселенці, а його брат служить у війську. Наголошено на складності досвіду переселення: мама Дениса

намагається створити відчуття дому, висаджуючи квіти й змінюючи професію, а сам Денис стикається із досвідом обзивання його «сепаром». Книжка написана легко, її тон — світла радість і тихий сум, печальні та трагічні події описані просто й чесно, без надмірного драматизму. Завершується повість радісною нотою: дітям вдається побачити зблизька політ легендарного літака «Мрія», а мама Микити одужує і повертається з лікарні.

Коментар психолога:

У цій книжці авторка торкається базових складних тем молодшого підліткового віку і проводить через них із почуттям гумору, з тією легкістю, яка й важлива для дітей. У цій невеликій книзі багато шарів сенсів: ревності старших і молодших дітей, дружба хлопчиків і дівчаток, вірність і сміливість у дружбі, сварки, примирення, розподіл ролей у дружніх взаєминах. Є сцени, де постає тема безпеки — і тут промальована правильна модель спілкування дорослих і дітей на майданчику: наприклад, дорослий не може звертатися до дитини, комунікація проходить тільки через дорослого (батька, опікуна). Ще є теми про те, як можуть заробляти гроші підлітки, про сприйняття дітьми розлучення (дитина часто відчуває відповідальність і провину за вибір чи поведінку дорослих), звучить важлива тема війни, переселенців, адаптації до нового місця, подається також тема хвороби та страху перед хворобою дорослих, є акуратний дотик до теми смерті — і словами головної героїні показано гармонійну модель підтримки тому, хто переживає горе та втрату. Крім того, в повісті є потішні епізоди, в яких діти «привчають себе до страху» (ми пам'ятаємо, як підлітки розповідають одне одному страшні історії — тут наші герої викликають «Гумову Дупу»). Книжка залишає після смак надії. Важлива деталь у ній — сцена того, як діти захоплено спостерігають за літаком «Мрія» у польоті. Це гарна метафора їхнього майбутнього — потужного й наповненого силою. Після читання повісті з дитиною можна вигадувати свої смішні римівки про путіна, разом мріяти про те, як ми будемо святкувати Перемогу, і уявляти, як буде створено новий літак «Мрія». А ще можна говорити про відданість нашим Мріям і про те, що ми їх не зрадимо і не втратимо.

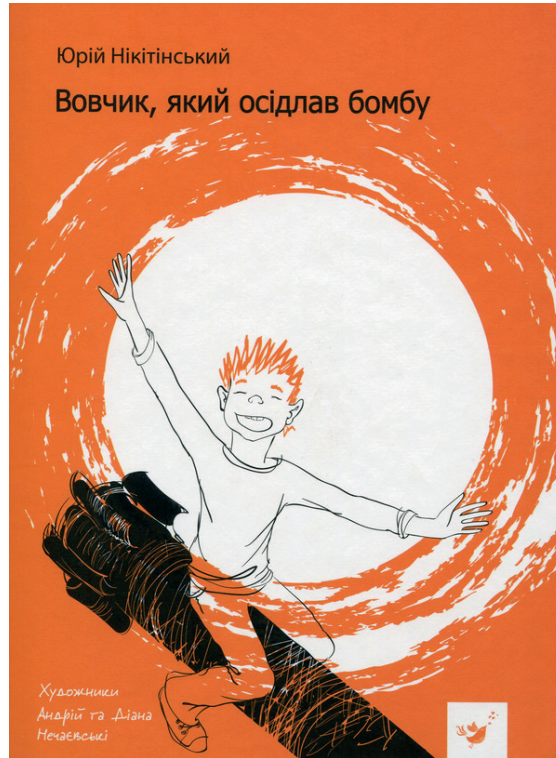
Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/hwYV853H>

Вікування: **9+**

Теми: евакуація, переселення, загибель дитини, ракетні обстріли, руйнування будинка, тато військовий, втрата друга

Юрій Нікітінський
ВОВЧИК, ЯКИЙ ОСІДЛАВ БОМБУ
пер. з рос. Івана Андрусяка

іл. Андрія Нечаєвського, Діани Нечаєвської. — Київ: Час майстрів, 2019. — 136 с.

Анотація

Книжка Юрія Нікітінського вміщує два цикли оповідань, об'єднаних спільними персонажами, — «Вовчик, який осідлав бомбу» та «Був би Бодя». Герої обох циклів — хлопчики років десяти, які разом із батьками змушені були тікати від війни ще на самому її початку, у 2014 році. Вже в першому оповіданні ми дізнаємося від Владика, що в його найкращого друга Вовчика вцілив снаряд. Однак автор не розгортає теми смерті дитини, а навпаки — розповідає, з притаманним йому гумором і простотою, про життя хлопців після початку АТО. Від Владика ми дізнаємося про всі найкращі бешкети Вовчика, про його любов до пригод і про

вміння влазити в різні небезпечні халепи, зокрема й про «пригоду», в якій він буквально «осідлав бомбу».

У циклі «Був би Бодя» герой розповідає про свої пригоди після переселення з зони ведення бойових дій до Києва, що розташований у глибокому тилу. Ми бачимо дитину, яка адаптується до життя на новому місці, проте весь час відчуває в собі смуток за другом, який переїхав до іншого міста. На щастя, хлопчик зустрічає нових друзів і знайомих, а також знаходить способи відчути місто і дім своїми.

Коментар психолога:

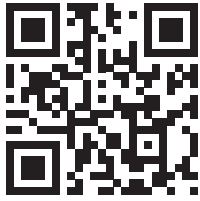
Це історія двох друзів-сусідів. З їхніми жартами, витівками, смішними й іноді небезпечними дослідженнями світу. При читанні кожної частини можна зупинитись і пригадувати разом із дитиною подібні моменти з її власного досвіду: як вона вперше ходила на якийсь гурток чи секцію і чого саме кинула її (якщо кинула), чи були дії, за які дитині було соромно, чи були поруч люди іншої національності, які лякачки одне одному розповідали, як обирали домашніх тварин і піклувалися про них. Можна поговорити про пригоди і мрії, буденні справи й небуденні військові досвіди. «Ось так, Владіку: і пригоду мали, і по голові від батьків отримали! Оце я розумію — життя!». Про війну, про втрати автор розповідає беземоційно, описово, так, щоб лише окреслювати ці теми, пройтися по них поглядом дітей, але не занурювати в біль. Це правильна модель — дати інформацію, не провокуючи емоційної реакції.

Ця книжка — про дружбу і про втрату, а ще про те, як наші спогади заповнюють порожнечу смутку: «— Вовчику, як ти думаєш, той зеленошкірий чи синьошкірий Владик з іншої планети зараз теж у підвалі сидить і на темну стелю вирячився? / — Чи ти, Владіку, з дуба впав? Чого б синьошкірий Владик мав у підвалі сидіти? У них знаєш яке життя! Нам і не снилося! Ніяких воєн, ніякого ножа в спині, і народи там справді братські, хоч ти синьошкірий, а хоч сіро-буро-малиновий. Не те що в нас. / Ми сиділи з Вовчиком у підвалі. Нагорі гриміли вибухи. І ніяких тобі зірок». У книжці зібрано багато історій-замальовок із життя дітей, які переїхали в інші міста під час війни. Замальовок дотепних, іноді сумних, але добрих.

Якщо дитина саме зараз переживає процес горювання, краще в цей час не читати цю книжку. Та якщо дитина втратила знайомих чи друзів досить давно, але не розмовляє про це, не проявляє ці думки чи почуття в розмовах чи емоціях, то книга може допомогти вивести переживання дитини назовні. Можливо, разом із дитиною під час або після читання вдасться пригадувати різні історії, пов'язані з цими людьми, — сумні, веселі. І говорити про те, що в нашій пам'яті і в найскладніші часи є місце для всього — сили, суму, радості та мрій.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/gwYV4xMH>

Вікування: 9+

Теми: евакуація, переселення, втрата кінцівки, герої, мінна небезпека, вибухонебезпечні предмети, волонтери, інклюзивний простір

Ірина Озимок
У МІСТА Є Я (І НЕ ЛИШЕ...)
Друге, доповнене видання

іл. студії «сері/граф». — Київ: Книголав, 2023. — 76 с.

Анотація

Пізнавальне видання про міста. Книжка «У міста є я» подає чимало інформації про походження, планування та функціонування міст, особливості життя в містах, роботу різних видів комунальних служб, формування міського бюджету. Авторка привертає увагу читачів до того, що люди часто мають особливі потреби, які варто враховувати у міському просторі, — як-от світлофори для людей з порушеннями зору чи зручні з'їзди для осіб на кріслах колісних. Також зі сторінок постає теза про можливість дитячої участі: неважливо, скільки тобі років — навіть наймолодші діти можуть бути свідомими містянами і відігравати вагомую роль у житті свого міста.

У другому, доповненому виданні з'явилися нові розділи: про міста в час війни, про партнерство між містами, про інклюзивність простору для всіх мешканців і про зв'язок міст із природою. Завдяки цьому виданню можна обговорити питання безпечної поведінки, переселення, волонтерства і повоєнної зміни міст з урахуванням нових потреб громади. На сторінках згадані важливі події, події та символи українського спротиву. Авторка наголошує: «Нашу культуру, мову, пам'ять про українських героїв не можна так просто “зафарбувати”, адже місто — це насамперед люди. Тому важливо добре знати нашу історію, де б ми не були — щоб повернувшись до звільнених міст, ми відновили їхній зв'язок із минулим та разом творили майбутнє!».

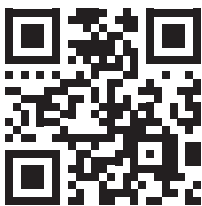
Коментар психолога:

Вже починаючи з читання назви, можна міркувати разом із дитиною над темою відповідальності. Що означає — у міста є Я? Як змінюється сенс від зміни акцентів: у мене є місто чи у міста є Я? Чи є те, що особисто я можу зробити для свого міста? Що більше відповідальності ми здатні брати на себе, то більше ми відчуваємо сили. Ми можемо також запитати дитину — як тобі самій/самому здається: на що ми можемо вплинути у нашому місті? Важливо не просто читати книжку, а зупиняючись на кожному розділі, згадувати — як це виглядає в нашому місті, а як це відбувається в нашій родині. Можна міркувати й обговорювати, з чого складається бюджет міста, а який бюджет — у нашої конкретної родини. Показувати, як відбувається голосування у громадському бюджеті. Все це потрібно для розуміння практичних вчинків, які ми можемо робити: важливо, щоб ця книжка не залишилася просто прочитаною книгою, а щоб те, про що ми прочитали, переростало у дії.

У нове видання посібника внесені розділи про воєнний час. Про волонтерів, про те, як люди можуть змінювати історію міста. Про героя Романа Ратушного. Саме цей розділ підкреслює те, що в найскладніші часи ми можемо і маємо впливати на своє життя і на життя наших міст.

Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/kwYV7iEf>

Вікування: **9+****Теми:** евакуація, переселення, ракетні обстріли, біль, зцілення, сила, одужання після травми, подолання стресу

Оля Русіна
АБРИКОСИ ЗАЦВІТАЮТЬ УНОЧІ

обкл. Катерини Сад. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 144 с.

Анотація

«Абрикоси зацвітають уночі» — повість про дорослішання дитини в умовах війни. Вперше ми зустрічаємо Устима на лінії розмежування — й одразу поринаємо в його життя, з дитячими пригодами, іграми й геть недитячими тривогами. А що, як росіяни наступатимуть і їм із рідними доведеться покинути свою домівку? Ми бачимо, як Устим поволі втрачає свободу пересування, адже обстріли посилюються, все більше часу його родина проводить у підвалі. Проте водночас спостерігаємо, як навіть у найменш сприятливих для дитинства умовах дитина залишається дитиною — допитливою, доброю, співчутливою, з безкінечною вірою в дива. Адже це диво — що можна подружитися з безпілотником? Дати йому ім'я Ел і розмовляти з ним про все-все.

Наприкінці повісті родина Устима таки переїжджає. У нього з'являється сестра й новий дім у Дніпрі. Хлопчик, який дружив із безпілотником, виростає, але не втрачає віру — ба більше, він зуміє передати цю суперсилу своїй сестричці.

Коментар психолога:

У цій книзі відчутний перетин реальності та уяви. Оживлений безпілотник, який може відчувати. Одинокий безпілотник — і одинокий хлопчик Устим, який живе біля місця бойових дій, ходить до школи, сумує за друзями, що поїхали з міста, ставить собі ті ж запитання, що й більшість дітей. Війна у дорослих і дітей підсилює відчуття самотності. А безпілотник шукає того, до чийх рук звик. Намагається повернути втрачене — як і всі ми під час війни. Разом із безпілотником ми обережно пролітаємо повз спогади про руйнування, які несе війна. Якщо при читанні ви побачите, що дитина починає сумувати, запитайте її — можливо, вона хоче поділитися спогадами чи роздумами. Ви самі можете почати розмову про те, що вам пригадалося під час читання. Наприклад, про втрати і подвиги захисників. Завдяки безпілотнику ми знайомимося з військовими, і безпілотник ставить їм такі прості запитання, які, мабуть, хотіли б поставити їм діти. Можливо, діти також про це запитали б, але не змогли собі дозволити цього або не зуміли так сформулювати. Ви можете поцікавитися у дитини, про що вона запитала б військового. Є ще одна дивовижна річ, що стосується образу безпілотника: його можуть бачити лише ті, хто вірить у казки. І, можливо, ті, хто, як і він, відчуває самотність.

Абрикос у творі — також окремий герой: «— Чого воно не цвіте? — Сем кивнув головою у бік абрикосового дерева неподалік. — Пора би вже. Химерно, скажи? Усе цього року якимось не так, як раніше. / — Ну, ще рік тому не було війни, — зауважив Майстер. — У мене є теорія. Що життя під час війни стає... ніби непомітнішим. Ховається. Але ніколи не припиняється. Люди менше сміються вголос, але продовжують усміхатися. Ліхтарі у містах загоряються пізніше. А дерева зацвітають уночі, поки ніхто не бачить...». Хлопчик чекає на цвітіння абрикосів, як на повернення до відчуття нормальності, до відчуття старого життя. І при читанні ми можемо разом із дитиною поговорити про те, що наше життя під час війни то сповільнюється, то прискорюється, але точно не зупиняється.

У книзі авторка торкається також теми переселенців — і в одному з розділів міститься просто-таки алгоритм того, як розповісти дитині, чому в її квартиру приїжджають інші люди. Крім того, тут є міркування дитини про смерть, і оповідь про перший досвід зустрічі зі смертю знайомої — авторка дуже влучно передає хвили почуттів і потреб дитини в цей час. А ще книжка вміщує багато інших шарів і тем: як поговорити з дитиною про появу молодшого братика чи сестрички, як підготувати до переїзду, як торкнутися теми Бога та віри, як зустрічаються два таких

різних світи — світ і світосприйняття тих, хто бачив війну, і тих, хто жив у безпеці й не чув вибухів; яка може бути реакція на тригери (на звук феєрверку). І як ми разом із абрикосом обов’язково розквітнемо.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/9wYV7bbj>

Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/7wYV7KwP>

Вікування: **9+**

Теми: тато військовий, Батьківщина, волонтери, герої, діти на війні, евакуація, життя, смерть, свобода, повітряна тривога, фейк, ветерани, перемога

Євген Степаненко, Соломія Степаненко
АБЕТКА ВІЙНИ

іл. Світлани Фесенко. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. — 144 с.

Анотація

Чесна розмова тата-військового зі своєю донечкою у форматі листування відкриває величезне поле тем для розмов — про війну та любов, смерть і життя, щастя і перемогу. Цей діалог розпочався ще 2015 року, проте всі сенси, ословлені в цьому листуванні, актуальні й нині. В листах дівчинка розповідає про своє життя і запитує тата про життя на війні. Щоб листи не загубилися, дівчинка кожен лист починає з літери абетки, за порядком. Традиційно абетка починається з літери А, а саме з запитання «А коли закінчиться війна?». Відповідь на це та інші недитячі запитання доводиться шукати дорослим і нині. Дівчинка питає тата, як стати волонтеркою, чи є на війні діти і яка на смак на війні їжа, як розрізняють військові своїх і чужих, що таке свобода, смерть і тиша.

«Абетка війни» не вчить літер, це абетка сенсів. Ця мудра і щемка розмова найрідніших людей є чудовим прикладом та інструментом для дорослих у пошуках відповіді на питання «Як говорити з дітьми про війну і мир».

Коментар психолога:

«Світ влаштований дуже просто. У самому центрі світу — наш будинок, у якому живу я, моя мама, тато та всі наші тварини. Будинок стоїть на самому вершечку гори, з якої видно все місто». Так починається це листування тата з донькою. З питання на літеру «А» — «А коли закінчиться війна?». Світобудова дитини починається з неї, її рідних, її дому, її іграшок. Цей діалог допомагає не втратити відчуття цієї світобудови. Кожен лист — літера алфавіту, а вся книга — абетка війни, абетка любові та близькості.

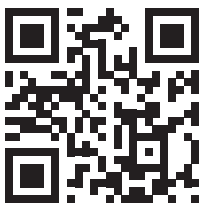
В книжці поєднані гумор і глибина, складні теми й зрозумілі для дитини приклади: як-от гра з Барбі й повернення її «до служби» вже у вигляді іграшки з протезом. Тут є розповіді про волонтерів та їхню неоціненну роботу, про те, хто такі справжні герої і на кого вони схожі, про те, чи буде тато іншим після війни — як його донька, що пофарбувала волосся в зелений колір. І ще — як бути з ненавистю, і чому розплакався однокласник, коли дівчинка запитала його про Крим.

«Щоранку і щовечора, щодня і щоночі дорослі діти одягають свої бронезилети, заряджають зброю і йдуть збирати докупи ці друзки щастя, відновлювати те, що було ще зовсім недавно єдиним цілим. Діти на лінії війни не вибирали війну. Вони в ній народилися, пішли в садочок чи в школу або закінчили школу чи університет», — ідеться в книжці. Кожна наша дитина на війні має свою Абетку війни. Всі запитання дівчинки знайомі нашим дітям. А всі відповіді батька — без загравання, дорослі, мудрі, як літера «Ь», яка не має звуку, чи як уміння обіймати всіх щастям, — можуть бути важливими й для наших дорослих.

Після читання книжки ви можете з дитиною створити свою «абетку»: важливих питань, чи абетку близькості, чи абетку стійкості. Можна використати цю ідею, щоб обмінюватися короткими повідомленнями з близькими, які зараз на фронті, щоби підтримувати контакт і відчуття саме близькості.

Лінк на аудіокнигу:

<https://cutt.ly/dwYV77yZ>

Вікування: **10+**

Теми: тато військовий, поранення, біль, ПТСР, повернення з війни, зцілення

Олександр Корешков
МІЙ ТАТО ПОВЕРНУВСЯ З ВІЙНИ

іл. Олександра Корешкова. — Київ: Spring Comics, 2023. — 40 с.

Анотація

Сержант із позивним «Котяра» після поранення в бою повертається до родини, де на нього чекають дружина і діти. Внаслідок напруги й тотальної концентрації на війні повернення до мирного життя дається чоловіку непросто. Так само його родина має усвідомити, через що пройшов їхній тато, і відповідним чином змінити деякі звички. Допомогти родині у цій справі може центр ветеранів, куди Котяра звертається після сильного нападу роздратування.

«Мій тато повернувся з війни» — невеликий комікс для дітей від 10 років. Видання має динамічний сюжет та чудові ілюстрації, завдяки яким книжку легко осилать навіть ті діти, які не люблять читати. Ця історія спрямована на допомогу в порозумінні сім'ям військових, адже участь у бойових діях — це досвід, який

суттєво впливає на психіку людей, і їхнім родинам потрібно знати, що такі люди часом потребують особливого ставлення. Але так само і колишнім військовим доводиться наново звикати до цивільного життя, і для цього потрібно знати, як допомогти собі адаптуватися у нових умовах. Видання створене з турботою про сім'ї військових і вчить, як родинам разом діяти на шляху повернення від війни до мирного життя.

Коментар психолога:

Герої цього коміксу — військовий, який після поранення повертається додому, його дружина та діти-підлітки, військові, що працюють у центрі допомоги ветеранам, а ще — КІТ. Саме Кіт, якого військовий привіз із собою з війни, стає провідником між його внутрішнім станом і «мирним» світом. Саме він пояснює дітям, що тато повернувся з війни фізично, але йому потрібна допомога, щоб і емоційно він зміг повністю повернутися додому.

Цей твір важливо продивитися самим військовим, бо він дозволяє усвідомити, що саме може стояти за їхніми реакціями. В коміксі є «техніка безпеки» для всієї родини: розповідається, чого точно не можна робити (наприклад, підходити неочікувано, звертатися чи торкатися зі спини), а також дається зрозуміле й тактовне пояснення — тато весь час мав підтримувати контроль. Він і зараз намагається контролювати все поруч із ним, і несподіваний звук чи доторк для нього — сигнал того, що він має подбати про свою безпеку.

В цьому коміксі ретельно продумані деталі, опрацьовані форми, кольори, тексти — все підготовано так, щоб він не викликав ретравматизації у самих військових і травматизації в родин.

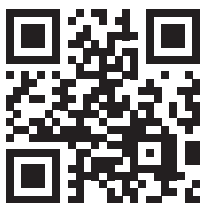
Також тут докладно показана робота центру ветеранів — для того щоб зняти супротив чи почуття сорому перед звертанням по допомогу. Зображено, що там може бути: спорт, психотерапевтичний супровід, арттерапія. Обережно розповідається про людей з інвалідністю.

Комікс має дати всім відчуття підтримки.

Зараз команда працює над наступною частиною — «Моя мама повернулась з війни».

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/VwYV5Ut2>

Вікування: **11+**

Теми: біль, зцілення, сила, одужання після травми, боротьба добра і зла, розлучена родина, геноцид, Голокост, антисемітизм, смерть батьків

Надійка Гербіш
МИ ЖИВЕМО НА КРАЮ ВУЛКАНА

іл. Олени Лондон. — Київ: Портал, 2020. — 64 с.

Анотація

«Ми живемо на краю вулкана» — дуже сильна метафора в назві повісті Надійки Гербіш. Тут і про очікування катастрофи, і про те, як «між крапельками» намагаєшся її уникнути — сховатися, вижити, зберегти себе у світі, в якому в будь-який момент може початися руйнація. Життя оповідачки, єврейської дівчинки Естер зі Збаража, спочатку згортається до маленького приміщення в гето, а тоді згущується до простору між ліжком і матрацом, під яким вона ховається від німецьких солдатів.

Це історія про Голокост на території сучасної України — і попри все авторка зуміла зробити її життєствердною. Ми читаємо повість від імені дівчинки, що вижила. Дівчинки, яка наприкінці твору вирушить на пошуки свого брата і неодмінно його знайде.

Коментар психолога:

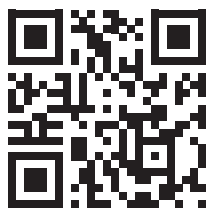
Це історія єврейської дівчинки Естер, яка під час війни 1941 року мала покинути свій дім, щоб урятуватися від фашистів. Історія про те, як можуть почуватися люди різних націй, про антисемітизм та про прийняття і підтримку, про страшне гето. А ще про важливість залишатися собою і не втратити себе. Ось — про брата Естер: «Якуб тепер завжди такий. Вечорами він читає книжку і вчить якусь дивну мову, есперанто. І вдосвіта теж. Гнівається, говорить, що ніхто не відбере в нього права бути людиною, ніхто не втопче в багнюку його мрій і майбутнього. Що вони ще заплатять за те, що зробили. / — Війна не вічна, — каже Якуб. — Вони неодмінно програють».

Це сильна і зворушлива книжка. Не тільки про виживання, а саме про збереження себе і життя. Про те, що в пам'ять про тих, хто помер, хто загинув, хто робив усе, щоб ми були в безпеці, ми маємо жити і продовжувати життя. Жити на краю вулкана — напевно, це означає жити не тільки біля самої небезпеки, це ще й мати цей вулкан всередині себе. І він колись має заснути.

Цю книгу важливо прочитати дорослим. Під час читання з дітьми потрібно зупинятись і спостерігати за станом дитини. Робити акцент на тому, що ми разом, що ми зберігаємо одне одного своєю любов'ю і силою, і що ми несемо в собі цю силу життя. Всі війни завершуються, і вулкани згасають.

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/uwYV51Ma>

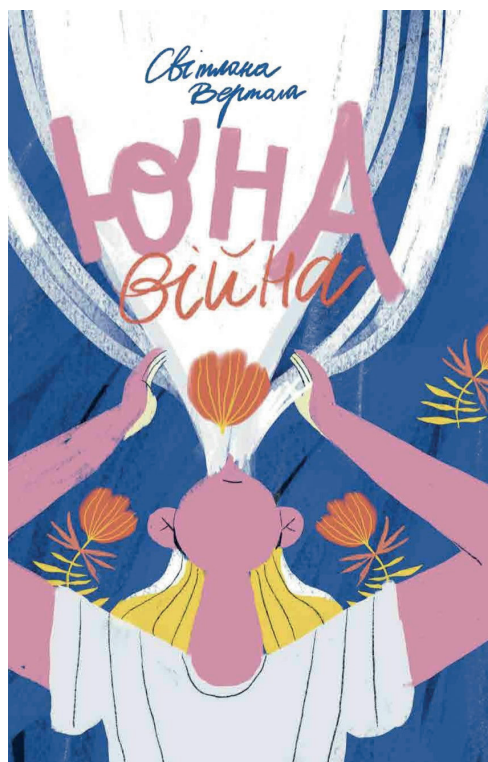

ВИДАННЯ ДЛЯ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Вікування: **14+**

Теми: евакуація, переселення, окупація, вибір, дім

Світлана Вертола
ЮНА. ВІЙНА

іл. Анастасії Ярощук. — Чернівці: Чорні вівці, 2022. — 192 с.

Анотація

Історія підлітків Юни та Роми починається ще в 2013 році в Іловайську. Революція гідності, окупація Криму та рідного міста ставлять закоханих перед вибором: залишатися в невизнаній республіці чи їхати в Київ, бути вірними собі чи зрадити кохання і свою країну? Зрештою Юна з батьками їде до столиці, знаходить там нових однокласників і друзів, закохується. Рома ж залишається в окупації, сердиться на Юну, що та в безпеці, але намагається якось підтримувати стосунки на відстані. Зрештою між закоханими наростає непорозуміння, виникають образи і зрада. Повесть написана від перших осіб: по чергово Рома та Юна розповідають її зі свого боку. Цей хід допомагає краще зрозуміти мотиви, почуття та вибір кожного з них.

Наскрізними темами повісті є вибір і втрата дому. Багато реалій, з якими стикаються підлітки на окупованих територіях, читаємо в роздумах Роми. Це і неможливість чи небажання залишати дім і виїжджати з окупації, і дружба та навчання в умовах, коли невідомо хто є хто, і патріотизм та необхідність обирати країну. В думках Юни ми читаємо про непевність і страх неприйняття на новому місці, про пошук нових друзів, втрату старих і зраду коханого. Історія Юни і Роми викликає багато емоцій та запитань, які виникають як у тих, хто виїхав з окупованих територій, так і в тих, хто там залишається.

Коментар психолога:

Шістнадцятирічна дівчина Юна — в кімнаті з м'якими іграшками й очікуванням дорослої любові. Шістнадцятирічний хлопець Рома — розчарований стосунками з батьком, шукає себе в житті й любові. Це щира історія двох людей, які дорослішають. Різниця дружби, кохання, закоханості, перший секс. І Майдан. Реакція на події на Майдані дітей і дорослих, які є поруч із ними. Очима підлітків ми спостерігаємо за розділенням поглядів у родинах і серед друзів, за тим, як розповсюджуються фейки про події в Іловайську в 2014 році. Все, що відбувається в країні, тісно переплітається зі стосунками Роми і Юни. Почуття, щирість, зрада, розділення, втрата, нове кохання, надійність... Завершується книга днем 24 лютого 2022 року. Але завершується надією.

Вікування: **14+**

Теми: евакуація, переселення, біль, тато військовий, ПТСР, зцілення, одужання після травми, Батьківщина, упередження, дружба, ідентичність

Надійка Гербіш
ЯБЛУКА ВІЙНИ

іл. Софії Томіленко. — Київ: Портал, 2020. — 80 с.

Анотація

Повість «Яблука війни» Надійки Гербіш порушує чимало важливих дорослих тем — життя після війни, чи то пак між війнами, жіноча емансипація. Історія показує час після Першої світової війни, проте в ній добре вгадуються емоції, з якими стикаються й сучасні родини. Сім'я дев'ятирічної Софійки емігрувала з Жовкви до США, однак привезла з собою «у валізах» свої травми війни. Тато бореться з ПТСРом і картає себе за те, що він у безпеці, а його побратими виборюють замість нього свободу, мама намагається обрости друзями й віднайти втрачену радість. За всім цим ніби збоку спостерігає Софійка, яка попри все живе своє нове

життя, вчиться дружити і зберігати свою ідентичність у цьому американському «melting pot».

Попри вікові рекомендації видавництва, радимо читати цю книжку підліткам і дорослим.

Коментар психолога:

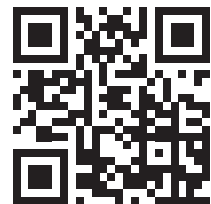
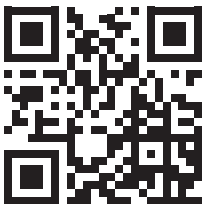
Ця книжка кожною своєю сторінкою — про стійкість. Стійкість маленької дівчинки Софії, яка з батьками переїхала в іншу країну, стійкість її мами: «Радіти — означає перемагати. Жити — означає перемагати. Думати про майбутнє — означає перемагати. Готувати закрутки на зиму — означає перемагати. Добре вчитися — означає перемагати! Іди і зроби уроки», — любила казати вона. Коли ми не знаємо, що робити, то маємо робити маленькі дії. І вони вже будуть нашими маленькими перемогами.

Коли дорослим важко — діти не можуть цього не відчувати. Юній дівчинці було боляче від татового болю і від маминої стійкості. У батька головної героїні, бійця Української галицької армії, схоже, ПТСР, дівчинка та її мама теж пережили травматичні події Першої світової війни: «Після війни він нечасто усміхався, його очі весь час неспокійно бігали, інколи він кричав уві сні. До війни тато з мамою часто танцювали й безперестанку сміялися — так мама розповідала Софії. Вона казала, що тато має лагідну й веселу вдачу і що колись він, справжній, неодмінно повернеться. А поки що з ними було лише його тіло, напружене і невтомне. Справжній тато десь іще бігав у вогких траншеях, шукаючи там себе і загублений світ, який годі було знайти». Тепер родина адаптується до життя в Америці. Софійка читає листи, які зберігала її мама, — і занурюється в історію життя невідомих для неї людей.

Ця історія — про силу, важкість, складний шлях відновлення. І намагання не загубитися та не загубити в цьому себе й одне одного.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/NwYV63hu>

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/1wYBqyP6>

Вікування: **14+**

Теми: боротьба добра і зла, міфологія, історія, Київ, відновлення справедливості, перемога, захист свого міста, герої, розлучення

Олена Захарченко
МЕТРО ДО ТЕМНОГО МІСТА

обкл. Тетяни Баковської. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 232 с.

Анотація

Ця книжка поєднує реальність сучасних київських підлітків та світ фантастичних істот української міфології, що живуть у Іншому Києві, паралельному вимірі нашої столиці, потрапити до якого можна крізь закинуті тунелі київського метро. Чотирнадцятирічний Марко переживає через родинні проблеми — розлучення батьків. Він полюбляє досліджувати підземелля та закинуті будівлі, тож одного дня отримує повідомлення з Іншого Києва, яке ще потрібно розшифрувати. Зрештою виявляється, що обидва міста — Інший Київ і наш Київ — під загрозою. Небезпека — темні московські сили. Персонажі української міфології (та історії) разом із Марком і його друзями стають до боротьби з темними силами і, звісно ж, отримують перемогу. У результаті низки карколомних подій головний герой

також дізнається важливу таємницю про свою родину, яка підтверджує його унікальність і повертає відчуття родинної любові.

Коментар психолога:

Це фентезі про війну Демона хаосу й темних сил — і сил, що оберігають Київ. Дивно чути назви реального Києва, вплетені у фантастичний сюжет, і те, як війна «сил хаосу» впливає на світ людей. Русалки, кікімори, повітрулі, лицарі, дракони. Усі вони, з одного боку, лише фантастичні істоти, але з іншого — в їхніх ролях і словах є те, що саме зараз має силу для нас і наших дітей. Напевно, за сюжетною фантастичною історією містяться також думки про те, як не пустити хаос у свій внутрішній і зовнішній світ та перемогти в цій війні.

Головні герої, яким судилося стати головними рятівниками, весь час кажуть, не визнаючи своєї ролі: «Та я просто людина». Але при цьому беруть на себе відповідальність, визнають свою унікальну силу — й перемагають. І кожен із читачів може відчути — можливо, і в ньому/ній є прихована сила, здатна допомогти їм урятувати «свій світ». А ще головні герої — син-підліток і його мама — стають після випробувань ближчими.

Є слова, сказані одним із героїв, які можуть стати внутрішнім девізом для читачів: «— Отже, — говорив тим часом Біч, — паніка скасовується. Не поспішайте бути лояльними до ворога, не поспішайте догоджати ворогу, ми тепер не безсилі, ми маємо надію — певну надію! — на допомогу! Йдемо і робимо поки те, що можемо, — заспокоюємо людей, скільки стане сили».

Лінки на рецензії:

<https://cutt.ly/fwYBqTZn>

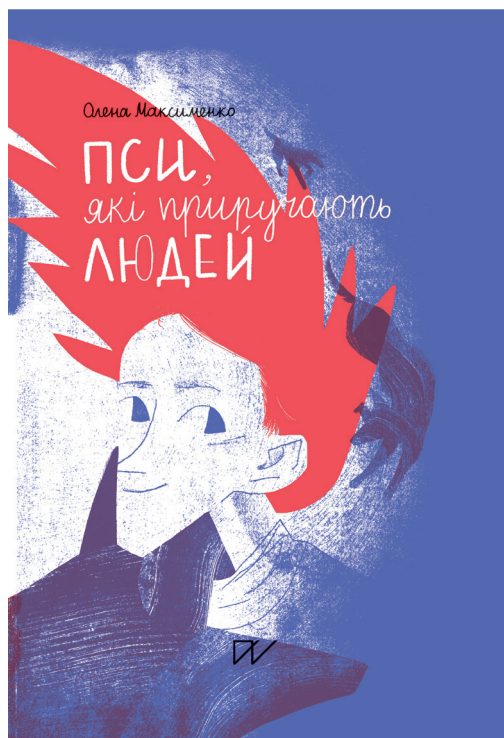

<https://cutt.ly/xwYBqFu2>

Вікування: **14+**

Теми: страх, подолання страху, наближення війни, переселення, ракетні обстріли, повернення додому, діти на війні, тварини, волонтери, добровольці, школа, ПТСР, терапія, булінг, розлучення, смерть, руйнування будинка, допомога, дружба

Олена Максименко

ПСИ, ЯКІ ПРИРУЧАЮТЬ ЛЮДЕЙ

іл. студії «сері/граф». — Київ: Портал, 2021. — 128 с.

Анотація

Події повісті розгортаються на початку російсько-української війни на Сході України. У центрі сюжету — життя звичайних українських підлітків у прифронтовому містечку. Головна героїня Мірка боїться собак. Вона чує всі розмови батьків про небезпеку, спостерігає за їхнім намаганням вирішити — їхати чи залишатися, чує перші вибухи. І переживає те, що переживають підлітки під час війни. Самотність, намагання знайти своїх і знайти себе. Дівчина проходить крізь погіршення стосунків із давньою подругою Ганею, намагається допомогти хлопцеві-переселенцю Мирославу, протистоїть харизматичній Каті. Важливою для неї

подією стає зустріч із парамедикинею Ксеною: вона приходить у Мірчин клас, аби провести урок із тактичної медицини й безпеки. Це — один із вагомих акцентів книжки. Також тут зображені інші гострі теми, пов'язані з війною: тема людей, що були вимушені шукати нові місця для проживання, показана через події нашої історії та через досвід головних героїв і їхніх родин; тема впливу війни на людську психіку. У містечку тривають обстріли, вся громада допомагає літній жінці, яка втратила дім, разом люди ховають чоловіка, котрий загинув... Під час чергового обстрілу шкільна улюблениця собака Найда отримує поранення, тож Мірка, долаючи свій страх собак, допомагає врятувати її життя. Книжка завершується на ноті віднайдення порозуміння у класі та на відчутті легкості від подолання давнього страху.

Коментар психолога:

Ця книжка про те, як це — бути підлітком під час війни, і читачі впізнають себе: «Слід зазначити, що в ній, Мірці, жило маленьке хиже звірятко. Іноді воно вилазило назовні й боляче кусало. Дівчинка не завжди зміла його в собі стримати, а тому часто могла бовкнути щось злюче раніше, аніж встигала подумати, і через це виходив клопіт із друзями й рідними. Іноді навіть з учителями».

А ще в цій повісті — багато важливих акцентів, про які необхідно поміркувати і пам'ятати. В історії підлітка Мирослава з Донецька ми бачимо: «У них узагалі не було заведено говорити про складні речі. Так виходило, що кожен лишався зі своїми жахіттями сам на сам». А в родині головної героїні Мирослави вважається: «Якщо проблему можна вирішити за допомогою морозива й обнімашок — значить, це не проблема».

У формі, що буде простою для підлітків, розповідається також про те, хто такі парамедики, що таке протокол MARCH, яка може бути терапія (за допомогою собак, коней), що таке ПТСР. У книжці йдеться про довіру, кризи в родині, смерть, кохання, українську мову на Донбасі й силу, яка долає страх.

Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/qwYBwqo8>

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/QwYBwdCi>

Вікування: **14+**

Теми: патріотизм, захист свого дому, боротьба добра і зла, вибір, Батьківщина, кордони

Тетяна Рубан
НА ПІВНІЧ ВІД КОРДОНУ

іл. Софії Сулій. — Київ: Наш Формат, 2021. — 176 с.

Анотація

У цьому романі йдеться про «п'ятиденну» війну в Грузії, проте події дуже суголосні з сучасними українськими реаліями. На тлі вторгнення російських військ тут зображено дорослішання трьох підлітків. Дівчина Ната обожноє малювати, але мама бачить у ній гімнастку. Юнак Серго змушений самотужки турбуватися про свою родину, адже батько пішов з іншими чоловіками партизанити проти чужинців. Підлітка Лалі прагне помститися татові за те, що батьки розлучилися. Кожен із них по-різному переживає і бачить цю війну, проте всі так чи інакше причетні до неї, осмислюють її, розмірковують про патріотизм та неможливість лишатися осторонь, коли на твої кордони зазіхають.

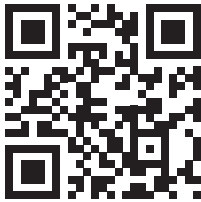
Коментар психолога:

Цю книжку варто обов'язково прочитати дорослим! Вона дасть інший погляд на нашу турботу, на наші тривоги, на те, як ми втілюємо свої мрії через дітей, і те, якими ми іноді буваємо егоїстичними. У ній є важливі нагадування, що наші жертви дітям не потрібні, звучать теми про те, як діти переживають розлучення, що таке війна і що таке щирий патріотизм. Також ця книжка — про російських «миротворців» і близькість війни. І про Мир. Дуже важливі фрази, на які варто звернути увагу: «Правда — це зброя», «Обставини, які підкидає тобі життя — це не ти, ти — це твоя реакція на ці обставини», «Хліб, як сонце. І у ньому є історія».

Я зараз «призначаю» цю мудру книгу сім'ям.

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/YwYBwXTV>

Вікування: **15+**

Теми: образ ворога, країна-агресор, сила, походження зла, боротьба добра і зла, ненависть, неоголошена війна, цінності, зрада, втрата

Володимир Аренев

ПОРОХ ІЗ ДРАКОНОВИХ КІСТОК

іл. Олександра Продана. — Харків: АССА, 2015. — 288 с.

Володимир Аренев

ДИТЯ ПСИГОЛОВЦІВ

іл. Олександра Продана. — Харків: АССА, 2018. — 416 с.

Анотація

Сімнадцятирічна Марта не любить, коли її називають «Відьмою», але все ж визнає — певні надприродні вміння вона має. Наприклад, уміє нейтралізувати страшенно небезпечні (і шалено дорогі!) кістки дракона. Що з них робитимуть далі — ліки, отруту для щурів чи психотропну настоянку, — Марті байдуже. Єдине її бажання — заробити гроші, вступити у столичний університет і назавжди вирватися з провінційного Нижнього Ортинська, де в неї ненависна мачуха, батько, який повернувся із «заробітків» геть дивним, і загалом гнітюча атмосфера заборон і страху. Та, виявляється, шлях Відьми не такий і простий. Особливо коли вона вміє мислити не так, як заповідають носії влади.

«Порох із драконових кісток» та «Дитя песиголовців» — перші дві книги наразі незавершеної фантастичної трилогії «Сезон Кіноварі». Це насичене подіями міське фентезі, у якому підлітки живуть в атмосфері тоталітарного, часом навіть антиутопічного світу й намагаються якось із цим впоратися. Тема війни постає у творі не одразу, але з кожним розділом лунає все гучніше. Зрештою читачі усвідомлюють: Марта живе в країні, яка пішла неоголошеною війною на сусідню. Завдяки цим книжкам старші підлітки знайдуть відповідь на питання, чому певні країни нападають на інші, чому одні їхні мешканці спокійно ідуть вбивати, а інші не перешкоджають. Також у тексті постає чимало ціннісних, етичних і психологічних питань: про батька, який повернувся із загарбницької війни живим мерцем, про те, як твориться і підживлюється ненависть до тих, на кого напали, і як діяти, коли ти не погоджуєшся з атмосферою ненависті у суспільстві.

Коментар психолога:

Окрім фентезійного сюжету, в цій книзі ми побачимо цілком реальні думки, події та складні підліткові теми:

- тривога перед майбутнім — головна героїня Марта збирає гроші на навчання, мріє виїхати зі свого міста, вона максималістка і вважає, що може розраховувати тільки на себе;
- школа — в якій іноді нудно, іноді нестерпно;
- незадоволення своєю зовнішністю — Марта дивиться в дзеркало і часто дуже критична до себе;
- прихована, неоголошена війна, на яку поїхав тато, наче на заробітки, і повернувся з ознаками ПТСР, але потім з'ясувалося, що він «мертвий», але «оживлений»: «Пішов на війну він один, а повернулися наче дві людини в одному тілі»;
- труднощі в стосунках із мачухою, одночасно ревність, недовіра і примирення;
- потреба ризикувати, до якої схильні підлітки;

- роздуми про різне: «Чому я маю робити те, чого не хочу, те, що мене при-нижує?»;
 - думки про добро і зло: «Зло дуже конкретне. Це те, що завдає одна людина іншій, свідомо, розуміючи, які будуть наслідки»;
 - дружба, скорбота за мамою та пошуки себе.
- Усі ці й набагато більше тем ословлені в цій книжці.

Лінки на рецензії:

«Порох із драконових кісток»:

<https://cutt.ly/QwYBefgi>

«Дитя песиголовців»:

<https://cutt.ly/2wYBeG3U>

Лінк на безкоштовну аудіокнигу:

<https://cutt.ly/BwYBe0na>

Вікування: **15+**

Теми: переселення, біль, відновлення справедливості, захист свого дому, ракетні обстріли, руйнування будинка, діти на війні, упередження, ненависть, булінг, цькування

Юлія Ілюха
ЗЕРО

Харків: Ранок, 2023. — 224 с.

Анотація

«Зеро» — це повість про Попелюшку, якби та народилася десь у 2000-х на Донеччині й зростала під час гібридної російсько-української війни. Головна героїня, п'ятнадцятирічна Ліля, мешкає з токсичною матір'ю в «сірій зоні». Дія розгортається за кілька років до повномасштабного вторгнення росії в Україну у віддаленому хуторі неподалік від фронту, а також на Салтівці, тоді ще безпечному й заможному районі Харкова.

Ліля — насправді Лайла, саме таке ім'я їй дав батько при народженні. Батька дівчина не бачила, проте вона щодня пише йому листи. Лайла дуже відрізняється

зовні від її оточення: її шкіра темна, однолітки у школі дражнять її «чорномазою» і «мавпою». Із друзів у неї тільки Дімка — кульгавий однокласник, якого також цькують у школі. Перед нами — шкільна історія, соціальна драма й казка про пошук своєї родини з відносно щасливим завершенням (одного з батьків дівчина втрачає, але натомість знаходить іншого).

Крім того, що дівчина потерпає від булінгу (учителька математики назвала її «зеро», себто «нуль», і саме так визначає сама себе героїня), її життя постійно під загрозою: час від часу їй доводиться ховатися від обстрілів у погребі, частина територій села замінована, будинки на її вулиці переважно покинуті. До всього, в будинку дуже скромні умови: часто бракує їжі, немає централізованого опалення й водогону. Дівчина живе в бідності й мріє про кар'єру стюардеси, однак її матір натомість мріє віддати доньку в училище і чимшвидше влаштувати власне життя. Так вони обидві потрапляють у Харків — де кожна своїм способом отримує бажане, хоч і порізно.

Варто мати на увазі, що в книжці описано сцену сексу, а також епізоди торгівлі наркотичними речовинами й домагання до неповнолітньої. Стосунки Лілі-Лайли з матір'ю вкрай болісні, їх варто розкрити в розмові детальніше. Запитання, що можуть хвилювати читачів:

1. Чи завжди батьки люблять своїх дітей?
2. Дорослі також помиляються. Чи маєш ти право на помилку? Чи бувають непрості помилки?
3. Як підготуватися до важливої розмови? Як сказати те, що насправді хочеш сказати?
4. Як поводитися в ситуації, коли тобі загрожує сексуальне насильство?
5. Як повідомити про те, що тебе цькують у школі?

Коментар психолога:

Ця книга, мені здається, обов'язкова для читання дорослими. Вона безжально чесна й одночасно кришталево-ясна. В ній дуже докладно описано, якими ми не маємо бути поруч зі своїми дітьми, і як наші знецінювальні слова стануть їхніми внутрішніми голосами.

Історія дівчини починається з того, що вона втратила свідомість, коли розв'язувала задачу на уроці математики. Втратила свідомість — як втратила відчуття свого місця, своєї сили. Вона сама про себе казала, що вона — Зеро. Одинок підлітка. Її дитячі спогади — війна та самотність: «Мама ніколи не гладила по голові». Мама займалася своїм життям, бабуся лише приводила до школи й вела зі школи, ніхто не піклувався, щоб дівчина навіть поїла перед школою. Напевно, найскладніше, коли дитині погано, і вона робить усе, щоб не звертатися по допомогу до близьких. Це чесна книжка, в якій багато болю — від булінгу, від війни

й небезпеки, від безнадії та самотності. Болю, який дитина має вивільнити. І водночас у книжці є багато надії.

Будьте уважними: якщо дитина переживає гостру фазу горювання, депресію, книжка може загострити цей стан.

Лінк на безкоштовну книгу:

Книжку можна безкоштовно прочитати в додатку «Бібліотека для всіх» (Library for all): <https://cutt.ly/pwYBrkDw>

Лінк на рецензію:

<https://cutt.ly/UwYBrOm5>

Вікування: **15+**

Теми: евакуація, переселення, біль, зцілення, сила, одужання після травми, подолання стресу, втрата друга, відновлення справедливості

Тетяна Стрижевська
ЛІНІЯ ТЕРМІНАТОРА

обкл. Марії Луцак. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. — 416 с.

Анотація

Лінія термінатора — це термін із астрономії, лінія, що відокремлює освітлену частину небесного тіла від неосвітленої (темної) частини. Називаючи так свій роман про дорослішання, письменниця Тетяна Стрижевська мовби натякає на те, що в житті героя книжки, сімнадцятирічного Бориса, станеться багато недоброго, проте разом із тим — чимало доброго і світлого. Перед нами — щоденник старшокласника, переселенця з зони АТО, і водночас — розповідь військового, який захищає нас на Сході України. Як Борис, якого цькували за те, що «втік», опинився на війні? Ми бачимо шлях героя — від малопривабливого й розбещеного юнака до вмотивованого чоловіка, який усвідомлено виконує свою місію.

Спостерігаючи за становленням Бориса, ми маємо нагоду запитати себе про те, де в нашому житті можуть бути ці самі «лінії термінатора»? Де та лінія, що розмежовує темряву і світло? А ще лінія термінатора — також про те, що в житті водночас можуть бути погані й добрі часи, й інколи важливо зробити вибір і крок у той чи той бік.

Особлива увага: твір містить сексуальні сцени й брутальну лексику.

Коментар психолога:

Ця історія — про підлітка, життя якого розділилося на «до» і «після» переселення зі Сходу України. Про те, як його сім'я адаптується до нового місця, про те, як йому доводиться звикати до нової школи, про підлітковий бунт і сварки з батьками, про дружбу, сексуальність, пошук відповідей. І — пошук надії.

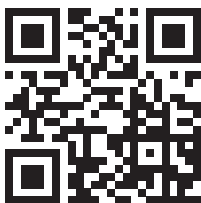
У книжці є теми любові, відповідальності, обману, віри, зради, ідентифікації. Також у ній ідеться про Голодомор, про історію зросійщення Сходу й про повернення собі історії, містяться роздуми про місію і Бога. А ще тут є чимало описів того, як родина проходить через кризи.

«У світі багато несправедливості. Наприклад, я залишився без дому, моя дівчина мене зрадила з моїм другом. В Україні війна. Моя бабця вірить у “руський мір”. Мій батько слабкий до чарки. Моя мама — мегера. Я запав на дівчину, якій на мене по...».

Головний герой видає себе за іншого і починає листуватися з однокласницею. Він несподівано дивиться на себе збоку, закохується. І ці стосунки допомагають йому перейти власну внутрішню Лінію термінатора. Але його кохана раптово вмирає, і хлопцеві знову доводиться проходити через лінію болю.

Лінк на огляд:

<https://cutt.ly/xwYBr5hY>

Вікування: **16+**

Теми: евакуація, переселення, біль, втрата друга, відновлення справедливості, захист свого дому, походження зла, боротьба добра і зла

Настя Мельниченко
МІЙ ДІМ — ВІЙНА

Вінниця: Теза, 2023. — 248 с.

Анотація

«Мій дім — війна» Насті Мельниченко — болісний і чесний текст. Дія відбувається в Донецьку, щойно захопленому сепаратистами й російськими найманцями. Нова «влада» неприховано винищує все українське, будь-який прояв інакшості, переслідує дорослих і дітей. Головних героїв троє; один із них наприкінці гине за проукраїнську позицію в перший рік гібридної війни росії проти України. У ході розповіді ми спостерігаємо за тим, як здавлюється кільце тоталітаризму на щойно окупованих територіях. Люди не знають, хто свій, а хто чужий, бояться виходити на вулицю, бояться вільно говорити, чекають обшуків і тортур так само, як чекали їх у часи окупації України советським союзом.

Чи не єдині, хто ще здатен чинити супротив, — група підлітків, які не знають імен одне одного, адже й вони не можуть нікому до кінця довіряти. Ці підлітки влаштовують підпільні прояви непокори — здебільшого малюють графіті на стінах міста. Проте одного разу вони замислюють масштабну акцію, щоб проявити тих, хто лишається на окупованих територіях, проте підтримує вільну Україну. На жаль, одного з них забирають «на підвал» і вбивають. Смерть друга тяжко переживає п'ятнадцятирічна оповідачка — Галя. Після цього її родина остаточно вирішує покинути рідний дім.

«Ця книжка для всіх, хто, хоч і відчуває себе “поламаним”, але насправді є міцними та сильними, — пише у присвяті авторка, Настя Мельниченко, яка й сама втратила дім навесні 2022-го. — Сильнішими всіх на світі. Цю книжку присвячую дітям, що бачили війну: із побажанням віри у себе, свою країну та майбутнє». Попри болісні події, фінал книжки оптимістичний. Головна героїня покидає своє місто, проте планує світле майбутнє: «Мені п'ятнадцять, і я їду потягом “Війна–Київ” з надією вивчитися на архітекторку, аби колись повернутися додому й відбудувати моє рідне місто».

Зверніть увагу: твір містить ненормативну лексику і сцени насилля.

Коментар психолога:

Це важка і правдива книга. І читати її потрібно поступово, робити паузи між частинами. Вона зіткана з історій-голосів тих, хто під час окупації різними способами (пошепки / піснями / графіті / малюнками) кричав: «Донбас — це Україна». Вона про тих і для тих, кому страшно, але хто не боїться: «Я зрозумів, як важливо змусити стіни говорити, коли ти сам не можеш. Через стіни я простягав руку тим українцям, які не наважувалися, які втрачали віру, які боялися. І вдома, сидячи в тривозі, очікуючи поганих новин, вони, можливо, думають: “Там десь є хтось, хто не боїться»». Вона і про те, як культура стає супротивом: «Музика теж може бути протестом, достоту як і вуличне мистецтво. Слово “Україна” у пісні раптом стає ніби кодовим словом для утаємничених. Слово “Україна”, проспіване цього грудня під головою Пушкіна, ніби підсвітило свою людину, оприявило її».

Ця книжка занурює в жах, відчай і силу тих, хто жив і живе на окупованих територіях. І не скоряється. Історія підлітків — з їхнім навчанням у школі, закоханістю, самотністю й новими сенсами. Діти війни не обирали таке життя. Не обирали жах і смерть — у книжці один із головних героїв загинув. Але саме вони свідомо обрали гідність. Якщо поруч із вами, дорослими, є родини, які вирвалися з Донбасу, які обрали жити в Україні, — вам важливо прочитати цю книгу, щоб хоч трохи розуміти їх і те, що вони можуть нести в собі.

ДОВГИЙ СПИСОК

**дитячих та підліткових книжок на теми війни та воєнного досвіду,
написаних українськими письменниками.**

**Ці видання вийшли чи заплановані вийти у світ до кінця 2023 року
(за інформацією від видавців).**

Видання розміщені в порядку зростання віку читача

1. Юліта Ран. Пес Патрон і Шкарпетковий монстр. – Харків : Ранок, 2023. – 32 с.
2. Володимир Чернишенко. Битва за місто. – Київ : Артбукс, 2022. – 36 с.
3. Зоряна Живка. Півник. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 36 с.
4. Ольга Купріян. Муркиця загубилася. – Сейни, Польща : Pogranicze, 2023. – 32 с.
5. Ірина Виговська, Вікторія Мурована. Хоробрі казки. – Харків : АССА, 2023. – 80 с.
6. Григорій Фалькович. Руді і Чумацький Шлях. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. – 72 с.
7. Ольга Купріян. Коляда з лицарями. – Київ : Портал, 2020. – 96 с.
8. Іван Малкович. Золотий павучок. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. – 26 с.
9. Оля Русіна. Тор – тракторець, що тягне танк. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. – 64 с.
10. Упор. Оксана Давидова. Героям слава! Розповіді для дітей про героїв фронту і тилу. – Київ : Мамине сонечко, 2015. – 48 с.
11. Мар'яна Савка. Залізницею додому. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 32 с.
12. Олена Ольховська, Юлія Єрьоменко. Основи мінної безпеки. – Харків : Ранок, 2023. – 64 с.
13. Мар'яна Горянська. Нам не потрібна війна. – Харків : Ранок, 2023. – 32 с.
14. Світлана Ройз. Ключі сили. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 72 с.
15. Світлана Ройз. Таємниця життя та смерті. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. – 32 с.
16. Зоряна Живка. Пес Патрон. Маленька історія про велику мрію. – Львів : Свічадо, 2022. – 64 с.
17. Леся Антонова. Знайомтеся, Шерлок! Як воно – бути знаменитим? – Київ : РМ, 2023. – 128 с.
18. Зоряна Биндас. Котики-патріотики. – Харків : Vivat, 2023. – 96 с.
19. Іван Андрусяк. Жерар-партизан. – Харків : Vivat, 2022. – 48 с.
20. Валентина Захабура. Лео-Фу, або Я народився собакою. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. – 80 с.

21. Зоряна Живка. Мрія: Небесні авіалінії. – Львів : Свічадо, 2022. – 32 с.
22. Зоряна Живка. Півник-переможець. – Львів : Свічадо, 2022. – 32 с.
23. Юлія Олефір. Казковий ліс. Пригоди єнотів-бешкетників. – Чернівці : Чорні вівці, 2023. – 100 с.
24. Таша Торба. Оммм. Дух ірпінського лісу. – Чернівці : Чорні вівці, 2023. – 32 с.
25. Галина Манів. Киці-мандрівниці. Спільна історія. – Київ : РМ, 2023. – 48 с.
26. Олена Фінберг. Неймовірна історія kota Бучика. – Київ : Дух і Літера, 2023. – 112 с.
27. Олена Фінберг. Кіт Бучик у місті Лева. – Київ : Дух і Літера, 2023. – 56 с.
28. Тетяна Руменко. Дім. – Павлоград : Мушля, 2023. – 88 с.
29. Катерина Єгорушкіна. Пригоди Штанька. – Київ : ВНТЛ-Класика, 2017. – 57 с.
30. Романа Романишин, Андрій Лесів. Війна, що змінила Рондо. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 40 с.
31. Олена Ходюк. Казки незламності. – Гайсин : ТУТ, 2023. – 96 с.
32. Катерина Тихозора. Дім. – Харків : Ранок, 2022. – 36 с.
33. Упор. Валентина Вздольська, Оксана Луццевська. Листи на війну. Діти пишуть солдатам / Letters on the war. Children write to soldiers. – Київ : Залізний тато, 2022. – 24 с.; Листи з війни. Солдати пишуть дітям / Letters from the War. Soldiers Write to Children. – Київ : Залізний тато, 2023. – 24 с.
34. Оксана Луццевська. Триматись за руки, сестричко. – Харків : Крокус, 2022. – 32 с.
35. Юлія Рацебуржинська. Як створюють монстронароди? Книжка про пропаганду, дурнероб і Чухлера. – Чернівці : Чорні вівці, 2023. – 152 с.
36. Таня Стус. Таємні історії маленьких і великих перемог. – Київ : #книголав, 2023. – 88 с.
37. Олександра та Юрій Шаповали. Ми скоро повернемося. – Київ : АУП, ЦВП, 2022. – 24 с.
38. Ольга Войтенко. Кожна грудочка землі. – Київ : Портал, 2023. – 80 с.
39. Тетяна Винник. Місто на вікні. – Київ : ВД «Маміно», 2023. – 48 с.
40. Катерина Єгорушкіна. Мої вимушені канікули. – Харків : Vivat, 2022. – 48 с.
41. Сергій Лоскот. Чубзики. – Харків : Ранок, 2020. – 272 с.
42. Оксана Луццевська. Як у казці. – Київ : Залізний тато, 2023. – 40 с.
43. Галина Ткачук. Блакитний записник. – Харків : Vivat, 2023. – 96 с.
44. Христина Лукашук. Казка про світло. – Харків : Жорж, 2022. – 32 с.
45. Слава Світова. Гудзик, який хотів повернутися додому. – Київ : Каламар, 2023. – 40 с.
46. Юрій Журавель. Битви за землю рідну. – Рівне : Діти підземелля, 2016. – 48 с.
47. Сашко Дерманський. Клуб врятованих. Непухнасті історії. – Харків : Vivat, 2023. – 80 с.
48. Настя Музиченко. Врятовані хвостики. – Тернопіль : НК Богдан, 2023. – 48 с.

49. Олександр Шатохін. Жовтий метелик. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 64 с.
50. Ірина Голуб. Іларія в Литві. Знайомство. – Київ : Залізний тато, 2023. – 28 с.
51. Надійка Гербіш. Мене звати Мар'ям. – Харків : Vivat, 2017. – 48 с.
52. Світлана Ройз. Сміховисько. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. – 152 с.
53. Таня Гуд. Незламне серце. – Харків : Ранок, 2022. – 128 с.
54. Лариса Денисенко. Діти повітряних тривог. – Київ : Видавництво, 2022. – 56 с.
55. Ольга Куждіна. Детективна агенція «САМ» в Ужгороді. – Харків : АССА, 2023. – 176 с.
56. Юрій Нікітінський. Вовчик, який осідлав бомбу. – Київ : Час майстрів, 2019. – 136 с.
57. Романа Романишин, Андрій Лесів. Куди і звідки. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2020. – 64 с.
58. Ірина Озимок. У міста є я і не лише. – Київ : #книголав, 2023. – 76 с.
59. Оля Русіна. Абрикоси зацвітають уночі. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 144 с.
60. Євген та Соломія Степаненки. Абетка війни. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. – 144 с.
61. Ольга Купріян. Мирослава та інші з нашого двору. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. – 128 с.
62. Валерій Пузік. «Делфі» та чарівники. – Харків : АССА, 2021. – 192 с.
63. Валерій Пузік. «Делфі» та чарівники. Макгі та Чорний дракон. – Харків : АССА, 2022. – 208 с.
64. Оксана Луцевська. З води у воду. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 128 с.
65. Галина Кирпа. Мій тато став зіркою. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 38 с.
66. Олег Михайлов, Костянтин Зоркін. Жираф Монс. Харківська історія воєнної весни. – Харків : АССА, 2023. – 64 с.
67. Оксана Луцевська. Це тиха ніч, мій астронавте. – Київ : #книголав, 2022. – 40 с.
68. Володимир Тилищак. Отамани. – Київ : Наш Формат, 2023. – 72 с.
69. Олександр Корешков. Мій тато повернувся з війни. – Київ : Spring Comics, 2023. – 40 с.
70. Зірка Мензатюк. Дике літо в Криму. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. – 193 с.
71. Зірка Мензатюк. Відчайдушні вершники. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. – 224 с.

72. Олена Мокренчук. Аліска, фронтова лисичка. – Чернігів : Десна, 2021. – 176 с.
73. Панянка Жі. Місце сили. – Гайсин: ТУТ, 2023. – 112 с.
74. Настя Мельниченко. Від Хрулів до Зюзюків. – Вінниця : Теза, 2020. – 192 с.
75. Юрій Журавель. Знай наших. – Рівне : Діти підземелля, 2019. – 128 с.
76. Оксана Давидова. Привидуся. – Тернопіль : НК Богдан, 2023. – 112 с.
77. Андрій Кокотюха. Потаємні двері. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. – 224 с.
78. Надійка Гербіш. Ми живемо на краю вулкана. – Київ : Портал, 2020. – 64 с.
79. Олексій Гедеонов. Ольвія. Зима змін. – Харків : АССА, 2023. – 224 с.
80. Анатолій Шкарін. Вжити. – Гайсин : ТУТ, 2022. – 304 с.
81. Варвара Фадєєва. Доглядачка та її маяк. – Гайсин : ТУТ, 2023. – 520 с.
82. Світлана Вертола. Юна. Війна. – Чернівці : Видавництво 21, 2022. – 192 с.
83. Рамунє Поташнікова. Шлях українського воїна. – Київ : Балтія-Друк, 2020. – 112 с.
84. Надійка Гербіш. Яблука війни. – Київ : Портал, 2020. – 80 с.
85. Тетяна Рубан. На північ від кордону. – Київ : Наш Формат, 2021. – 176 с.
86. Галина Манів. Викрадач почуттів. – Київ : РМ, 2023. – 264 с.
87. Олена Захарченко. Метро до Темного Міста. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 232 с.
88. Наталія Ясіновська. Любов, Америка і світло. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. – 400 с.
89. Олена Максименко. Пси, які приручають людей. – Київ : Портал, 2021. – 128 с.
90. Володимир Рутківський. Потерчата. – Тернопіль : НК Богдан, 2013. – 256 с.
91. Ольга Саліпа. Скарби. Таємниця замку-корабля. – Харків : Фоліо, 2023. – 208 с.
92. Ольга Саліпа. Скарби. У скриньці з різдвяного печива. – Харків : Фоліо, 2023. – 208 с.
93. Ніна Фіалко. Новітня війна. – Тернопіль : НК Богдан, 2023. – 112 с.
94. Володимир Арєнєв. Трилогія «Сезон Кіноварі» (Володимир Арєнєв. Порох із драконових кісток. – Харків : АССА, 2015. – 288 с., Володимир Арєнєв. Дитя песиголовців. – Харків : АССА, 2018. – 416 с.)
95. Юлія Ілюха. Зеро. – Харків : Ранок, 2023. – 224 с.
96. Олекса Білобров. На межі можливого. – Київ : Грані-Т, 2011. – 232 с.
97. Настя Мельниченко. Мій дім – війна. – Вінниця : Теза, 2023. – 248 с.
98. Тетяна Стрижевська. Лінія термінатора. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. – 416 с.
99. Володимир Арєнєв. Душниця. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2014. – 160 с.
100. Ірина Потапенко. Підвальні хроніки. – Харків : Ранок, 2023. – 84 с.
101. Іван Полтавець. Не геройські мемуари. – Гайсин : ТУТ, 2022. – 296 с.

ПРО КОМАНДУ ПРОЄКТУ

Галина Титиш — очільниця ГО «Смарт освіта», редакторка-засновниця «Української правди. Життя», співзасновниця ГО «Батьківський контроль». Громадська активістка з питань реформування освіти, амбасадорка реформи «Нова українська школа». Ініціаторка розробки низки освітніх проєктів: із доброчесності, медіаграмотності та кібербезпеки, подкасту «Дофамін для освіти», Національного проєкту «Пишемо есе» та інших.

Тетяна Стус — письменниця, літературознавиця, дитяча психологиня, керівниця лабораторії дитячого читання НЦ «Мала академія наук України», громадська активістка реформування шкільної літературної освіти, засновниця і керівниця проєкту підтримки дитячого читання «BaraBooka. Простір української дитячої книги», ініціаторка проєкту УІК «#ЖивіПисьменники» (2019), укладачка «Хрестоматії сучасної української дитячої літератури» у 2-х книгах (2016, на замовлення МОН).

Світлана Ройз — психологиня, дитяча письменниця, авторка та тренерка освітніх проєктів із дитячої психології для батьків, психологів, медиків і педагогів, авторка ресурсних проєктів для вчителів, керівниця психологічної студії, експертка ЮНІСЕФ.

Анна Третяк — літературознавиця, літературна критикиня, експертка з дитячого читання, дитяча письменниця. Головна редакторка сайту «BaraBooka. Простір української дитячої книги», методистка лабораторії дитячого читання НЦ «Мала академія наук України».

Анастасія Музиченко — методистка лабораторії дитячого читання НЦ «Мала академія наук України», критикиня та оглядачка дитячої та підліткової літератури. Систематизаторка проєктів та організаторка літературних заходів у «BaraBooka», авторка книжок для дітей та підлітків. Членкиня журі книжкової премії «Еспресо. Вибір читачів» (від 2017 до 2020 років) та конкурсу відгуків для школярів «Читай-Пиши» (2019, 2020 роки) Благодійного фонду Сергія Жадана спільно з «BaraBooka».

Ольга Купріян — письменниця, літературознавиця, фахівчиня з дитячого читання, редакторка проєкту «BaraBooka. Простір української дитячої книги», методистка лабораторії дитячого читання НЦ «Мала академія наук України».

Марія Артеменко — дитяча письменниця, методистка лабораторії дитячого читання НЦ «Мала академія наук України», членкиня журі літературних конкурсів і премій («ТОП БараБуки», «Еспресо. Вибір читачів», «Читай-пиши» Благодійного фонду Сергія Жадана та інших), літературна оглядачка, авторка влогу «Творча читальня».

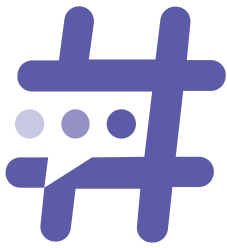
Галина Ткачук — дитяча письменниця, літературознавиця, редакторка й перекладачка дитячих книжок, викладачка творчого письма для дітей та підлітків у низці освітніх проєктів, організаторка письменницьких клубів для дітей та підлітків при Центральній бібліотеці ім. Тараса Шевченка для дітей у Києві, лауреатка «Дитячої книги року ВВС 2016».

Вікторія Самохвал — клінічна психологиня, дитяча та підліткова психологиня, психотерапевтка, арттерапевтка, ведуча психологічних груп для дітей, підлітків та дорослих, ведуча тренінгів, волонтерка.

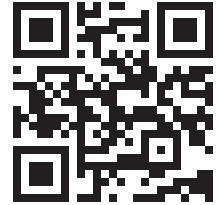
Євгеній Шелест — учитель історії в «Britannica School» та проєктах ГО «Смарт освіта». Автор аудіоуроків на платформі ГО «Смарт освіта» «Вчися вухами».

Наталія Єлісєєва — операційна директорка ГО «Смарт освіта».

ПРО ОРГАНІЗАТОРІВ ПРОЄКТУ

ЖИВІ ПИСЬМЕННИКИ

<https://cutt.ly/AwYBtvVo>

Мета всеукраїнської акції, започаткованої «Українським інститутом книги» за ініціативи фахівчині з дитячого читання, письменниці Тані Стус, — популяризація сучасної української літератури для дітей та підлітків, створення освітніх та пізнавальних матеріалів для батьків, освітян, бібліотекарів, видавців та широкого кола читачів. За чотири роки до руху долучилося безліч освітян та бібліотекарів, розробленими в проєкті інструментами керуються батьки. Усе це наближає письменників, які є творчо активними сьогодні, до своїх читачів, дає дітям опори й орієнтири в психологічному, соціальному та національному самоусвідомленні. На сайті ви знайдете:

- серію відео та методичних матеріалів для використання у навчальному процесі та позакласній роботі;
- три посібники з описами книжок та методиками роботи з ними — від дошкільця до середнього шкільного віку;
- довідник з інформацією про майже сотню письменників, які пишуть для дітей та підлітків та видаються у провідних українських видавництвах, із повним бібліографічним списком видань та контактами.

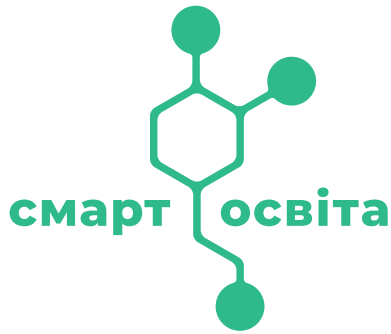
Завдяки акції #ЖивіПисьменники уперше за всю історію України національна література для дітей та юнацтва отримала таку масштабну державну підтримку.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ //ІНКНИГИ

<https://cutt.ly/NwYBt1Za>

«Український інститут книги» — державна установа при Міністерстві культури та інформаційної політики України, мета діяльності якої полягає у підтримці книговидавничої справи, стимулюванні перекладацької діяльності та популяризації читання. На шляху до формування читацьких симпатій важливим є вибір «своєї» книжки, особливо у ранньому дитинстві, коли лише починається знайомство з літературою. Наш обов'язок — допомогти дорослим обрати найкраще для інтелектуального дозвілля дітей серед величезного різноманіття сучасної та прогресивної дитячої літератури. Читання книжок — це про розвиток та інтелект. Із нашим посібником та іншими допоміжними матеріалами художні образи книжок стають ще й інтерактивними, а отже — ближчими, цікавішими та більш конкурентними. Ми боремося за читача змалку!

<https://cutt.ly/kwYByE7S>

ГО «Смарт освіта» — неприбуткова освітня громадська організація, зареєстрована в липні 2016 року. Ми займаємось розвитком та вдосконаленням системи шкільної освіти в Україні, зокрема реформою «Нова українська школа». Протягом останніх семи років втілили у життя десятки великих освітніх проєктів: розробляли офлайн- і онлайн-курси з професійного навчання вчителів, методичні рекомендації, організовували різноманітні заняття для дітей в Україні та за кордоном, допомагали впроваджувати дистанційну освіту в школах.

Також запустили одне з найбільших освітніх медіа в країні — сайт НУШ.

**НОВА
УКРАЇНЬСКА
ШКОЛА**

<https://cutt.ly/zwYBuIML>

З початку повномасштабної війни ми допомагаємо українським школярам, батькам та вчителям залишатись активними учасниками освітнього процесу. Разом із партнерами реалізуємо проєкти з навчання та психологічної допомоги українським дітям та освітянам.

BaraBooka

Лабораторія дитячого читання

<https://cutt.ly/TwYBuAZA>

**МАЛА
АКАДЕМІЯ**

<https://cutt.ly/awYBu4GZ>

Лабораторія дитячого читання «БараБука» Національного центру «Мала академія наук України» досліджує читання дітей та підлітків, шкільну літературну освіту, розробляє та впроваджує серед педагогів, бібліотекарів та батьків методики:

- вдумливого читання новітньої дитячої та підліткової літератури,
- роботи з сучасною літературою в освітніх просторах,
- розвитку креативного письма серед школярів,
- промоції читання в Україні.

Сайт «BaraBooka» — це проєкт підтримки дитячого читання та національної дитячої літератури для дітей та юнацтва, заснований у 2013 році. Розрахований на широке коло читачів: від батьків і дітей, які вже можуть самі вирішувати, що почитати, до фахової спільноти науковців, педагогів і бібліотекарів. У центрі уваги БараБуки — вітчизняні письменники, ілюстратори, дітознавці. На сайті можна дізнатися про новинки книговидавання для дітей і прийоми заохочення до читання, а також почитати інтерв'ю з письменниками, ілюстраторами, психологами.

БараБука проводить невіртуальні зустрічі про книжки та дитяче читання як онлайн, так і на найголовніших літературних та освітніх майданчиках країни. Від 2018-го допомагає найкращим рукописам стати чудовими книжками, а в 2019-му разом із «Українським інститутом книги» почала рух з активної промоції українських авторів, що пишуть для дітей та підлітків, — #ЖивіПисьменники. Щорічний рейтинг «ТОП БараБуки» називає найбільш видимі видання дитліту в усіх жанрах та вікових категоріях і є путівником для всіх дорослих, що супроводжують юних читак у світ Книги.

Упорядкування:

Тетяна Стус, Анна Третяк, Марія Артеменко

Літературне редагування та коректура:

Жанна Капшук

Обкладинка, дизайн та верстка:

Марина Шутурма

Тексти описів видань:

Ольга Купріян, Анастасія Музиченко,

Світлана Ройз,

Галина Ткачук, Анна Третяк

